Euroopa Liit
Euroopa struktuuri- ja investeerimisfondid

Eesti tuleviku heaks

Edu Tegu

ETTEVÕTLUSÕPPE RAKENDAMINE ÜLD-, KUTSE- JA KÕRGHARIDUSES

Uuringuraport

Tallinn 2020

Uuringu läbiviijad ja uuringus osalejad

Täname kõiki uuringus osalenud õpetajaid ja õppejõude ning teie abil kaasatud õppureid!

Uuringus osales 56 üldhariduskooli, 29 kutsehariduskooli ning 15 kõrgkooli ja nende üksust (vt koolide nimekiri Lisa 1)

Uuringu läbiviijad:

EESTI ETTEVÕTLUSKÕRGKOOL MAINOR

TALLINNA ÜLIKOOL

Uuringu autorid (tähestikulises järjekorras): Tiit Elenurm (EBS/EEK), Krista Loogma (TLÜ), Aili Ohlau (EEK), Birgit Peterson (TLÜ), Sirje Rekkor (TLÜ), Mait Rungi (EEK), Merle Tambur (EEK), Marti Taru (TLÜ), Tauno Õunapuu (EEK), Meelis Zimmermann (EEK)

Uuringuprojekti kaasatud (tähestikulises järjekorras): Katrin Eha (EEK), Katrin Kivisild (SA Innove), Kristi Krilovs (IVEK), Silja Lassur (TLÜ), Kersti Loor (JA Eesti), Elbe Metsatalu (JA Eesti), Anneli Rumm (EEK), Anne Saagpakk (EEK), Eneken Titov (EEK), Erika Veide (SA Innove), Urve Venesaar (TalTech)

Uuringuraporti toimetaja: Aili Ohlau (EEK)

Uuringuraporti graafiline kujundus: Jürgen Parts (EEK), Ranno Päi (EEK)

SISUKORD

1. KOMPLEKSUURINGU LÄHTEKOHAD JA EESMÄRGID 7

1.1 Kompleksuuringu eesmärk, uurimisküsimused ja sihtrühmad 7

1.2 Kompleksuuringu lähtekohad ja alamuuringud 8

1.3 Kompleksuuringu uurimismeetodid ja valimid 14

2. ÕPETAJATE/ ÕPPEJÕUDUDE/ JUHENDAJATE INDIVIDUAALINTERVJUUD JA FOOKUSGRUPI INTERVJUUD 17

2.1 Uurimismeetodite ja valimite kirjeldus 17

2.2 Üldhariduskoolide õpetajate individuaalintervjuude tulemused 19

Meetod ja valim 19

Õpetajate ettevalmistus ettevõtlusõppeks 20

Õpetajate arusaam ettevõtlusõppe eesmärkidest 20

Ettevõtluspädevuste õpetamine ja ettevõtluspädevusmudeli rakendamine 21

Ettevõtlusõppe tegevuste planeerimine, õppemeetodite ja õppeülesannete kasutamine 22

Õppevara kasutamine ettevõtlusõppes ning õppematerjalide vajadus 23

Ettevõtlusõppe lõimimine ning koostöö 24

Ettevõtlusõppe tulemuste hindamine (hindamiskriteeriumid ja -ülesanded) 25

Õpetajate hinnangud ettevõtluspädevuste ja ettevõtlikkuspädevuse arengule ettevõtlusõppe tulemusena 26

Õpetajate täiendkoolituse vajadus 26

2.3 Üldhariduskoolide õpetajate fookusgrupi intervjuude tulemused 27

Meetod ja valim 27

Õpetajate ettevalmistus ettevõtlusõppeks 28

Õpetajate arusaam ettevõtlusõppe eesmärkidest 28

Ettevõtluspädevuste õpetamine ja ettevõtluspädevusmudeli rakendamine 29

Ettevõtlusõppe tegevuste planeerimine, õppemeetodite ja õppeülesannete kasutamine 30

Ettevõtlusõppe tulemuste hindamine (hindamiskriteeriumid ja -ülesanded) 32

Õpetajate täiendkoolituse vajadus 33

Õppematerjalide vajadus 33

Peamised järeldused üldhariduses 33

2.4 Kutsekoolide õpetajate individuaalintervjuude tulemused 34

Meetod ja valim 34
Õpetajate ettevalmistus ettevõtlusõppeks 35
Õpetajate arusaam ettevõtlusõppe eesmärkidest 35
Ettevõtluspädevuste õpetamine ja ettevõtluspädevusmudeli rakendamine 36
Ettevõtlusõppe tegevuste planeerimine, õppemeetodite ja õppeülesannete kasutamine 36
Õppevara kasutamine ettevõtlusõppes ning õppematerjalide vajadus 37
Ettevõtlusõppe lõimimine ning koostöö 38
Ettevõtlusõppe tulemuste hindamine (hindamiskriteeriumid ja -ülesanded) 39
Õpetajate hinnangud ettevõtluspädevuste ja ettevõtlikkuspädevuse arengule ettevõtlusõppe tulemusena 39
Õpetajate täiendkoolituse vajadus 40
2.5 Kutsekoolide õpetajate fookusgrupi intervjuude tulemused 40
Meetod ja valim 40
Õpetajate ettevalmistus ettevõtlusõppeks 41
Õpetajate arusaam ettevõtlusõppe eesmärkidest 41
Ettevõtluspädevuste õpetamine ja ettevõtluspädevusmudeli rakendamine 42
Ettevõtlusõppe tegevuste planeerimine, õppemeetodite ja õppeülesannete kasutamine 42
Õppevara kasutamine ettevõtlusõppes ning õppematerjalide vajadus 44
Ettevõtlusõppe tulemuste hindamine (hindamiskriteeriumid ja -ülesanded) 45
Õpetajate täiendkoolituse vajadus 46
Peamised järeldused kutsehariduses 47
2.6 Kõrgkoolide õppejõudude individuaalintervjuude tulemused 48
Meetod ja valim 48
Õppejõudude ettevalmistus ettevõtlusõppeks 48
Õppejõudude arusaam ettevõtlusõppe eesmärkidest 49
Ettevõtluspädevuste õpetamine ja ettevõtluspädevusmudeli rakendamine 49
Ettevõtlusõppe tegevuste planeerimine, õppemeetodite ja õppeülesannete kasutamine 50
Õppevara kasutamine ettevõtlusõppes ning õppematerjalide vajadus 51
Ettevõtlusõppe lõimimine ning koostöö 52
Ettevõtlusõppe tulemuste hindamine (hindamiskriteeriumid ja -ülesanded) 53
Õppejõudude hinnangud ettevõtluspädevuste arengule ettevõtlusõppe tulemusena 54
Õppejõudude täiendkoolituse vajadus 54
2.7 Kõrgkoolide õppejõudude fookusgrupi intervjuude tulemused 55

Meetod ja valim 55
Õppejõudude ettevalmistus ettevõtlusõppeks 55
Ettevõtlusõppe õppemeetodite ja õppeülesannete kasutamine 56
Ettevõtlusõppe tulemuste hindamine (hindamiskriteeriumid ja -ülesanded) 57
Peamised järeldused kõrghariduses 58
3. ÕPPIJATE ENESEHINDAMISE UURING 59
3.1 Meetod ja valim 59
3.2 Uuringu tulemused 61
Tulemused haridustasemete ja programmide kaupa 64
Peamised järeldused 68
4. ÕPPIJATE ÕPIMOTIVATSIOONI UURING 70
4.1 Meetod ja valim 70
4.2 Uuringu tulemused 70
Peamised järeldused 88
5. ÕPPIJATE TAGASISIDE UURING 90
5.1 Uuringu meetod ja valim 90
5.2 Uuringu tulemused 91
Valikvastustega küsimuste analüüs 91
Avatud küsimuste analüüs 93
Valmidus ettevõtlusega alustamiseks 94
Huvitavamad ja olulisemad teemad ettevõtlusõppes 96
Olulisemad käsitletud teemad ettevõtlusõppes 97
Õppijate jaoks ebaolulised teemad 97
Ettevõtluspädevusete paranemine ettevõtlusõppe läbimise tulemusena 98
Peamised järeldused 99
6. PROGRAMMI STARTER KÄSITLEMINE UURINGUTES 100
6.1 Meetod ja valim 100
6.2 Programmi STARTER juhendajate fookusgruppide tulemused 100
Programmi juhendajate ettevalmistus ettevõtlusõppeks 101
Ettevõtluspädevuste õpetamine ja ettevõtluspädevusmudeli rakendamine 101
Ettevõtlusõppe õppemeetodite ja õppeülesannete kasutamine 102
Ettevõtlusõppe tulemuste hindamine 103
6.3 Programmis STARTER osalejate enesehindamise küsitlus 103

6.4 Programmis STARTER osalejate õpimotivatsiooni küsitlus 104

6.5 Programmis osalejate tagasiside küsitlus 106

Peamised järeldused 109

7. UURINGUTE TULEMUSED JA ETTEPANEKUD HARIDUSTASEMETE LÕIKES 110

7.1 Uuringute tulemused ja ettepanekud üldhariduse kohta 110

7.2 Uuringute tulemused ja ettepanekud kutsehariduse kohta 113

7.3 Uuringute tulemused ja ettepanekud kõrghariduse ning programmi STARTER kohta 116

KOKKUVÕTE 122

Ettevõtluspädevuste tõlgendamine 122

Õppemeetodite kasutamine 124

Ettevõtlusõppe moodulite ning programmide ja kasutatud õppemeetodite mõju õppijate ettevõtluspädevuse kujunemisele ja õpimotivatsioonile ettevõtlusõppe erinevates rakendusviisides 127

Kompleksuuringust tuletatud soovitused ettevõtlusõppe poliitika kujundamiseks kõikidel haridustasemetel 129

KASUTATUD ALLIKAD 132

LISAD 136

Lisa 1. Uuringus esindatud koolid (õpetajad/õppejõud ja/või õppurid) 136

Lisa 2. Üld- ja kutsehariduse õpetajate/ kõrghariduse õppejõudude individuaalintervjuu plaan 138

Lisa 3. Üld- ja kutsehariduse õpetajate/ kõrghariduse õppejõudude/ STARTER programmi juhendajate fookusgrupi intervjuu plaan 141

Lisa 4. Enesehindamise küsimustik üldhariduskoolide ja kutsekoolide õppijatele 143

Lisa 5. Enesehindamise küsimustik kõrghariduses õppijatele ning programmis STARTER osalejatele 148

Lisa 6. Õpimotivatsiooni küsimustik ja tagasiside küsimustik üldhariduskoolide, kutsekoolide, kõrgkoolide ja programmi STARTER osalejatele 154

1. KOMPLEKSUURINGU LÄHTEKOHAD JA EESMÄRGID

1.1 Kompleksuuringu eesmärk, uurimisküsimused ja sihtrühmad

Eestis ettevõtlusõppe süsteemse rakendamise seisukohalt oli vajalik läbi viia uuring, mis võimaldab saada terviklikku ülevaadet sellest, kuidas õppeasutustes rakendatakse ettevõtlusõpet, sh ettevõtluspädevuste arendamist vastavalt ettevõtlusõppe programmi Edu ja Tegu ettevõtluspädevuse mudelile, et edasine ettevõtlusõppe arendus, sh õpetajakoolitus ja ettevõtlusmoodulite rakendamine toetuks tõenduspõhisele alusele. Teiseks oli äärmiselt oluline välja selgitada, kas ja milline on ettevõtlusõppe mõju õppijate õpimotivatsioonile. Ettevõtluspädevus eeldab teadmiste, oskuste ja hoiakute seostamist. Õppijate õpimotivatsioonist sõltub, kas nad osalevad õppeprotsessis aktiivselt, saavad tõuke enesearendamiseks ja on valmis õpitut hiljem ettevõtlikult rakendama.

Käesoleva **kompleksuuringu** teostamisel seati **eesmärgiks** selgitada, mil määral toetavad ettevõtlusõppes rakendatud ettevõtlusõppe moodulid ja programmid (STARTER, Õpilasfirma, Ettevõtlik Kool) ning kasutatavad õppemeetodid ettevõtluspädevuse kujunemist, õpimotivatsiooni ja moodulite õpiväljundite saavutamist üld-, kutse- ja kõrghariduses (sh õpetajahariduses).

Uuringu tulemuste põhjal tehakse ettepanekud ettevõtlusõppe moodulite ja programmide täiendamiseks, sisendi õpetajakoolituse ja metoodilise materjali täiendamiseks ning täienduskoolituste pakkumiseks ning **ettevõtlusõppe programmi Edu ja Tegu (edaspidi Edu ja Tegu)** kui terviku edasiarendamiseks.

Eesmärgi saavutamiseks püstitati järgmised uurimisküsimused:

1. Kuidas on tõlgendatavad väljatöötatud ettevõtluspädevused (sh pädevusmudeli selgus, tõlgendamise ja rakendatavusega seonduvad aspektid ja mudeli arendusvajadused)?

2. Milliseid õppemeetodeid kasutavad õpetajad/õppejõud ettevõtlusõppe moodulite rakendamisel ja millisena nad näevad moodulite rakendusi õppijate vajadusi arvestavas ettevõtlusõppes?

3. Milline on programmi Edu ja Tegu raames välja töötatud ettevõtlusõppe moodulite ning programmide (STARTER, Õpilasfirma, Ettevõtlik Kool) ning kasutatud õppemeetodite mõju õppijate ettevõtluspädevuse kujunemisele?

4. Milline on programmi Edu ja Tegu raames välja töötatud ettevõtlusõppe moodulite ning programmide (STARTER, Õpilasfirma, Ettevõtlik Kool) ning kasutatud õppemeetodite mõju õppijate ettevõtlusõppe õpimotivatsioonile?

5. Kuidas toetavad rakendatud ettevõtlusõppe tegevused püstitatud õpiväljundite saavutamist ettevõtlusõppe erinevates rakendusviisides?

Uuringu sihtrühmad olid:

1. üld-, kutse- ja kõrghariduse õppijad/ STARTER programmi tiimide liikmed;
2. õpetajad/ õppejõud / STARTER juhendajad.

1.2 Kompleksuuringu lähtekohad ja alamuuringud

Euroopa Liidu tasandil on ettevõtlusvõimekuse arendamine olnud üheks keskseks poliitiliseks eesmärgiks koos arusaamaga, et ettevõtluspädevus, ettevõtlik meelelaad (*entrepreneurial mindset*) ja ettevõtluskultuur on arendatavad. Juba 10 aastat tagasi määratles Euroopa Komisjon initsiatiivikuse ja ettevõtlikkuse arendamise ühena kaheksast teadmuspõhise ühiskonna jaoks vajalikest pädevustest. Euroopa Komisjoni ettevõtluse arendamise tegevusplaanis aastani 2020 märgiti kogu Euroopa Liidu probleemina noorte kui ettevõtlusõppe olulise sihtrühma vähest entusiasmi ettevõtja karjääritee valikul ning käsitleti ettevõtlust majanduskasvu ja tööhõive vahendina. Ettevõtlikkust nähakse professionaalsete karjäärivõimaluste olulise eeldusena ning ettevõtlusõpet seega noorte tööhõive toetajana (*European Commission*, 2013). Euroopa Liidu Nõukogu (2018) rõhutab ettevõtlikkuspädevust ühe võtmepädevusena elukestvas õppes.

Ettevõtluse arendamise tegevusplaanist lähtudes on paljude Euroopa riikide ekspertide koostöös välja töötatud ja edasi arendatud Euroopa ettevõtluspädevuse raamistik (EntreComp) ja koostatud selle rakendamise juhised. Euroopa Komisjoni EntreComp ettevõtluspädevuse raamistikus käsitletakse ettevõtlusõppena õpet, "mis haarab sisu, meetodid ja tegevused, mis toetavad motivatsiooni, oskuste ja kogemuste arengut ning teevad võimalikuks ettevõtliku olemise, juhtida ja/või osaleda väärtusloome protsessides" (Bacigalupo jt, 2016). Samasisulise määratluse pakub ka McGuigan (2016): "ettevõtlusõpe hõlmab õppijate personaalse arengu kõiki aspekte ja toetab õppijate ettevõtliku mõtteviisi kujunemist selliselt, et nad suudavad õpitut rakendada oma isiklikus elus, töös, kogukonnas ning oma ettevõtte loomisel ja arendamisel". EL suunised ja initsiatiivid on reeglina kõiki haridustasemeid hõlmavad, kuna EL lähenemises käsitletakse ettevõtluspädevuse arengut elukestva ja kõiki haridustasemeid läbiva astmelise arengu protsessina. Samas on Euroopa ettevõtluskompetentside raamistikus ettevõtluspädevused ja nende saavutamise vahendid kirjeldatud nii, et neid saab seostada ja kohandada erinevate ettevõtlusvaldkondade ja ettevõtjana tegutsemise või ettevõtluseks valmistumise väljakutsete jaoks (McCallum jt, 2018).

Lisaks mitmetele rahvusvahelistele suunistele ja soovitustele on Eestis ka siseriiklikult välja toodud ettevõtluspädevuse arendamise vajalikkust kõikidel haridustasemetel.

1) Põhikooli riiklikus õppekavas on ettevõtlikkuspädevus üks kohustuslikest kujundatavatest üldpädevustest. Ettevõtlikkuse (riiklikus õppekavas „ettevõtlikkuspädevus") kujundamist toetab ka õppekava läbiv teema „Kodanikualgatus ja ettevõtlikkus". Nii kujundatavaid üldpädevusi kui ka läbivaid teemasid on õppekavas kaheksa. Valikainena saab põhikoolis täiendavalt õppida ettevõtlusega seotud valikainet ettevõtlusõpetus.

2) Gümnaasiumi riiklikus õppekavas on sarnaselt põhikooliga ettevõtlikkuse kui üldpädevuse kujundamine õppe kohustuslik osa. Ettevõtlikkuse kujundamist toetab ka õppekava läbiv teema „Kodanikualgatus ja ettevõtlikkus". Nii kujundatavaid üldpädevusi kui ka läbivaid teemasid on gümnaasiumi õppekavas samuti

kaheksa. Gümnaasiumis saab täiendavalt õppida ühte ettevõtlusega seotud valikõppeainet – majandus- ja ettevõtlusõpet.

3) Kutsehariduses on ettevõtlusõpe määratletud ja reguleeritud kutseõppeasutuse seaduses, kutsehariduss tandardis ja riiklikes kutseõppekavades. Riiklike õppekavade põhiõpingutesse kuulub moodul „Karjääri planeerimine ja ettevõtluse alused". Selle mooduli üldine eesmärk on, et õppija tuleb toime oma karjääri planeerimisega tänapäevases majandus-, ettevõtlus- ja töökeskkonnas lähtudes elukestva õppe põhimõtetest. Moodulisse on koondatud neli mahukat teemat: karjääriõpe, tööohutus, tööalane suhtlus ja ettevõtluse alused, millest vaid viimane on otseselt seotud ettevõtlusõppega.

4) Kõrghariduses viitavad ettevõtlusõppe vajalikkusele näiteks „Eesti ettevõtluse kasvustrateegia 2014-2020", „Teadus- ja arendustegevuse ning innovatsioonistrateegia" (TAI), „Regionaalarengu strateegia", „Eesti elukestva õppe strateegia 2020" jms. Lisaks sellele viitab ka kõrgharidusstandard ettevõtlikkusele kui olulisele kõrgharitud inimese pädevusele.

Eesti ettevõtluse kasvustrateegias loetletud peamiste väljakutsete hulgas on nimetatud integreeritud ja kvaliteetse ettevõtlusõppe tagamist. Rõhutatakse vajadust edendada süstemaatilist ja kvaliteetsemat ettevõtlusõpet erinevatel haridustasemetel ning selle selgepiirilist eristamist majandusõpetusest, ettevõtluse lõimimist teistesse õppeainetesse ning soovitatakse ka ettevõtjate suuremat kaasatust. Lähtuvalt suunistest ja nõuetest (ülalnimetatutele on lisaks mitmeid teisi) ning erinevates riikides ettevõtlust ja ettevõtlusõpet käsitlenud uuringutele toetudes on **ettevõtlusõppe programmi Edu ja Tegu** raames 2016–2018 töötatud välja ettevõtlusõppe moodulid kõikidele haridustasemetele (üldhariduses nimetatud kui valikained), mille rakendamisega kõikidel haridustasemetel alustati 2017/2018 õppeaastal. Kuna ettevõtlusmoodulid on programmi eesmärkide saavutamiseks kõige olulisemad tööriistad, siis on äärmiselt tähtis, et moodulite rakendamine viiakse läbi nii, et oleks võimalik koguda tagasisidet ettevõtluspädevusmudeli (mille alusel moodulid on koostatud), kohta. Tagasiside on oluline, et hinnata välja töötatud moodulite rakendamise mõju õppurite ettevõtluspädevuse arengule. Tagasisidet arvestades saab mooduleid täiendada muutuvat majanduskeskkonda ja eriti digiõppe võimaluste avardumist arvestades ning paremini kohandada erinevate erialade õppekavade jaoks.

34 riigi andmetel põhinev GUESSi võrdlusuuring näitab, et vaid 6,6% ettevõtlusõppes osalenud üliõpilastest soovib enda ettevõttes töötada kohe pärast õpinguid, aga viie aasta pärast soovib seda teha 33,7% üliõpilastest (Sieger jt., 2014). Üliõpilaste varasem töökogemus mõjutab äriidee ja kontaktide leidmist ning ressursside hankimist. Euroopa keskmisega võrreldes on aktiivselt ettevõtteid asutavad Eesti ja Ungari üliõpilased vanemad, Soome üliõpilased aga nooremad (Venesaar jt., 2014). Eesti oludes erinevate haridustasemete ettevõtlusõppe tulemuslikkust käsitledes vajab hindamist nii üldine ettevõtlike hoiakute kujundamine kui ka valimisoleku loomine praktilise ettevõtlusega alustamiseks pärast õpingute lõppu või isegi õpingute ajal.

Zahra jt. (2014) rõhutavad vajadust arvestada ettevõtjate arendamisel tegevusharu ja turu, ettevõtluse ajaliste, sotsiaalsete, ruumiliste ja organisatsiooniliste tunnuste ning omandisuhete konteksti. Ettevõtlusõppe arendamisel tuleb arvesse võtta iseseisva ja organisatsioonisisese ettevõtluse mitmekesiseid võimalusi ning ettevõtlusõppe diferentseerimise vajadust, mis lähtub õppijate varasemast elu- ja töökogemusest, nende ettevõtlusõppele eelnenud erialasest õppest, vajadusest leida ettevõtlusega alustamiseks ressursse ja enesearendamise sihtidest valitud erialal.

Ettevõtlusõppe tulemuste mõtestamisel tuleb arvestada ka vajadus- ja võimaluspõhist motivatsiooni ettevõtlusega alustamisel. Globaalse ettevõtlusmonitooringu raportid on näidanud, et Eesti elanikkonnas on suhteliselt suur osakaal inimestel, kes alustavad ettevõtlusega uutest võimalustes lähtudes, st enda ideede rakendamiseks ja uute ärivõimaluste kasutamiseks. Vähem on vajaduspõhist ettevõtlust, st ettevõtlusega alustamist sundseisus palgatöö kaotamise tõttu. Globaalsest ettevõtlusmonitooringust on ilmnenud Euroopa teiste riikidega võrreldes suur varajase faasi ettevõtlusaktiivsus, aga samas kartus ebaõnnestuda ja vähene kasvuambitsioon (Eesti Arengufond, 2015). COVID-19 kriisi mõju majanduskeskkonnale võib töökohtade struktuuri muutes tuua kaasa olukorra, kus paljud inimesed peavad käituma ettevõtlikult, et leida alternatiive enda senisele tööalasele rakendusele.

Kuigi ka varasemalt on Eestis läbi viidud ettevõtluspädevuse arendamisega seotud uuringuid, ei puuduta neist ükski Edu ja Tegu programmi raames väljatöötatud ettevõtlusmoodulite ja ettevõtlusõppe programmide rakendamise ning haridustasemete üleselt ega ole ettevõtlusõppes osalejate tagasisidet analüüsitud nii ulatuslikult ja detailselt. Varasemalt on ettevõtlusõppe kaardistamiseks ning arendamiseks antud teemal viidud läbi uuringud „Ettevõtlusõppe moodulite piloteerimine üld-, kutse- ja kõrghariduses“ (Kallas jt, 2018) ja „Üldhariduskoolide ettevõtlikkusprogrammide mõju uuring 2016-2018“ (Arro jt, 2018).

Lisaks toovad varasemad Eesti ettevõtlusharidust käsitlenud uuringud (Kozlinska, 2016) välja, et kuigi hariduses on mitmeid häid ettevõtlusõppega seotud initsiatiive, siis varieeruvus ettevõtluse õpetamisel on koolide vahel äärmiselt suur. Näiteks on siiani koole ja õppekavasid, kus ettevõtlikkuse ja ettevõtlusega seotud eesmärke ja õpiväljundeid koolide õppekavades ei ole.

Süsteemne uuringuprotsess ja läbimõeldud ning omavahel integreeritud uuringu instrumendid võimaldavad koguda väärtuslikke andmeid erinevate haridustasemete ja -liikide kohta. Nende põhjal saab Edu ja Tegu programmis välja töötatud mooduleid ja juhendmaterjale edasi arendada ning nende kasutamist kõikidesse koolidesse laiendada.

2018–2020 Eesti Ettevõtluskõrgkooli Mainor (EEK) ja Tallinna Ülikooli (TLÜ) poolt läbi viidud uuring **„Ettevõtlusõppe rakendamine üld-, kutse- ja kõrghariduses“** (edaspidi **ettevõtlusõppe rakendamise uuring/ kompleksuuring**) koosnes eeltoodud lähtepunkte arvestades mitmest **alamuuringust** ja hõlmas erinevaid haridustasandeid ja programme:

1) Kvantitatiivsetel ja kvalitatiivsetel andmetel põhinev uuring ettevõtluspädevuse arengu toetamise kaardistamiseks, ettevõtlusõppe ulatuse, sisu ja lühiajalise mõju uurimiseks koolides vastavalt Edu ja Tegu programmi ettevõtluspädevuse mudelile (sh ettevõtlusõppe moodulile ja programmidele STARTER, Junior Achievement (JA) ning Ettevõtlik Kool.
2) Kvantitatiivsetel ja kvalitatiivsetel andmetel põhinev uuring, et selgitada välja ettevõtlusõppes rakendatavad õppemeetodid. See teave toob välja edukad praktikad, toetab Edu ja Tegu programmi metoodiliste materjalide ja juhendite väljatöötamist ning edasiarendamist.

Uuringu kontseptuaalne raamistik toetub kolmele põhimõistele:
1) ettevõtluspädevus,
2) ettevõtlusõpe,
3) ettevõtluspedagoogika.

Edu ja Tegu programmi raames on ettevõtluspädevus (vt joonis 1.1 ettevõtluspädevuse mudeli struktuur) defineeritud järgmiselt: **ettevõtluspädevus** on integreeritud kogum teadmistest, oskustest ning

motivatsioonist ja väärtustest, mis on vajalik edukaks toimetulekuks ühiskonnas ning on seetõttu oluline kõigile kodanikele, mitte ainult ettevõtjatele. Ettevõtluspädevus on rakendatav kõigis valdkondades ning elualadel ja suunatud indiviidi isiklikule arengule, aktiivsele osalemisele ühiskonnas, tööturule sisenemisel palgatöötaja või iseendale tööandjana.

Joonis 1.1 Ettevõtluspädevuse mudeli struktuur (4 pädevusvaldkonda ja 13 alapädevust/ komponenti)
Allikas: Ettevõtlikkuse ja ettevõtlusõppe süsteemne arendamine Eestis, programmi raamdokument, 2018

Ettevõtluspädevusel on neli pädevusvaldkonda, millest kolm esimest – 1) **enesejuhtimine**; 2) **sotsiaalsete olukordade lahendamine**; 3) **väärtust loov mõtlemine ja lahenduste leidmine** – toetavad eelkõige loovate ning ettevõtlike inimeste arengut ühiskonnas. Seetõttu on nende alapädevuste arendamine oluline juba varases eas, nt algkoolis või põhikoolis. Nende pädevusvaldkondade areng toetab õppija loovust ja ettevõtlikkust ka siis, kui tema edasiseks karjäärivalikuks ei ole ettevõtjana tegutsemine. Neljas pädevusvaldkond – **äriideede elluviimine** – sisaldab ettevõtlusalaseid teadmisi ja oskusi, mis on vajalikud ettevõtlusega alustamiseks või karjäärivalikul ettevõtliku palgatöötajana, kes on valmis osalema organisatsioonisiseses ettevõtluses.

Seega, ettevõtluspädevus koosneb mudeli koostajate käsitluses:
1) ettevõtlikkusega seonduvatest pädevusest;
2) ettevõtlusega seonduvatest pädevustest.

Ettevõtlikkusega seonduvatest pädevuste osas on peamine rõhuasetus nn mitte-kognitiivsetel oskustel, mis on käsitletavad pigem isiksuslike atribuutidena või iseloomujoontena (nt visadus ja järjekindlus, emotsioonide kontroll, motivatsioon, sotsiaalsed võimed, enesekindlus, enesekontroll, loovus, tulevikku suunatus jm), mis on äärmiselt olulised, et saada ettevõtlikuks ja olla ettevõtlik. Ettevõtlusega seonduvad pädevused moodustavad aga need pädevused, mis on ettevõtluse kui tegevusvaldkonna spetsiifilised, sh finants- ja turundusalased teadmised ja oskused.

Mudeli arutelu ja rakendamise käigus on siiski tõstatunud küsimus, kuidas selline jaotus praktilises ettevõtlusõppes toimib. Näiteks innovaatilise iduettevõtte asutamisel vajatakse loovust ja tulevikku suunatust uue ärivõimaluse leidmise või loomise protsessis, asutajate tiimi talentide leidmine ja nende innustamine aga eeldab sotsiaalseid võimeid ja tuleviku trendide mõistmist seostatuna äriarenduseks vajalike ressursside hankimisega ja riskide mõistmisega. Sellisele ettevõtlusele on omane toote või teenuse prototüübi kiire testimine, et saada turul tagasisidet, mis võib viia loova arendustöö uutele radadele (Ries, Ghezzi ja Cavallo, 2020). Käesoleva uuringu käigus on püütud selgitada, millisel viisil pädevusmudel toimib ettevõtliku mõtteviisi arendamisele ja praktilise ettevõtluse arendamisele suunatud õppes, ning millistes suundades tuleks mudeli rakendusviise edasi arendada.

Kõik alapädevused on olulised ja lahutamatud, kuigi iga inimene omandab üksikuid alapädevusi erineval tasemel ja sageli isiklike eelistuste ja erialavaliku mõjul erinevas järjekorras. Ettevõtluspädevuse arendamine on kriitilise, innovaatilise ja reflektiivse kultuuri stimuleerimine, kuid selle raames esitatakse ka väljakutseid inimese juba juurdunud seisukohtadele, tõekspidamistele ja omaenda praktikale.

Ettevõtlusõpe on ettevõtlusõppe programmi Edu ja Tegu raames määratletud kui ettevõtlikkust arendav ja ettevõtluseks ettevalmistav õpe, mis käsitleb kompleksselt ka ettevõtte loomise ja selle arendamise protsessi.

Ettevõtlusõppe otsesed ja kaudsed, lühi- ja pikaajalised tulemused sõltuvad riigi ettevõtluskeskkonnast. Tuginedes 32 riigi võrdlusuuringule on Walter ja Block (2016) selgitanud, et ettevõtlusõpe suurendab noorte valmisolekut luua ettevõte pigem sellistes riikides, kus institutsionaalne keskkond on ettevõtluse suhtes vaenulik ja ei ole avaldanud ettevõtlusaktiivsuse suurendamiseks otsest positiivset mõju kui seal, kus ärikeskkond on ettevõtluse jaoks soodne. Soodsa ettevõtluskeskkonnaga ja kõrge elatustasemega riikides on noortel sageli võimalik saavutada neid rahuldav sissetulek ilma ettevõtluseks vajaliku pingutuseta, kuid COVID-19 kriisiga kaasnevad muudatused majanduse ja tööhõive struktuuris võivad seda olukorda muuta.

O'Connor (2013) eristab nelja ettevõtlushariduse lähtepunkti, mis mõjutavad ettevõtlusõppe sihtrühmade vajaduste arvestamist. Esimene neist on **arusaama kujundamine edukatele ettevõtjatele omastest rollidest ja omadustest.** Eneseanalüüsi küsimustike abil saavad õppijad hinnata enda sobivust eri tüüpi ettevõtluseks ning kujundada seejärel enesearendamise visioon ettevõtluses osalemiseks. Õppe käigus kohtutakse edukate ettevõtjatega, analüüsitakse nende kogemusi ja saadakse innustust eeskujudest. Selle ettevõtlusõppe etapi sihiks on õppijate toetamine ettevõtlusega seotud enesearengusihtide seadmisel. **Ettevõtlusprotsessile keskenduv ettevõtlusõpe** lähtub ärivõimaluste otsimisest, loomisest, analüüsimisest ja hindamisest. Õppeprotsessis selgitatakse äriplaani koostamiseks ning ettevõtte asutamiseks ja arendamiseks vajalikke edasisi tegevusi, kasutades kaasusi ja harjutusi. Õppijatelt siiski ei oodata õpingute

jooksul ettevõte loomist, sest kõigi ettevõtlustüüpide puhul ei ole nii ressursipiirangute kui ka õppijate ebapiisava valmisoleku tõttu seda reaalne teha.

Praktilise ettevõtluse kui õppemeetodi terviklikul rakendamisel läbitakse tegelik ettevõtte loomise protsess ja reflektsioonifaas, õpitakse tegevuse kaudu. Praktilise ettevõtluse rakendamine õppemeetodina ehk õppimine ettevõtluse kaudu on lihtsam neil erialadel ja ettevõtlusvaldkondades, kus ei ole vaja suuri investeeringuid ning kus toote või teenuse prototüübi loomine ja katsetamine turul on lühikese ajaga võimalik.

Õppimine ettevõtluse jaoks tähendab valmistumist ettevõtjale oluliste õigete valikute tegemiseks ja ettevõtte loomiseks. Sedalaadi õppimine ei anna nii konkreetset ja kiiret tulemust kui õppimine praktilise ettevõtluse kaudu, kuid on paratamatu juhul, kui ettevõtlusõppe sihtrühm ei ole valmis kohe ettevõtlusega alustama, ei oma selleks piisavalt ressursse või kui valitud ettevõtlusvaldkonnas vigade tegemisega kaasneb suur risk.

Põhjamaade ettevõtlusõppe kogemusi üldistava Kyrö (2015) sõnul on ettevõtluse uurijad ja arendajad ühisel arusaamal, et ettevõtluse tuum on ärivõimaluste käsitlemine, uute ettevõtete loomine, kasv, risk ning ressursside hankimine ja paigutamine. Ta rõhutab õppijate autonoomia ja valikute tähtsust ning vajadust neid ettevõtlusõppes arvestada.

Programmi Edu ja Tegu raames on pärast teaduskirjanduse läbitöötamist ja sisulisi arutelusid töörühmades ja arvestades TAT algset definitsiooni käsitletud ettevõtlusõpet kui **"ideede arendamist läbi tegevuspõhise õppetegevuse, mis toetab motivatsiooni ja ettevõtluspädevuse arengut väärtusloome protsessides"**. Nimetatud definitsioon on aluseks Edu ja Tegu programmi tegevuste ning uuringute väljatöötamisel.

Ettevõtluspedagoogika käsitlused tuginevad praktilistele tegevustele ja kogemuspõhisele õppele. Tegevust, kogemust ja refleksiooni on käsitletud kui vastastikku tingitud protsesse, mis kulgevad sotsiaalses kontekstis ja suhetes keskkonnaga. Õppimisahela käivitab probleem, mille lahendamine eeldab teadmiste erinevate komponentide sidumist tervikuks, nende integreerimist (Dewey, 1938/ 1963; Kolb, 1984). Nendest ideedest ja professionaalse arengu teooriatest on lähtunud Tynjälä (2008), kes on pakkunud välja sotsiaalkonstruktivistlikul õpikäsitusel põhineva "lõimitud pedagoogika" mudeli (*Integrative Pedagogy Model*), mida on rakendatud edukalt ka ettevõtlusõppe kontekstis.

Uurides Soome õpetajate hinnanguid nende ettevõtluskoolitusele, tõdevad Rönkkö ja Lepistö (2015), et tõhus ettevõtlusõpe ei eelda standardiseeritud õppekava, vaid ainulaadseid dialoogilisi suhteid üliõpilaste, koolitajate, institutsioonide ja kogukondade vahel, kes mõjutavad konkreetset haridusprotsessi. Soome õpetajad ei näe hariduse mõtet ettevõtjate arvu kasvatamises, vaid rõhutavad kriitilise mõtlemise tähtsust ettevõtluse edendamisel. Selleks tehakse Soome üldhariduskoolides eri õppeainete õpetajate vahel koostööd, käsitledes kaasava ühiskonna ja ettevõtluse temaatikat seostatuna. Lõimitud pedagoogika mudel ühendab nelja liiki teadmist, mida peaks õppetöö kavandamisel ja õpetöösse lõimima: 1) kontseptuaalsed/teoreetilised teadmised (*conceptual/theoretical knowledge*); 2) praktilised/ eksperimentaalsed teadmised (*practical/experimental knowledge*); 3) sotsiaal-kultuurilised teadmised (*socio-cultural knowledge*); 4) enesekohased teadmised (*self-regulative knowledge*). Neid nelja komponenti ühendavad erinevad aktiivõppe meetodid, mis sisaldavad muuhulgas refleksiooni, st sellist kogemuse üle arutlemist, mis aitab õppija jaoks õpitu selgemaks ja nähtavaks muuta. Näiteks ühised arutelud, koostegemise erinevad viisid, juhendamise jms. Olulised õppemeetodid, mis samuti aitavad ühendada

lõimitud pedagoogika mudeli komponente, sisaldavad erinevaid probleemilahendamise ülesandeid ja projektipõhist õpet (Tynjälä, 2008; Täks, Tynjälä, Toding, Kukemelk, Venesaar, 2014). Lõimitud pedagoogika mudelit on omakorda edasi arendatud ja rakendatud tulemuslikult inseneride ettevõtlusõppes (Täks, et al., 2014).

1.3 Kompleksuuringu uurimismeetodid ja valimid

Vastavalt koolides rakendatavale õppeaasta põhimõttele alustati kompleksuuringu esimesi tegevusi 2018. aasta sügisel, nt uurimisinstrumentide koostamist. Peamine osa uuringust viidi läbi 2019/2020. õppeaastal ning analüüs sügisel 2020.

Uuringu käigus koguti osalejatelt (õppijad/ programmi STARTER tiimide liikmed; õpetajad/ õppejõud/ STARTER juhendajad) süsteemselt informatsiooni ettevõtluspädevusmudelil baseeruvate ettevõtlusõppe moodulite ja nende rakendamise viiside ning ettevõtlusõppe programmide ja nende läbiviimisel kasutatud õpimeetodite rakendatavuse ning mõju kohta.

Kogutud andmed on vajalikud Edu ja Tegu programmi käigus välja töötatud tööriistade edasiarendamiseks ning ettevõtlusõppe meetodite kohandamiseks erinevatele haridustasanditele, arvestades õpetajate ja õppijate eelnevat ettevalmistust ja ootusi ning õppijate õpimotivatsiooni.

Lähtuvalt uuringu ülesehitusest kasutati järgmisi **uurimismeetodeid**:

1) Õppija enesehindamise uuringuinstrument (edaspidi **enesehindamine**) töötati välja Edu ja Tegu programmi vastava uuringute töörühma poolt. Seda metoodikat ja valideerimist kirjeldab vastav aruanne (Malleus, Kallaste jt 2019). Enesehindamine lähtub programmi raames välja töötatud ettevõtluspädevuse mudelist. Enesehindamine mõõdab ettevõtluspädevuse alapädevuste parendamist ettevõtlusõppe läbimise tulemusel ning selle kasutamine võimaldab õppijal ja õpetajal/ õppejõul/ juhendajal mõista, mis on juba hästi ning mis vajaks veel rohkem toetamist, et pädevus tervikuna areneks. Enesehindamine on eelkõige tööriist õppijale ja õpetajale/ õppejõule/ juhendajale, kuid see informatsioon on oluline ka sisendina pädevuste taseme kohta ettevõtlusõppe mooduli alguses ja lõpus. Erinevus pädevustes õppe alguses ja õppe lõpus näitab ettevõtlusmooduli mõju õppuri ettevõtluspädevuste kujunemisele tema enesehinnangu alusel.

2) Õppija õpimotivatsiooni küsimustik – kasutati eelnevalt välja töötatud (Robert jt, 2011), kuid uuringu jaoks modifitseeritud tööriista, et hinnata õpimotivatsiooni taset ning võrrelda tulemusi üldise õpimotivatsiooni tasemega, hindamaks ettevõtlusõppes osalevate õppurite õpimotivatsiooni. Õpimotivatsiooni hinnati õppeprotsessi lõpus.

3) Õppija tagasiside küsimustik koostati lähtuvalt programmi raames välja töötatud õppemoodulite struktuurist ja sisust ning õppeprotsessist. Küsitluse eesmärk oli saada tagasisidet mooduli rakendatavuse kohta ning õppija puhul puudutas see eelkõige tema õpikogemust – kuivõrd ja kas õppija sai aru ning pidas oluliseks erinevaid meetodeid ja mooduli ülesehitust. Eraldi küsiti õpiväljundite arusaadavuse, õpikeskkonna, õppematerjalide ja tagasiside õppimist toetava mõju kohta.

4) Õpetajate/ õppejõudude/ juhendajate individuaalintervjuud viidi läbi pärast õppeperioodi eesmärgiga koguda parimaid praktikaid ettevõtlusõppes kasutatud meetoditest ning näidistes pakutud meetodite rakendatavuse kohta. Intervjuud annavad sisendandmeid nii ettevõtlusõppe metoodika täiendamiseks kui ka tagasisidet seni kasutatud/pakutud metoodika parendamiseks.

Uuringu käigus lisandus koostöös SA-ga Innove täiendav eesmärk välja selgitada ettevõtluspedagoogide erialane ettevalmistus ettevõtlusõppeks ning täiendkoolituse vajadused.

5) Õpetajate/ õppejõudude/ juhendajate fookusgrupi intervjuud viidi läbi pärast õppeperioodi. Tulemused aitavad mõista süvitsi õpetajate/õppejõudude ning STARTER juhendajate arusaamu ettevõtlusõppest, õppemeetodite kasutamisest, väljatöötatud juhendmaterjalide ja ettevõtluspädevusmudeli funktsionaalsusest ja rakendatavusest.

Uuringu käigus lisandus täiendav eesmärk sarnaselt individuaalintervjuudega välja selgitada ettevõtluspedagoogide erialast ettevalmistust ettevõtlusõppeks ning täiendkoolituse vajadusi.

Fookusgruppides osalejate valimi koostamisse kaasati Junior Achievement Eesti, Ettevõtliku kooli programmi ja SA Innove esindajad, kelle abiga koostati esialgne valim. Hilisema töö käigus valimeid korrigeeriti, kuna mõned õpetajad/ õppejõud ja koolide juhid, kelle poole koostöö sooviga pöörduti, ei pidanud õppijate või enda uuringus osalemist võimalikuks. Põhjuseid oli selleks mitmeid, nt õpetaja ei õpetanud enam ettevõtlust (vastavas koolis); antud õppeaastal ei õpetatud koolis enam ettevõtlust; õpetaja vähene kogemus õpetamisel; õpetaja/ õppejõu suurenenud koormus seoses COVID-19 kriisiga; mitmed samaaegselt toimuvad uuringud õppijate seas; koolide restruktureerimine. Eeltoodust tulenevalt otsiti valimisse sobivaid koole ja õpetajaid/õppejõude lumepallimeetodil ning internetiotsinguid kasutades.

Esialgsete plaanide ehk uuringu lähteülesande kohaselt sooviti valimisse kaasata üldhariduskoolidest 450, kutsekoolidest 300, kõrgkoolidest 150 õppijat ning programmist STARTER 60 osalejat. Kutseharduses oli õpetajate poolt õppijate küsitlustesse kaasamine planeeritust oluliselt väiksem. Kõigis teistes rühmades (üldharidus, kõrgharidus, STARTER) saavutati planeeritust suurem vastajate arv.

Üldhariduskoolide õpetajaid planeeriti valimisse 28, kutsekoolide õpetajaid 16, kõrgkoolide õppejõude 10 ning programmi STARTER juhendajaid samuti 10. Eesmärki suurendati pärast õppurite küsitlemise lõppu selleks, et tagada veelgi suurem intervjuudest saadava info usaldusväärsus.

Kogutud andmestikku puhastati, jättes välja poolikud ja ilma vastaja isikuandmeteta (eelkõige nime puudumisel) või poolikud vastused ja ka mõned õpilased, kes olid ilmselgelt küsimustiku täitmist naljana võtnud. Isikuandmeteta ankeetide osakaal moodustas 20-30% (sõltuvalt uurimisinstrumendist ja haridustasemest), mille tulemusena ka üldhariduse õpimotivatsiooni ja tagasiside küsimustike kasutatavate vastuste arv jäi planeeritust veidi alla. Kõrghariduses oli ka puhastatud andmete hulk planeeritust oluliselt suurem.

Kokkuvõtlik ülevaade uuringu valimist (puhastatud andmed) ja rakendatud andmekogumise meetoditest on esitatud tabelis 1.1.

Tabel 1.1 Kompleksuuringu sihtgrupid, valimid ja meetodid

Haridustase/ programm	Sihtgrupp	Meetod	Valimi suurus inimeste arv	Valimi suurus koolide arv	Keel
Üldharidus	Õppijad	Enesehindamise küsitlus*	813	30	EST
		Õpimotivatsiooni küsitlus	391	24	
		Tagasiside küsitlus	358	24	
	Õpetajad	Fookusgrupi intervjuu (6 tk)	19	22	
		Individuaalne intervjuu	28	37	
Kutseharidus	Õppijad	Enesehindamise küsitlus*	342	22	EST, RUS
		Õpimotivatsiooni küsitlus	79	9	
		Tagasiside küsitlus	66	9	
	Õpetajad	Fookusgrupi intervjuu (5 tk)	12	12	
		Individuaalne intervjuu	16	17	
Kõrgharidus	Õppijad	Enesehindamise küsitlus*	1306	8	EST, RUS, ENG
		Õpimotivatsiooni küsitlus	199	9	
		Tagasiside küsitlus	182	9	
	Õppejõud	Fookusgrupi intervjuu (2 tk)	6	6	
		Individuaalne intervjuu	10	10	
Programm STARTER	Õppijad	Enesehindamise küsitlus*	144	**	EST, ENG
		Õpimotivatsiooni küsitlus	74	**	
		Tagasiside küsitlus	74	**	
	Juhendajad	Fookusgrupi intervjuu (2 tk)	10	8	

* arvestatud on õppijaid, kes vastasid küsimustikele enne ja pärast õpet ning ainult enne õpet ja ainult pärast õpet
** STARTER programmis osalejatelt koolide lõikes informatsiooni ei kogutud

Kõigis viies uuringus esindatud koolide (õppurid ja/ või õpetajad/ õppejõud/ juhendajad) nimekiri on esitatud lisas 1.

Täpsemad valimite andmed ja uuringute tulemused uuringumeetodite kaupa on toodud uuringuid tutvustavates peatükkides: ptk 2 (individuaalintervjuud ja fookusgrupi intervjuud), 3 ptk (enesehindamise uuring), ptk 4 (õpimotivatsiooni uuring) ja ptk 5 (tagasiside uuring).

2. ÕPETAJATE/ ÕPPEJÕUDUDE/ JUHENDAJATE INDIVIDUAALINTERVJUUD JA FOOKUSGRUPI INTERVJUUD

2.1 Uurimismeetodite ja valimite kirjeldus

Õpetajate ja õppejõudude ning programmi STARTER juhendajate uurimiseks koostati kaks uurimisinstrumenti – individuaalintervjuu plaan ja fookusgrupi intervjuu plaan, mis olid üldjoontes samad kõigi haridustasemete ja STARTER programmi kohta, va spetsiifilised detailid, mis sõltuvad haridustasemest (nt õppijate sihtrühmad ja kasutatavad moodulid).

Uurimisinstrumendid tõlgiti osade sihtgruppide jaoks ka vene keelde ja inglise keelde, kuid lisades on välja toodud vaid eesti keelsed versioonid:

- üld- ja kutsehariduse õpetajate/ kõrghariduse õppejõudude individuaalintervjuu plaan (vt lisa 2);
- üld- ja kutsehariduse õpetajate/ kõrghariduse õppejõudude/ STARTER programmi juhendajate fookusgrupi intervjuu plaan (vt lisa 3).

Variatiivsuse tagamiseks arvati valimisse erineva vanuse, eelneva professionaalse ja haridusliku tausta ja ettevalmistusega ning erineva töö- ning ettevõtluse õpetamise kogemusega õpetajad erinevatest regioonidest, linnades ja maapiirkondades asuvatest, erineva õppijate arvuga õppeasutustest ning erinevaid ettevõtluse programme (Junior Achievement, Ettevõtlik Kool) ja nö tavaõpet kasutavaid koole.

Intervjuud olid vabatahtlikud ja anonüümsed. Iga intervjueeritava käest küsiti eelnevalt kirjalikku nõusolekut, neid informeeriti intervjuu eesmärgist ning anonüümsuse tagamise vahenditest (sh transkriptsioonidele koodide omistamine ning uuringu tulemustes osalenute (õppurid/ õpetajad/ õppejõud/ programmi juhendajad) väljatoomine koolide lõikes vaid koondnimekirjas).

Valimi koostamisel ja intervjueeritavatega kokkulepete sõlmimisel seisid uurijad vastakuti mitmete probleemidega, nagu eriolukord, uurimises osalenud asutuste kokkulepetest mitte kinnipidamine, ettevõtlusõpetajate arvatust väiksem arv (väga paljud õpetajad annavad ettevõtlust 2 – 3 koolis, sh erinevatel haridustasemetel). Õpetajate/õppejõudude soov pärast COVID-19 kriisist tingitud erakordselt pingelist õppeperioodi puhkusele minna tõi omakorda probleeme andmete kogumise ja analüüsi ajagraafikust kinnipidamisel – 2020.a juuni asemel sai viimased intervjuud teha 2020.a augustis ja septembris.

Intervjuud viidi läbi ajavahemikus mai kuni september 2020 – kokku 54 individuaalintervjuud ja 15 fookusgrupi intervjuud 47 inimesega. Uuringus osales kokku 93 inimest (vt tabel 2.1), sh osad intervjuudes ja fookusgruppides osalenud õpetajad ja õppejõud kattusid, kuna võimalike intervjueeritute arv on piiratud

(eriti kutsehariduses), samuti sooviti fookusgruppides intervjueeritute poolt esitatud seisukohti süvendatult arutada. Intervjuude kokkuleppimisel selgus, et väga paljud ettevõtlusele spetsialiseerunud pedagoogid annavad eelkõige üldhariduses ettevõtlust mitmes erinevas koolis – sagedamini kahes koolis, kuid esines ka kuni neljas koolis ettevõtluse ainet õpetavaid õpetajaid. Spetsialiseerumine ei toimunud seejuures ainult sama haridustaseme lõikes, vaid õpetati ettevõtlust ka mitmel haridustasemel (üldharidus ja kutseharidus või kõrgharidus; kutseharidus ja kõrgharidus). Sellest tulenevalt mõned üksikud intervjueeritud kattusid ka erinevatel haridustasemetel, kuid intervjuudel vastasid nad vaid konkreetse haridustaseme kohta.

Tabel 2.1 Individuaal- ja fookusgrupi intervjuudes osalenud inimeste arv ja esindatud koolide arv

Haridustase/ programm	Intervjueeritute arv	Esindatud koolide arv
Üldhariduskoolid	42 õpetajat	51 üldhariduskooli
Kutsehariduskoolid	25 õpetajat	15 kutsekooli
Kõrgkoolid	16 õppejõudu	11 kõrgkooli, 16 juriidilist üksust*
Programm STARTER	10 juhendajat	6 kõrgkooli, 7 juriidilist üksust*
Kokku:	93 inimest	89 kooli

* üksuste hulka on arvatud kõrgkoolid ning nende alla kuuluvad akadeemiad ja kolledžid

Andmekogumise meetoditena kasutati poolstruktureeritud individuaalintervjuud ja poolstruktureeritud fookusgrupi intervjuud.

Individuaalintervjuud hõlmasid 8 põhiteemat:
1) õpetajate/ õppejõudude ettevalmistus ettevõtlusõppeks (sh õpetaja taust);
2) õpetajate/ õppejõudude arusaam ettevõtlusõppe eesmärkidest;
3) olulisemad ettevõtluspädevused ja ettevõtluspädevusmudeli rakendamine;
4) ettevõtlusõppe läbiviimine, sh kasutatavad meetodid ja õppemeetodid;
5) ettevõtlusõppe lõimimine ning koostöö;
6) õppevara kasutamine ettevõtlusõppes ning õppematerjalide vajadus;
7) ettevõtlusõppe tulemuste hindamine, hindamiskriteeriumid ja -ülesanded;
8) õpetajate/ õppejõudude täiendkoolituste vajadus.

Fookusgrupi intervjuud hõlmasid 5 põhiteemat:
1) õpetajate/ õppejõudude ettevalmistus ettevõtlusõppeks (sh õpetaja taust);
2) õpetajate/ õppejõudude arusaam ettevõtlusõppe eesmärkidest;
3) olulisemad ettevõtluspädevused ja ettevõtluspädevusmudeli rakendamine;
4) ettevõtlusõppe läbiviimine, sh kasutatavad meetodid ja õppemeetodid;
5) ettevõtlusõppe tulemuste hindamine, hindamiskriteeriumid ja -ülesanded.

See tähendab, et fookusgrupi intervjuudes ei uuritud võrreldes individuaalintervjuudega teemasid: ettevõtlusõppe lõimimine ning koostöö; õppevara kasutamine ettevõtlusõppes ning õppematerjalide vajadus; õpetajate/ õppejõudude täiendkoolituste vajadus.

Kõigi intervjuude läbiviimisel kasutati ettevõtluspädevusi ja pädevusmudelit puudutavate küsimuse juures abimaterjalina Edu ja Tegu ettevõtluspädevuse mudelit (vt joonis 1.1).

Kõik intervjuud salvestati, salvestised varustati koodidega ja audiofailid transkribeeriti sõna-sõnalt.

Andmete analüüsiks moodustati 6-liikmeline uurimisrühm. Iga uurimisgrupi liige analüüsis intervjuusid individuaalselt, uurijate triangulatsioonis koostati analüüsi käigus kategooriad ja teemad. Pärast uuringu läbiviimist paigutati audiofailid ja transkriptsioonid uuringu partneri arhiivi.

Andmete analüüsimeetodiks oli induktiivne tekstipõhine sisuanalüüs (Kalmus jt, 2015). Intervjuude analüüs teostati 3-etapilisena (Giorgi, 1997; Braun and Clarke, 1991):

1) Uurimise eesmärkidest lähtuvalt kodeerisid uurijad individuaalselt avatud kodeerimise teel olulised tähendusüksused. Individuaal- ja fookusgrupi intervjuusid analüüsiti eraldi.
2) Analüüsi/ koodide ühendamise tulemusel moodustasid uurijad esmalt individuaalselt kategooriad. Seejärel arutati ja analüüsiti kategooriad reliaabluse tagamiseks ühiselt, kuni jõuti konsensusele.
3) Kategooriad ühendati ning üldistati põhiteemadeks ühise arutelu tulemusel. Järgnevalt kontrolliti veelkord ühiselt tulemuste vastavust uuringu eesmärkidele ja uurimisküsimustele ning tehti täpsustusi.

2.2 Üldhariduskoolide õpetajate individuaalintervjuude tulemused

Meetod ja valim

Andmekogumise meetodiks oli poolstruktureeritud individuaalintervjuu, kasutades abimaterjalina ettevõtluspädevuse mudelit. Individuaalintervjuu peamised intervjueeritute poolt rõhutatud teemad hõlmasid: õpetaja tausta; ettevõtlusõppega seotud uskumusi; ettevõtlusõppe eesmärke; ettevõtluspädevusmudeli tõlgendamist; ettevõtlusõppe rakendamist, sh kasutatavaid õppemeetodeid ja -vara, õppe lõimimist ja koostööd; tulemuste hindamist; õppevara ja täiendkoolituste vajadust ja hindamist.

Andmeid koguti vahemikus 18. mai kuni 14. september 2020. Õpetajate individuaalintervjuude kestvus oli 20 kuni 65 minutit, keskmine kestvus 32 minutit.

Valimi moodustasid 28 üldhariduskooli õpetajat, kes viivad ettevõtlusõpet läbi 37 koolis.

Intervjueeritud üldhariduskoolide õpetajate ettevõtlusõppe läbiviimise kogemus oli 1–26 aastat. Kõige enam oli 3–5 aastase kogemusega (10) õpetajaid. Üle 10 aastase õpetamiskogemusega õpetajaid oli kokku 6. Ainult gümnaasiumi tasemel õpetas 13 õpetajat, nii gümnaasiumis kui ka põhikoolis 6 ning ainult põhikoolis 6 õpetajat. Kahes intervjuus ei olnud märgitud, millistele klassidele õpet läbi viidi. Valdav osa õpetajaid õpetas lisaks ettevõtlusele veel ka majandust, karjääriõpetust vms. Ettevõtlusõpetaja tööni on jõutud peamiselt kahel viisil: õpetajateks on kaasatud kooliväliseid spetsialiste (enamasti ettevõtlus- või äritaustaga) või on mingi muu aine õpetajale pakutud võimalust ka ettevõtlusõpet läbi viima hakata.

Täpsemalt uurimismeetodist ja valimist vt ptk 2.1.

Õpetajate ettevalmistus ettevõtlusõppeks

Ettevõtlusõpetajad on väga erineva tausta ja ettevalmistusega. Nende hulgas on pikaajalise ja ka väga lühiajalise pedagoogitöö kogemusega erinevate erialade õpetajaid (ajalugu, ühiskonnaõpetus, geograafia). Nende hulgas on erasektori ja avaliku sektori taustaga inimesi, kellel puudub varasem õpetajakogemus, kuid on kokkupuude ärijuhtimise ja majandusvaldkonnaga ning kellest on seetõttu saanud ettevõtlusõpetajad.

Valdav osa õpetajatest on läbinud ettevõtlusõppe alased koolitused – Edu ja Tegu koolitused (18) ja Junior Achievementi programmi koolitused (16). Mitmed ettevõtlust pikaajaliselt õpetanud õpetajad on täiendanud ennast iga-aastaselt Junior Achievementi koolitustel ja läbinud erinevaid koolitusi, sh „Mina ja majandus“, „Mina ja ettevõtlus“, „7 sammu“ jpt. Osad vastajad tõid välja ka osalemise erasektori koolitustel, nt SEB Panga ja LHV Panga korraldatud koolitused jt. Koolitusi hinnatakse vajalikuks ja kasulikuks ettevalmistuseks ettevõtlusõppes.

Hariduslik ettevalmistus on õpetajatel erinev. Osadel õpetajatel on majanduslik kõrgharidus, kuid mõned on ennast täiendanud läbides ettevõtlusained lisaerialana või osaledes juhtimis- või majanduskursusetel.

Mitmed õpetajad on olnud iseõppijad, kes ülikoolis ei ole ettevõtlust või majandust õppinud ning teadmised on saadud erasektoris töötamise käigus. Osad vastajad tõid välja oma pikaajalise töökogemuse erasektoris juhtivatel ametikohtadel ning pidasid seda heaks ja praktiliseks ettevalmistuseks ettevõtlusõpetajaks olemisel. Pooltel vastajatest on ka endal ettevõtluskogemus, olles ise ettevõtte omanik või kaasomanik. Kõige sagedamini nimetasid õpetajad oma ettevõtte tegevusalana raamatupidamist.

Paar vastajat leidsid, et kõige olulisem ettevalmistus ettevõtlusõppeks on ettevõtlikkus ja pealehakkamine.

Õpetajate arusaam ettevõtlusõppe eesmärkidest

Ettevõtlusõppe eesmärgid võib intervjueeritute arvates jagada kolme suurde kategooriasse: ettevõtliku ellusuhtumise arendamine, praktilise ettevõtluskogemuse saamine ja teadmiste jagamine majanduse toimimisest laiemalt.

Esiteks on õpetajate jaoks oluline arendada lastes **ettevõtlikku ellusuhtumist**. Ettevõtlusõppe eesmärgiks peetakse õpilaste silmaringi avardamist ja ettevõtlikeks inimesteks kasvamise protsessile kaasaaitamist. Selleks on oluline, et noor inimene saaks piisava hulga teadmisi ja kogemusi, et teha otsus, kas temast võiks saada kunagi ettevõtja või mitte. Õppe käigus arendatakse õpilaste riskijulgust, tulemustele orienteeritust ja millegi uue ja ühiskonnale vajaliku loomist. Oluliseks peetakse ka õpilaste uudishimu ja huvi hoidmist ja toetamist ettevõtluse suhtes. „Et säde ei kustuks“ on üks intervjueeritav võtnud eesmärgi kokku. Mõned õpetajatest on seadnud ka konkreetsemaid eesmärke ning sidunud ettevõtlusõppe ettevõtjaks saamisega: „Vähemalt üks osa õpilastest hakkaksid ettevõtjateks“. Siiski enamus õpetajaid ei pea ettevõtjaks hakkamist kõige olulisemaks tulemuseks ja leiab, et ettevõtlusõppe eesmärk on pigem maailmavaate kujundamine ja loovuse arendamine ning et kõigist ei peagi saama ettevõtjad.

Teise suure eesmärgina saab välja tuua ettevõtlusõpet läbi **praktiliste tegevuste**. Eeskätt läbi õpilasfirma loomise ja arendamise: planeerimine, tootearendus, müük, analüüs jt tegevused ideest teostuseni. Õpilasfirma kaudu on võimalik saada väga praktiline ja reaalne ettevõtluskogemus. Selle kaudu saavad õpilased kogemuse, et ka ebaõnnestumine on kasulik kogemus ja julgevad uuesti proovida.

Kolmandaks peavad õpetajad ettevõtlusõppe eesmärgiks **tutvustada majanduse ja ettevõtluse aluseid.** Vajalik on õpilastele luua ülevaade ettevõtlusmaastikust ja ärimaailmast, et nad ei kardaks seda ja omaksid realistlikku arusaama majanduse toimimisest. Juhul kui õpilased otsustavad ettevõtlusega tegelema hakata, on neil teadmised ja ettekujutus ettevõtluskeskkonnast ja majandusest laiemalt.

Ettevõtluspädevuste õpetamine ja ettevõtluspädevusmudeli rakendamine

Ettevõtluspädevustest on individuaalintervjuudes kõige sagedamini rõhutatud enesejuhtimise ja sotsiaalsete oskustega seotud pädevusi: enesejuhtimine (8), sotsiaalsete olukordade lahendamine (6), koostööoskused (6), suhtlemine (4), algatamine (3).

Väärtusloome ja äriideede elluviimisega seotud pädevused on veidi vähem tähelepanu leidnud: finantskirjaoskus (6), loovust (6), äriideede elluviimine ja äriprotsess (4), probleemilahendus (2).

Lisaks on rõhutatud ja põhjendatud mitmete pädevusmudeli üleste või mudelis puuduvate pädevuste olulisust:

- Ettevõtlikkuse arendamine (4).
- Edulugude ja ebaõnnestumiste esitamine ja analüüs (3): „Peaks tekkima arusaam, et üksi äri teha ei saa (vaja on kliente, tarnijaid jm)“.
- Maailmast arusaamine, majandusmõisted ja -info valdamine (2): „Et õpilane läbi majandusõppe tundide just nimelt oskaks läbi mõelda, mis on tema tugevused, millega tööjõuturul toimetada, millised nõrkused, millega ta saab edasi tööd teha ja mis on see tee, mida ta siis peaks peale gümnaasiumi lõpetamist valima“.
- Väikeettevõtluse valdkonna tundmist (1): „Väikeettevõtjad just nimelt näevad päris asju, päris tegemisi, päris elu“.

Märgiti veel analüüsioskust ja äriideede leidmist. Üks intervjueeritav pidas oluliseks rõhutada, et: „mudelis äriideede elluviimine kindlasti ei ole kõige tähtsam, sest kõigist ju ei saa ettevõtjaid, et ülejäänud kategooriad on olulisemad“.

Ettevõtluspädevuste mudeliga on enamik õpetajaid tuttav. Ainult kaks vastajat väitis, et ei ole mudeliga üldse kursis ning üks nendest leidis intervjuu käigus, et ta „on alateadlikult seda mudelit kogu aeg rakendanud“. 5 vastajat väitsid, et rakendavad mudelit järjepidevalt õppe kavandamisel ning tundide ettevalmistamisel ja läbiviimisel. Põhjendusena on toodud seoste loomist erinevate teemade vahel ja tervikliku pildi pakkumist. 11 vastajat ei rakenda mudelit üldse või pigem ei kasuta seda. Põhjendusena on toodud asjaolu, et mudel on liiga keeruline või et õpetajal on mingi muu metoodika, millele tugineda. Ülejäänud vastajad kasutavad mudelit osaliselt ja/või vahetevahel, näiteks kontrollimiseks, et kõik olulised teemad ikka käsitletud saaksid. Üks intervjueeritav on olnud ise mudeli väljatöötamise juures, kuid mudelit ise pigem ei kasuta, kuna on ettevõtlusõppe üles ehitanud metoodiliselt teisiti (läbi õnnestumisi ja ebaõnnestumisi kirjeldavate lugude jutustamise ja analüüsi).

Ettevõtluspädevuste mudelit peeti kõige sagedamini terviklikuks ja õnnestunuks (9). Konkreetseid ettepanekuid mudeli täiendamiseks tehti vähe. Märgiti, et rohkem võiks olla metoodilisi juhiseid ja et: „mudel ei kata hästi äriideede elluviimist ja seoste loomist“. Mitmed vastajad (6) on leidnud, et mudel on liiga keeruline või liiga keerulise terminoloogiaga, sh eraldi on keerulise mõistena mitmel korral välja toodud metatunnetus. Üks vastaja on vastanud, et: „See [mudel] on nüüd teadlaste pärusmaa uurida, panna neid ritta, teha neid igasuguseid diagramme. Ma saan ilma selleta ka hakkama“, ja teine: „see sõnastus jah, võib-olla haritud inimesed saavad aru, mina ei ole selles osas nii hästi haritud“.

Rohkem kui pooled vastajatest (14) on öelnud, et nad ei ole mudeliga hinnangu andmiseks piisavalt hästi kursis või pole mudeli sobivuse ega täiendamise osas mingit arvamust esitanud.

Ettevõtlusõppe tegevuste planeerimine, õppemeetodite ja õppeülesannete kasutamine

Ettevõtlusõppe tegevuste planeerimisel on õpetajad küllalt loomingulised. Ainult neli vastajat ütles otseselt, et kasutab riiklikku ainekava (näiteks kuna vastaja peab ennast algajaks õpetajaks veel). Üks 2-aastase ettevõtlusõpetaja kogemusega vastaja tunnistas, et tegelikult pole ainekava õnnestunud kummalgi aastal järgida, kuna 2018/19 õppeaastal jäid paljud tunnid ära ning 2019/20 õppeaastal lõi kevadine eriolukord plaanid segamini.

Kolm vastajat ütles, et nad kasutavad tundide kavandamisel Junior Achievementi (edaspidi JA) käsiraamatut. JA-materjalide mõju õppe planeerimisele on eeldatavasti isegi suurem, kui vaadata, kui sageli on JA-materjale õppevara juures märgitud. Edu ja Tegu koostatud õppematerjale otseselt ei mainitud.

Kaks õpetajat koostavad õppekava ise, on sellega rahul ja on suutnud ka kavandatud tegevused ellu viia.

Ülejäänud vastajad jäid tegevuste pikaajalise planeerimise osas üldsõnalisteks, vastates näiteks:

- „Õpe on kombineeritud teoreetilisest ja praktilisest osast.“
- „Nad on ettevõtliku kooli programmis ja sellega seoses käinud ekskursioonidel, praktikud on käinud koolis jms, aga see pole otsestelt seotud ettevõtluse õppeainega.“
- „See mida tunnis teed, sõltub klassist.“
- „Ettevõtlusõppe tegevused toimuvad läbi ettevõtte loomise protsessi.“
- „Oluline on mängulisus ja praktilised ülesanded.“
- „Ei ole õpetajaks õppinud, ei tea mida meetodite all mõeldakse.“

Õppemeetoditena on kõige sagedamini märgitud külaliste kutsumist (18) ja ettevõtete külastusi (14), kuid tuleb arvestada, et nende meetodite kasutamist küsiti kõigilt õpetajatelt spetsiaalselt. Seejuures külalistena on lisaks ettevõtjatele märgitud ka investoreid, raamatupidajaid, juriste ja tarbijakaitse töötajaid. Külaliste kutsumist ja ettevõtete külastusi on korraldatud koostöös teiste õppeainete õpetajatega (nt karjääriõpe) või üle-kooliliste projektide raames. Väiksemate ja keskustest kaugemal asuvate koolide puhul on sageli (6 juhul) rõhutatud raskusi esinejate või külastatavate ettevõtete leidmisel. Näiteks ütles üks vastaja: „Ma ei ole toonud otseselt küll rohkem ühtegi ettevõtjat oma tundi, kõige suurem praktik olen ma ise. Maakohas on raske leida inimesi, kes tuleks töönädala keskel kuskile väiksemasse asulasse rääkima.“. Kaks õpetajat tõid ka välja, et mõned külalised ei oska õpilastega piisavalt suhelda või klassiga kontakti luua. Takistusena märgiti kolmel juhul ka kevadise koroonaviirusest tingitud eriolukorra piiranguid, kuid samas lahendusena ka videokülalisi Zoom´i vahendusel.

Rühmatöid mainiti õppemeetodina 12 juhul, mängude või simulatsioonide kasutamist 7 juhul, praktiliste ülesannete lahendamist 6 juhul ning klassikalist loenguvormi 5 õpetaja poolt. Loengute osas märgiti, et neid võiks olla võimalikult vähe, kuid vähesel määral on need siiski vajalikud. Lisaks toodi klassiruumis kasutatavate meetoditena välja: videote/filmide vaatamine (3), töölehtede täitmine (2), edulugudest ja ebaõnnestumistest rääkimine ja arutelu (2) ning eneseanalüüs (1).

Õpilastele antud iseseisvate ülesannetena märgiti üksikutel juhtudel ettekanded, õpimappide koostamist ja intervjuu läbiviimist ettevõtjaga.

Klassiväliste tegevustena toodi välja lisaks ettevõtete külastamisele kõige sagedamini osalemist õpilas- ja minifirmade programmis (6), sealjuures ühel juhul mainiti õpilasfirma loomise ja äriidee kaitsmise simulatsiooni. Lisaks mainiti töövarjupäeva (2), kooli ettevõtlusnädalat (2), õpilaslaata (2) ja ettevõtluskonverentsi (1).

Õppevara kasutamine ettevõtlusõppes ning õppematerjalide vajadus

Õppevara kasutamise osas on portaalidest kõige sagedamini mainitud erinevaid Junior Achievementi programmi materjale (14), sh on eraldi välja toodud „Majandusõpik“ gümnaasiumidele (intervjuudes nimetatud ka Junior Achievementi ettevõtlusõpik) (7) ning õpilas- ja minifirma programmid (2).

Edu ja Tegu programmi materjalide kasutamist on märgitud 5 korral, sh programmi kodulehel olevaid õppevideoid 2 korral.

Üksikutel kordadel on mainitud TÜ veebimaterjale, e-koolikotti, koolielu.ee, samuti Ettevõtlusraadio, Majandusõpetajate Seltsi, Töötukassa (äriplaani materjalid), Rajaleidja (karjääriõpetuse töölehed) ning LHV Panga materjale.

Kõige rohkem kasutava õppevarana välja toodud erinevaid **õpikuid**:

- Junior Achievementi „Majandusõpik“ gümnaasiumidele (7);
- Kõrgkoolide koostöös valminud gümnaasiumiõpik „Ettevõtlikkusest ettevõtluseni“ (6) – „Seal on ka töölehed ja tunnikavad olemas. See õpik on aluseks. Seal ongi ikkagi spetsialistid, oma aine asjatundjad on selle teinud.“;
- Innove majandusettevõtluse õpik (1);
- Finantsaabits (1);
- Muud täpsustamata pealkirjaga ettevõtlusõpikud (3).

Mängudest on üksikutel kordadel mainitud CashFlow, Ärihai, Simulaator 7 ja Tartu Ettevõtlusküla mänge.

Virtuaalseid õpikeskkondi ja muid e-lahendusi on mainitud ainult üksikutel juhtudel: Moodle (4), Zoom (3), Kahoot! (2), Quizizz (1).

Enamik õpetajaid ei ole ise õppevara koostanud või on piirdunud töölehtede jm tunnis täidetavate ülesannete koostamisega. Üksikutel kordadel on märgitud ka Moodle´i sisu tootmist ja Kahoot! testide koostamist. Ainult kaks õpetajat on tegelenud aktiivsemalt õppevara loomisega:

- „Tegelikult ma kogu oma õppevara töötan ise välja: slaidid, harjutused, testiülesanded, simulatsioonid, kaasused. See mis ma õpilastele edastan, see on kõik minu looming.“
- „Ise olen koostanud ülesandeid, sh ka Junior Achievementi õpikusse.“

Õppevara vajaduse osas on peamised ootused:

- Töövihik/praktilised ülesanded (6) – Mitmel korral märgiti probleemi, et vana Junior Achievementi õpikuga koos olid praktilised ülesanded, uuega enam mitte.
- Õppevara ja -metoodikat koondav ühtne süsteem (5) – „Vahepeal tahaks, et kõik oleks ühes koos, oleks lihtsam. Et lähed logid sisse kuskile süsteemis ja sa näed, mis toredaid materjalid kuskil all on"; „Üks keskkond, kus saab õppevara leida. Praegu peab nii tohutult palju veel surfama siia-sinna, et materjale kokku enda jaoks panna".
- Metoodilised materjalid (5) – mainiti põhikooli ettevõtlusõppe metoodikat, digivõimalusi tutvustavat materjali, tunni ülesehituse ja õppevara kasutamise tugimaterjali ning märgiti, et: „Ei ole kõike tervikuks siduvaid metoodilisi materjale".
- Edu ja Tegu materjalide täiendamine (3) – "HITSA Moodle´s, see Edu Tegu, kus need moodulid on pandud, et võibolla sinna natukene rohkem materjali panna, sest minu meelest on ikkagi osad teemad täiesti sisutühjad."; "HITSA Moodle´it võiks täiendada."; "Võib-olla selliseid praktilisemat laadi ülesandeid, kuidas ikkagi ettevõtlusõpet paremini rakendada. Ütleme, et seda teoreetilist osa nagu on Edu ja Tegu õppematerjalides kenasti olemas ja on võimalik leida ka erinevatel veebilehtedel, aga võibolla just praktilisi näpunäiteid ja ka rollimänge võib olla, mina tunnen sellest puudust.".
- Interaktiivsed mängud (3) – näiteks arvutimäng virtuaalselt loodud olukordades otsuste langetamine rahatarkuse või ettevõtlikkuse kohta.
- Eesti keelsed õppefilmid- ja videod (3).
- Gümnaasiumi ettevõtlusõpik (2).

Väiksemate koolide (eriti põhikoolide) õpetajad on märkinud rahapuudust, mis takistab õppevahendite hankimist:

- „Koolil õppevahendite rahad on minimaalsed. Isegi Zoom´i tasulist litsentsi ei saanud kevadel (et gruppe teha)."
- „Häirib see, et ettevõtlusõppes, kõik on projektipõhine ja stabiilsust ei ole."
- "Tegelikult me peame kahekümne esimese sajandi oskusi üheksateistkümnenda sajandi vahenditega õpetama."

Ettevõtlusõppe lõimimine ning koostöö

Ettevõtlusõppe rakendamisel on õpetajate hinnangul oluline nii koolisisene koostöö erinevate õppeainete lõimimisel kui ka koostöö ja kogemuste vahetamine teiste ettevõtlusõpetajatega.

Koolisisese koostöö osas on mainitud karjääriõpet, eesti ja võõrkeele õpet (CV koostamine, ärikeel), matemaatikat (finantskirjaoskus), ühiskonnaõpetust, tehnoloogiaõpetust, kunstiõpetust (õpilasfirma visuaali ja/või tootedisain) ning isegi ajalugu (ettevõtluse ajalugu) ja füüsikat (elulised ülesanded).

Õppeainete vahelise lõimumise osas on näidete ja edulugudena esile toodud:

- „Üle kahe nädala on siis üks lõimitud õppepäev, koostöös aineõpetajatega välja töötatud ja määratud ka, mis õpitulemusi sellel päeval nii-öelda taotleme."
- „Igal aastal on ettevõtlusnädal, mis haarab tervet kooli ja toimub erinevaid üritusi. Selle õppega on terve kool seotud."

- „Ainete vaheline koostöö, kus näiteks minifirmade tegevuse puhul on mul kokkulepped kunstiõpetajaga ja tehnoloogia õpetajatega, et õpilased saavad nende poole pöörduda, nende käest abi küsida oma ideede väljatöötamisel.“
- „Meie koolis on integreeritud selline õppeaine nagu, kus ongi ettevõtlus-majandusõpetus, karjääriõpetus, suhtlemisõpetus ja projektitöö.“
- „Idee põhikoolis oli tegelikult järgmine, et ettevõtlusõpetaja läheb põhikooli tundi. Kas see on geograafia, ajalugu, ühiskond, eesti keel, läheb nii-öelda aineõpetajale kõrvale ja teevad ühise tunni.“
- „Koolis on individuaalne projektiõppe nädal, mis sobib ka hästi ettevõtlusõppe eesmärkidega.“

Koolisisese koostöö puhul on välja toodud ka mitmeid kitsaskohti. Eelkõige pärsib lõimumist ja koostööd ajapuudus ja suur töökoormus, mille tõttu ei ole võimalik teemasid omavahel kooskõlastada ja ajastada. Riiklik õppekava näeb küll ette, milliste õppeainetega on ettevõtluse ainel seosed, kuid praktikas koostöö siiski alati ei toimi.

Koostöö teiste koolide ettevõtlusõpetajatega ja väliste partneritega toimub eeskätt programmide Ettevõtlik Kool ja Junior Achievement ning maakondlike ainesektsioonide kaudu. Probleemidena on mainitud taas ajapuudust ning mõnel juhul ettevõtlusõppe/ettevõtlusõpetajate puudumist lähikonna koolides:

- „Teiste ettevõtlusõpetajatega on koostöö vähene, kuna ise olen ikkagi eeskätt ettevõtja ja pole aega.“
- „Maakonnas on ainult paar põhikooli, kus ettevõtlusõpe toimib, mistõttu õpetajate vahel eriti koostööd ei ole.“

Ettevõtlusõppe tulemuste hindamine (hindamiskriteeriumid ja -ülesanded)

Õpetajad kasutavad enamasti **mitteeristavat hindamist** (15) ja loevad seda ka oluliselt sobivamaks hindamismeetodiks. Mitteeristava hindamise korral on õpilased oma väljendustes ja mõtetes vabamad. Hindamine võiks pärssida õpilaste motivatsiooni ja loovust. Selles aines tavapärane eristav hindamine pole kohane, sest juba välja pakutud idee on väärt kiitust ning innustamist. Oli ka arvamusi, et kõige parem hindaja on aeg: „Noh, see hindamine on ikka täiesti mõttetu tegevus selle ainega. Neil peab olema arvestatud/arvestamata – tegi ära/ei teinud ära. No kuidas ma nüüd hindan? Seda me saame kümne aasta pärast näha, kes ta on ja kus ta on ja kas ta on oma sellist ettevõtlikkust kasutanud.“.

Eristavat hindamist kasutab 11 vastajat, kellest mitmed on niisuguse hindamisviisi osas kriitilised. Osad õpetajad märkisid, et kuigi õppekava ja kool nõuab numbrilist hindamist, siis tegelikult nad seda ei poolda. Ettevõtluse aines sobiks paremini kujundav hindamine ja sõnaline tagasisidestamine. Kui see pole võimalik, siis on õpetajad pigem leebed ja hindavad kergemini hindega „viis“, kui õpilasel on kõik ettenähtud ülesanded tehtud (välja arvatud plagiaadi korral).

Kahel korral mainiti ka teistsuguseid hindamismeetodeid. Ühel juhul pannakse kokkuvõttev hinne kogu gümnaasiumi ettevõtlusõppe eest 12. klassi lõpus ja teisel juhul ettevõtlushinnet ei olegi, kuid tehtud tööde eest pannakse lisahindeid sobivatesse ainetesse. Näiteks toodi ka kõigi ettevõtlusõppe lõputööde saatmist õpilasleiutajate konkursile.

Kujundava tagasiside andmist on mainitud 6 korral, enamasti koos mitteeristava hindamisega. Formaalse hindamise jaoks kasutatakse sagedasti teste ja kontrolltöid (10), kuid mitmed õpetajad märgivad, et sellised meetodid ei sobi ettevõtlusõppe tulemuste hindamiseks. Hinnatavate ülesannetena on mainitud rühmatööde hindamist, osalemist kavas olnud üritustel ja tegevustes, äriplaani kaitsmist, õpilasfirma loomist ja enesehindamist. Mitteeristava hindamise korral on 8 vastajat toonud esile nõude, et kõik nõutud asjad pidid olema tehtud.

Õpetajate hinnangud ettevõtluspädevuste ja ettevõtlikkuspädevuse arengule ettevõtlusõppe tulemusena

Mitmed õpetajad on õpilaste ettevõtluspädevuste ja ettevõtlikkuspädevuste arengut hinnanud läbi huvi tekkimise õpilasfirmade vastu ja edu õpilasfirmade konkurssidel (6). Samuti on märkimist leidnud head tulemused Junior Achievementi majandusolümpiaadidel, sertifikaadieksamite sooritamine ja ettevõtjate suur osakaal mõni aasta pärast kooli lõpetamist.

Kuus õpetajat on öelnud, et nende hinnangul on ettevõtluspädevuste areng toimunud ja/või õpiväljundid saavutatud, kuid pole otseseid põhjendusi esitanud. Kolm õpetajat on hinnanud, et tulemused ei ole olnud ootuspärased. Põhjustena on märgitud kevadist eriolukorda ja õpilaste poolset vähest huvi õppeaine vastu. 14 intervjueeritavat ei ole ettevõtluspädevuste ja ettevõtlikkuspädevuse arengule hinnangut andnud.

Enim paranenud pädevusena on sagedamini märgitud koostööoskusi (4), finantskirjaoskust (3) ja planeerimisoskust (3). Märgitud on ka suhtlemisoskust, ärikeskkonna mõistmist, maailmapildi avardumist. Samas on üksikutel juhtudel märgitud, et finantskirjaoskus, enesejuhtimine ja keskkonnateadlikkus ei olnud teiste pädevustega võrreldavalt paranenud.

Õpetajate täiendkoolituse vajadus

Huvi täiendkoolituse vastu on olemas enamusel õpetajatel, kuid ootused on erinevad. Koolituste osas on kõige sagedamini märgitud vajadust ettevõtlusõppe metoodika (6) ning finantskirjaoskuse ja investeerimisvaldkonna (6) koolituste järele. Üksikutel kordadel on mainitud õpilasfirmade loomise ja juhendamise koolitust, ärimentorite koolitust, ettevõtlusõpet ettevõtlusõpetajatele, Edu ja Tegu edasijõudnute koolitusi ja turundusvaldkonnaga seotud koolitusi.

Muudest toetavatest tegevustest oodatakse regulaarseid maakondlike ainesektsiooni kokkusaamisi (5), nt iga-aastasi kogemuslaagreid parimate praktikate vahetamiseks, ettevõtete ühiskülastusi ja õppereise välismaale.

Mõtteid intervjuudest:

- „Praktilist tuge ja nõu ootaks rohkem, et koolitust viiksid läbi praktikud. Teoorias oleme tugevad, aga kuidas seda ikkagi praktiliselt õpilastele selgeks teha“.
- „Õpetajate koolituses kõige olulisem on finantskirjaoskuse arendamine, kuid seda ei peaks tegema raamatupidajad, vaid [keegi, kellel on] laiem arusaamine“.
- „Viimane kogemus Edu ja Tegu koolituselt ei olnud üldsegi mitte meeldiv, see ei olnud kuidagi seotud ettevõtlusega, koolitaja oli üks ametnik, kes keskendus ainult sellele, kuidas tuleb tunni eesmärk sõnastada“.
- „Olen väga pettunud mentorkoolituses“.

2.3 Üldhariduskoolide õpetajate fookusgrupi intervjuude tulemused

Meetod ja valim

Andmekogumise meetodiks oli poolstruktureeritud fookusgrupi intervjuu, kasutades abimaterjalina ettevõtluspädevuse mudelit.

Andmeanalüüsis kasutati fenomenoloogilist lähenemist, sealjuures analüüsimeetodiks oli kolmeastmeline induktiivne tekstipõhine sisuanalüüs. Esmalt eraldati uuringu eesmärkidest lähtuvalt kodeerimise teel intervjuude transkriptsioonidest olulised tähendusüksused. Seejärel ühendati tähendusüksused/ koodid kategooriateks. Üldhariduse fookusgrupi intervjuude puhul lisandus eelpool toodud kategooriatele veel õpetajate koostöö ja lõimimise praktikad ettevõtlusõppes.

Hiljem ühendati ning üldistati kategooriad põhiteemadeks. Üldhariduse fookusgrupi intervjuude analüüsitulemused jagunesid 6 põhiteemasse: pedagoogide ettevalmistus ettevõtlusõppeks; pedagoogide arusaam ettevõtlusõppe eesmärkidest; ettevõtluspädevuste õpetamine ja ettevõtluspädevusmudeli rakendamine; ettevõtlusõppe tegevuste planeerimine, õppemeetodite ja õppeülesannete kasutamine; ettevõtlusõppe tulemuste hindamine (hindamiskriteeriumid ja -ülesanded) ning pedagoogide täiendkoolituse vajadus.

Üldhariduse fookusgrupi uuringu valimi moodustasid 19 ettevõtlusõpetajat, kes esindasid 22 üldhariduskooli. Kokku viidi läbi 6 fookusgrupi intervjuud.

Andmeid koguti vahemikus 2. juuli kuni 17. september 2020. Fookusgrupi individuaalintervjuude keskmine kestvus oli 58 minutit.

Fookusgrupi intervjuudes osalenud õpetajad on väga erineva taustaga – nii alustavad õpetajad, kellel käimas esimene aasta koolis kui ka aastakümnete pikkuse kogemusega. Mõned õpetajad omavad kogemust juba nõukogude aja lõpust, mil koolides hakati rakendama majandusõpet ning koolidesse hakkasid jõudma esimesed Junior Achievementi ettevõtlusõppe programmid.

Paljud ettevõtlusõpetajad omavad ettevõtluskogemust, ent mitte kõik. Õpetajate seas on neid, kellel on varasem palgatöö kogemus ettevõtlusõppega seotud valdkonnas, nt maakondlikus arenduskeskuses, ettevõtete või MTÜde juhatuses.

Valimisse kuulunud õpetajad viivad ettevõtlusõpet läbi kõigil erinevatel kooliastmetel: nii esimesel, teisel, kolmandal kui neljandal kooliastmel. Kusjuures kooliti on konkreetsed klassid, millal ettevõtlusõpe toimub, erinevad – nii võib üks kool rakendada õpet viiendas või kuuendas klassis, samas teine kool seitsmendas, kaheksandas või üheksandas. Mõnes koolis rakendatakse õpet vaid ühes klassis kooliastme lõikes, mõnes mitmes, nt kõikides gümnaasiumiklassides. Esimese kooliastme puhul viib õpet reeglina läbi klassiõpetaja, vanemates astmetes on selleks tavapäraselt eraldi kursused ja õpetajad, aga rakendatakse vähemal määral ka ainetundidesse lõimituna ning lisaks karjääriõpetuse osana. Osa õpetajaid tegeleb korraga vaid ühe

kooliastmega, nt gümnaasiumi õppijatega, teised mitme astmega paralleelselt (nt teine/kolmas ja neljas kooliaste).

Õpetajate ettevalmistus ettevõtlusõppeks

Õpetajate hariduslik ettevalmistus on erinev – esineb nii neid, kellel on varasem pedagoogiline haridus kui ka neid, kellel see puudub, ent kes on valdkondliku, st majandusliku kõrghariduse omandanud. Osad õpetajad on ainespetsiifilise (nt geograafia, ajalugu, ühiskond) haridusega. Mõnes koolis puudub eraldi ettevõtlusõpetaja ning õpet rakendavad karjääriõpetuse õpetaja, klassiõpetaja, kooli karjäärikoordinaator, direktor, huvijuht või õppejuht.

Õpetajad on osalenud mitmetel ettevõtlusõppe läbiviimist toetavatel **koolitustel** – nii Innove, programmi Edu ja Tegu, Junior Achievementi, maakondlike arenduskeskuste, Ettevõtliku Kooli kui ka varasemalt Eeriku grupi (Eamets, Arrak, Trasbergi) poolt korraldatutel. Osad on läbinud Junior Achievementi ettevõtlusprogrammide koolitused, sh õpilas-ja minifirma juhendajatele või programmide „7 sammu“, „Mina ja majandus“, „Mina ja ettevõtlus“ õpetajatele suunatud koolitusi. Mitmed õpetajad on läbinud Edu ja Tegu programmi erinevaid koolitusi: ettevõtlusõppe koolitusprogrammi (baastase), ettevõtlusõpetaja meistriklassi programmi või mõne lühema temaatilise täiendkoolituse. Koolituste läbimist hinnatakse olulise toena õpetajale, väga vähe on neid õpetajaid, kes valdkondlike koolituste läbimise vajadust ei näe.

Õpetajate arusaam ettevõtlusõppe eesmärkidest

Õppe peamine eesmärk on ühelt poolt **tekitada huvi** nii ettevõtluse, majanduse kui kitsamate teemade (nt rahatarkus) vastu, mis kaasab õppija tänu suuremale motiveeritusele paremini õppeprotsessi ning tahtmise arendada ka edaspidi ettevõtlusoskuseid. Õpetuse taotluseks on ka ettevõtluse nägemine ühe **võimaliku karjäärivalikuna** ning elus **hakkama saamise** toetamine läbi praktiliste oskuste arendamise (nt rahatarkus, tööõigus). Selleks peetakse oluliseks praktilist õpet, sh õppe sidumist reaalse eluga, et õppijad julgeksid ka tulevikus olla ettevõtlikud, viies ellu erinevaid ideid ning oskaksid end realiseerida nii töötajana, kui soovi korral ettevõtjana. Õppes peetakse faktiteadmiste edasiandmise asemel oluliseks **aktiivset praktilist tegevust** (nt ettevõtlustegevus õpilas- või minifirma programmi raames), seeläbi julguse ja kriitilise mõtlemise arendamist.

Mõned õpetajad näevad õpetuse peamise eesmärgina tutvustada **ettevõtluse ja majanduse toimimist** ning seotust, sh ettevõtjaks olemist. Ettevõtluspädevuste arendamisel peavad mõned õpetajad oluliseks **äriprojekti elluviimist** (nt äriplaani või -mudeli koostamine, õpilasfirma rakendamine), et õppijal oleks tulevikuks vastav oskus omandatud.

Teised õpetajad toovad olulisema alateemana välja **rahatarkuse** arendamist, sh investeerimishuvi tekitamise.

Ettevõtlusõppe rakendamisel koolis lõimitakse osalt ettevõtlusõpet karjääriõpetusega, seda eelkõige kolmandas kooliastmes. Lõimist toetab asjaolu, et mõlema aine õpetaja on paljudes koolides sama. Ettevõtlusõpe on osades koolides kohustuslik, teistes valikaine.

Mõnes koolis on ettevõtluspädevuste arendamine **lõimitud** erinevatesse ainetundidesse, nt rahatarkuse teema matemaatikas, erinevad loovprojektid kunsti ja käsitöö tundides jms. Osad koolid on seadnud ambitsioonikaks eesmärgiks, et kõik aineõpetajad toetaksid ettevõtluspädevuse arengut. Ettevõtlusõpet viiakse läbi ka vastavalt kooliastmele loov- või praktiliste tööde raames, mille puhul on õppe sisuks näiteks äriplaani koostamine praktilise tööna või üle-kooliliste ürituste korraldamine loovtööna.

Mitmed õpetajad toovad välja, et gümnaasiumis on ettevõtlusteemade kõrval oluline rõhuasetus karjääri teemadel, eelkõige sihtrühma vajadusi (nt tööturul enese müümine, enda rolli mõtestamine töömaailmas) silmas pidades.

Ettevõtluspädevuste õpetamine ja ettevõtluspädevusmudeli rakendamine

Üldiselt on **ettevõtluspädevuse mudel** õpetajatele tuttav, vaid üks fookusgrupi intervjuudes osalenud õpetaja polnud sellega varem kokku puutunud. Teadlikkuse tõstmist mudelist toetavad ka Innove projektid, mille aruandluses puutuvad õpetajad mudeli rakendamise põhjendamisega kokku. Õppe läbiviimisel küll üldjuhul igapäevaselt õpetajatel mudel ees ei ole, kuid mudelist ollakse teadlikud ning lähtutakse sellest õppeprotsessis. Mudel aitab õpetajatel mõtestada oma tegevust paremini, sh mõtestatakse, millist pädevust konkreetse õpitegevusega enam toetatakse.

Nimetati, et mudel on seotud ka **karjääripädevuste mudeliga**, nii tegeletakse samade pädevustega mõlemas aines paralleelselt. Tuuakse välja ka, et **õpilasfirma programm** lähtub samade pädevuste arendamisest ning toetab igakülgselt ettevõtluspädevuse arengut. Klassiõpetajad toovad välja, et mudelit rakendatakse ka esimeses kooliastmes, küll veidi lihtsustatult, aga siiski hõlmates olulisi pädevusvaldkondi, nt koolis, klassikollektiivis hakkamasaamine, keskkonna mõistmine läbi ettevõtete külastuste, laatadel osalemine jms. Õpetajad arvavad, et nooremad õppijad ei teadvusta enesearengu aspekte nii palju kui vanemad.

Kui õpetajatel paluti tuua välja mudeli olulisemad pädevused, siis leiti, et tähtsuse järjekorda on väga keeruline välja tuua. Usutakse, et kõik pädevused on olulised, omavahel seotud ja moodustavad terviku. Gümnaasiumi õppijate puhul väärtustatakse enim enesejuhtimist (selle all mõistetakse: oma tugevad, nõrgad küljed, enda rolli tajumine töö- ja ettevõtlusmaailmas, enese motiveerimine, emotsioonidega toimetulek).

Üldiselt nimetati esimesena **sotsiaalseid pädevusi**, sh suhtlemine, koostöö ja meeskonnatöö (sh tööjaotus ning vastutamine), planeerimine, algatamine ja probleemilahendus.

Praktikas rakendavad õpetajad palju meeskonna- ja rühmatööd, mis võib tingida eelpool toodud pädevuste esiletõstmise.

Oluliste pädevustena mainiti ka väärtust loovat mõtlemist, eetilisust, jätkusuutlikkust, finantskirjaoskust (nii isiklikus plaanis kui ka ettevõtluses, sh maksud, majandusarvestus), esinemisoskust, ärivõimaluste nägemist, julgust märgata probleeme ja nende lahendamiseks midagi ette võtta ehk üldiselt ettevõtliku eluhoiaku kujundamist. Pädevuste osas peetakse oluliseks, et need toetaksid elus hakkamasaamist, sh kogukonnas toimetulekut, mida väärtustatakse eriti väiksemates piirkondades.

Leitakse, et põhikooli kolmandas astmes on mudelit (nt enesejuhtimise pädevust) keerulisem rakendada, kuid abiks oleks mudeli selgem lahti kirjutamine. Õpetajad on märkinud, et koostöö osas mängib täiskasvanuhariduses rolli õppijate erinev taust – nii keeleliselt, kultuuriliselt kui vanuseliselt. Seetõttu tuuakse mudeli parendusettepanekutena välja mitmekesisuse sisse viimist seda ka globaalse majanduse ja üldiselt maailma pideva muutumise kontekstis.

Tuuakse välja ka keelelisi parandusettepanekuid, nt loovuse käsitlemine leidlikkusena, mida peetakse oluliseks ka igapäevaelus erinevate olukordade lahendamisel ning metatunnetuse ümbersõnastamine ning lahti mõtestamine. Ettevõtluspädevustena peetakse oluliseks ka kriitilist mõtlemist ja (sotsiaal)meedia kasutamist (sh analüüsides meedia tarbimist ja reklaamide mõju), mida võiks kajastada ka antud mudel.

Ettevõtlusõppe tegevuste planeerimine, õppemeetodite ja õppeülesannete kasutamine

Õppe rakendamisel on aluseks osalt nii riiklik valikaine õppekava, Innove poolt loodud valikaine kava kui ka Junior Achievementi programmid erinevatele kooliastmetele, nt „Õpilasfirma“, „7 sammu“, „Mina ja ettevõtlus“, „Mina ja majandus“ programmid.

Üldjuhul nähakse gümnaasiumis suurt potentsiaali õpilasfirma programmi rakendamises. Tuuakse välja, et läbi praktilise tegevuse õpitakse kõige rohkem. Nooremas astmes esineb rohkem kooliprojekte, nt koolilaatadel osalemine, ürituste korraldamine. Vanemas kooliastmes ja täiskasvanud õppijate puhul kombineeritakse praktilist õpet ka loengu vormiga. Gümnaasiumiastmes peetakse oluliseks ka teoreetiliste alusteadmiste loomist majandusest ja ettevõtlusest, milles lähtutakse peamiselt Junior Achievementi majandusõpikust. Täiskasvanud õppijate puhul õpilasfirma metoodikat ei peeta sobivaks sihtrühmale erineva kogemuse tõttu – osadel õppijatel on juba varasemalt pikaajaline ettevõtluskogemus.

Õpetajad on välja toonud, et kitsamatest alateemadest huvitab õpilasi väga finantsmajandus, rahatarkus ja investeerimine. Õppijate erinevatest huvidest lähtuvalt on osad koolid välja töötanud gümnaasiumiastmes erinevad valikkursused, nt rahatarkus, majandus, ettevõtlus, turundus, õpilasfirma.

Õppemeetodid on sihtrühmade, st kooliastmete lõikes erinevad. Enim erinevusi tuuakse välja põhikooli ja gümnaasiumiastme vahel, nt põhikooli õpilane ei pruugi mõnd terminit hoomata (nt omahinna arvutamine), samas kui gümnaasiumiastmes on see omandatud, mistõttu tuleb tegeleda tunnis ka mõistete selgitamisega. Põhikoolis on rõhk aktiivõppel, kasutatakse erinevaid praktilisi, elulisi ülesandeid, nt eelarved, kalkulatsioonid, omahinna arvutamine. Gümnaasiumiastmes peetakse võimalikuks ka loenguvormi või valdkonnaspetsiifilise (nt puidutööstus ettevõte) teadmise edasiandmist.

Täiskasvanud õppijate puhul tuuakse olulise õppe eripärana välja sihtrühmaga arvestamist. Kuna ühtaegu tuleb õpetada väga erineva vanuse ja kogemusega õppijaid – nii neid, kel reaalne töö-, elu- ja ettevõtluskogemus, kui ka neid, kellel varasem kogemus puudub, siis kulub erineva taustaga õppijate puhul erinevate teemade käsitlemiseks (nt finantsteemade selgitamiseks) erinev aeg.

Üldiselt kasutatakse ettevõtlusõppes palju rühmatööd, arutelu, grupiarutelusid, rollimänge, simulatsioonimänge (nt „Simulaator 7“), seevastu loengut kasutatakse vähem. Õppes lõimitakse ka ülekoolilisi üritusi, nt karjääripäev, projektõppe päev erinevate projektide elluviimiseks, aga ka töövarjupäev või põhikoolis „Tööle kaasa“ algatuse raames vanemate töökoha külastamine.

Täiskasvanuhariduses toimub kombineeritult õpe tavaklassis ja e-õpe, kasutatakse nt „Tagasi kooli“ algatuse e-tunde.

Õppes kaasatakse kooliväliseid partnereid, nt mentorid õpilasfirmadele, erinevad ettevõtete esindajad, vilistlased külalistundidesse, korraldatakse ettevõtete külastusi. Projektid toovad koolidesse lisavõimalusi, nt ressurssi korraldada ettevõtete külastusi. Sealhulgas lõimitakse ka rahvusvahelisi projektitegevusi (nt reklaamide, videote loomine), nt eTwinningu projektide raames.

Gümnaasiumiastmes, vähemal määral ka põhikoolis, kasutavad osad õpetajad majandusuudiste analüüsimist ettevõtlus- ja majanduskeskkonna mõistmiseks ja silmaringi laiendamiseks. Meetoditest kasutatakse ka videote vaatamist; esitlemist; töölehtede täitmist; arvutusülesannete (sh investeerimisteemalised) lahendamist; erinevate simulatsioonimängude, ka rolli- ja lauamängude (nt Cashflow) kasutamist; ajurünnakuid ja ideede genereerimist; teste (enese)hindamiseks; kaasuste lahendamist; analüüse (nt SWOT); praktilist metoodikat õpilas- ja minifirmade programmi näol jm. Õppe läbimisel kasutatakse osaliselt ka ettevõtlusprojekti, st äriplaani või -mudeli järgimist.

Tulemuslikuks peetakse just **kooliväliseid tegevusi**, sh ettevõtete ja asutuste külastusi, külalisesinejate kaasamist, ettevõtjate lugude käsitlemist, ka vigadest õppimist, ning kogukonnaprojektide ja kogukonnapraktika elluviimist vastava programmi raames. Oma lugude rääkimine nii ettevõtjaks saamisel kui spetsiifilisest valdkonnas on motiveeriv ja innustav õpilastele. Kaasatakse ka vilistlasi, eriti täiskasvanud õppijate korral, ja lapsevanemaid nooremas astmes. Partneritena tuuakse välja ka nt Ettevõtlusküla mängulise metoodika rakendamisel. Oluliseks peetakse ka kogukonna kaasamist õppe läbiviimisel, nt ettevõtluslaagris piirkonna jaoks sotsiaalse projekti teostamist, ürituste korraldamist kogukonnale või kogukonnapraktika sooritamist.

Oluline tugi on ka Innove projektide rahastusel – see võimaldab teostada ettevõtete külastusi ja kaasata õppesse praktilisi tegevusi, nt praktiliste töölõikude läbimist ettevõttes. Projektide elluviimiseks kasutatakse ka ühisrahastust, nt Hooandja kaudu kooliprojektide elluviimist klaveri soetamiseks või välijõusaali loomiseks. Kooliväliselt innustatakse õppijaid osalema ka erinevatel konkurssidel ja võistlustel, nt investeerimisteemalisel LHV Panga võistlusel Börsihai või Edu ja Tegu ettevõtluskonkursil osalemine.

Õppes kasutatakse edukalt projektõppe metoodikat, nt luuakse erinevaid õppevahendeid, õppemänge või korraldatakse kooli üritusi (nt ball, koolilaadad) loovtööde raames. Projektõppena korraldatakse ka erinevaid heategevuslikke raha kogumise projekte.

Tulemuslikuks peetakse erinevaid praktilisi ülesandeid, nt toote turundusvõimaluste genereerimine, reklaamplakatite tegemine, pere-eelarve koostamine, tööintervjuu rollimänguna, reklaamide analüüsimine ja hinnavõrdlus. Samas esineb praktikat, kus baasteadmised antakse loengu vormis ning praktilisi tegevusi kasutatakse kinnistamiseks.

Meetodid erinevate klassidega on erinevad – olenevalt eelnevatest õpiharjumustest ja tunni kestusest (reeglina on gümnaasiumitund pikem kui nooremas astmes). Meetodid on muutumises ka seoses muutuva maailmaga, nt enam internetikasutust, internetikaubandus, sotsiaalmeedia temaatika õppes.

Üldiselt peetakse paremaks praktikaks, kui õppeülesanded jõutakse klassiruumis sooritada, aga antakse kinnistamiseks ka kodutöid. Pigem sooritatakse ülesandeid paaris- või rühmatööna, vähemal määral iseseisvalt. Samas tuuakse välja, et e-õpe on toetanud iseseisva töö edukamat rakendamist, nt on õpilased koostanud iseseisvalt korrektsed kandideerimisdokumendid erinevate allikate läbitöötamise toel.

Ettevõtlusõppe tulemuste hindamine (hindamiskriteeriumid ja -ülesanded)

Üldiselt ei peeta üksikute tööde hindamist õppes nii oluliseks, vaid tähtsustatakse **kujundava hindamise põhimõtete** kasutamist. Õpetajad usuvad, et hindamine peab toetama õppija arenguuskumust ning mõjuma motiveerivalt. Hindamisel peetakse oluliseks anda õpetajapoolne individuaalne tagasiside ja hinnang nii suuliselt, kui kirjalikult. Hindamisse kaasatakse ka õppijaid, kes hindavad üksteist.

Intervjuule vastanud õpetajate hindamispraktikas (nii vahe- kui lõpphindamisel) esineb **nii eristava, kui mitteeristava hinde kasutamist**. Üldiselt kujuneb kursuse lõpphinne mitme erineva vaheülesande tulemusena, milleks võivad olla tunni- ja kodused ülesanded; individuaalsed, paaris- või rühmatööd; vähemal määral testid ja kontrolltööd. Tuuakse välja, et kontrolltööde kasutamine võib pärssida õppija motivatsiooni, mistõttu hinnatakse peamiselt praktilist tegevust (ka etappide kaupa, vahehindamistega). Üksikjuhul esineb praktikat, kus kursust hinnatakse lõputesti või eksamiga.

Vahehindamisel kasutatakse erinevaid praktilisi ja teoreetilisi ülesandeid, nt töövihiku ülesanded, tunniülesanded, intervjuude läbiviimine, äriplaani erinevate osade koostamine, plakati koostamine, rollimängud, enesehindamise töölehed ja -maatriks, referaadid ja esitlused, esseed, arvutusülesanded, sh omahinna arvutamine. Lõpphindamisel kasutatakse individuaalset tagasiside andmist õppija koostatud õpimapi alusel. Hindamisülesandeid sooritatakse nii paberkandjal kui ka internetipõhiselt (nt video-CV üleslaadimine).

Suuremamahuliste, tihti projektõppe lähenemist nõudvate praktiliste- ja loovtööde, õpilasfirmade ja (äri)projektide, kogukonnapraktika sooritamisel nõutakse aruande või praktikapäeviku esitamist ja kaitsmist ning tihti kaasatakse hindamisse ka vastav komisjon. Projektõppe puhul (nt toodete müük koolilaadal) arvestatakse hindamisel põhiliselt praktilist teostust ja tulemust (müügiedukus).

Õpilas- ja minifirmade puhul hinnatakse, kuidas nad oskavad tundides õpitut reaalse ettevõtlussimulatsiooni tingimustes praktiliselt rakendada. Antud metoodika puhul peetakse keeruliseks objektiivsete hindamiskriteeriumite valikut. Hindamisel peetakse tulemuslikkusest (sh kasum tegevusest) olulisemaks õppijate analüüsivõime toetamist – õppija peab suutma põhjendada ammendavalt tegeliku tulemuse erinevust prognoositust. Objektiivse kriteeriumina tuuakse välja pearaamatut – peetakse oluliseks, et kanded oleksid korrektsed ning kõik rahavood oleksid kajastatud. Hindamisel kasutatakse ka hinnangut rühmaliikmetele ja õppija enesehinnangut. Keeruliseks peetakse hindamise diferentseerimist grupi sees, mida peetakse ebaühtlase grupiliikmete panuse korral siiski oluliseks. Õpilasfirmade puhul peetakse lõpphindamisel oluliseks ka tegevusaruande koostamist ja kaitsmist.

Õpetajad peavad vajalikuks kursuse alguses selgitada õppijatele hindamise põhimõtteid. **Hindamiskriteeriumid** erinevad – mõne õpetaja jaoks on oluline kõikide tööde sooritamine, mõnel juhul sooritamine vähemalt 50%, teisel juhul rangemalt 65% ulatuses, või kujuneb hinne hoopis vastavalt sellele, mitu nõutud tööd on esitatud. Üldjuhul peetakse oluliseks, et kõik nõutud tööd oleksid sooritatud. Erinevate projektide puhul (nt ettevõtlusõppelaager) võib kriteeriumiks olla lihtsalt osalemine või osalusaktiivsus. Üksikjuhul hinnatakse eelkõige riiklikus õppekavas nõutud õpiväljundite saavutamist. Hindamiskriteeriumite loomisse kaasatakse ka õppijaid, nt seatakse ühiselt õppeaasta alguses õppe eesmärgid nii kogu klassile (nt klassi keskmine hinne) kui individuaalselt.

Kursuse tulemuslikkuse hindamiseks koguvad õpetajad õppijatelt tagasisidet õpetajale ja õppetegevusele ning uurivad kursuse läbinute edasisi karjääri-, sh haridusvalikuid.

Õpetajate täiendkoolituse vajadus

Koolitustest soovivad õpetajad enim üksteise **kogemuste võrdlemiseks sobivaid seminare**, mis võimaldaks õppida teiste kogemustest ning saada teadlikumaks erinevatest praktikatest koolides, mida kohandada ja rakendada oma koolis. Mõnel juhul maakondlikul tasemel võrgustikutöö toimib, kuid tuntakse puudust üle-eestilisest kogemuse jagamisest. Kogemuste hulgas peetakse oluliseks erinevate praktiliste meetodite jagamist ja omandamist erinevate teemade (nt investeerimine) tulemuslikuks käsitlemiseks. Selleks peetakse sobivaks nt ettevõtlusõpetajate meetodite messi, mille käigus annavad ettevõtlusõpetajad praktiliselt edasi meetodeid, mida nad ise töös rakendavad. Samuti soovitakse omandada teiste koolide õppe planeerimisega seotud kogemusi, nt omandades teadmust, kuidas edukalt rakendada õpet erinevatel kooliastmetel, sh lõimituna erinevatesse ainetundidesse.

Valdkondlikest koolitustest tuuakse välja vajadust tegevusmängude, sh rolli- ja (äri)simulatsioonimängude metoodika omandamiseks ning majandusvaldkonna (nt erinevate Eesti ja globaalset majandust puudutavate põnevate faktide) käsitlemiseks. Peetakse oluliseks, et koolituste planeerimisel lähtutakse muutuva ettevõtlus- ja majanduskeskkonna vajadustest, nt suurem nõudlus e-kaubanduse järgi tingib vajaduse koolitada ettevõtlusõpetajaid vastava teema käsitlemiseks ja oskuste arendamiseks ettevõtlustundides. Mõned vastanud peavad korralduslikult sobivaimaks koolituste ja seminaride toimumise interneti vahendusel.

Õppematerjalide vajadus

Õppematerjalide osas oodatakse praktilist laadi ülesandeid ja näpunäiteid, mis võimaldaks ettevõtlusõpet paremini rakendada. Mitmel juhul tuuakse välja vajadus lihtsa finantside õpetamismetoodika ja ülesannete järele, et finantsvaldkonna õpe oleks mitmekülgsem, huvitavam ja õppijale arusaadavam. Näiteks tuuakse laenude, liisingu, investeerimise, rahatarkuse teemasid ning arvutusülesandeid, sh nt tasuvuse teemal. Rohkem materjali ja näidisülesandeid soovitakse ka Harno Moodle´is olevasse Edu ja Tegu programmi kursusele. Tuuakse ettepanek luua kvaliteedi ühtlustamiseks pakett ettevõtlusõpetajatele, mis hõlmaks nii materjali praktilisteks tegevusteks kui ka tunni läbiviimiseks.

Peamised järeldused üldhariduses

Üldhariduse õpetajate seas läbi viidud individuaalintervjuude- ja fookusgrupi intervjuude alusel on peamised järeldused ja soovitused:

1. Ettevõtlusõppe arendamisel on oluline muutuva majanduselu ja ettevõtluskeskkonna mõju arvestamine, finantskirjaoskuse ning äriideede elluviimise riskide arvestamine.

2. Erinevat metoodilist lähenemist ilmneb üldise ettevõtliku hoiaku arendamisel alghariduses ja ettevõtluskogemuse saamisel õpilasfirmades, kus tunnustati Junior Achievementi metoodikat.

3. Kuna õpetajate ettevõtlusega seotud eelnev haridus ja praktiline kogemus on väga erinev, siis tuleks nende ettevõtlusõppeks vajalike pädevuste arendamist kavandada pikemaks perioodiks, osana pikemaajalisest karjääri planeerimisest, sõltuvalt sellest, kas ettevõtlusõppes osalemine on põhitöö või ettevõtluspraktikuna tegutsemist täiendav panus haridusellu.

4. Digiõppe uute lahenduste arendamisel tuleks luua repositoorium, millest oleks lihtne leida ettevõtluspädevuse mudeliga seostatud õppematerjale ja metoodikate kirjeldusi ning neid uuendada.

5. Ettevõtlusõppe kogemusi tutvustavaid seminare võiks korraldada nii, et seminarid roteeruvad erinevate maakondade vahel, et tutvustada sealsetes koolides ettevõtlusõppes saadud kogemusi ka teiste Eesti piirkondade õpetajatele.

6. Paljude koolide õpetajad juba rakendavad mitmekesist õppematerjalide ja õppemeetodite valikut. Tuleks luua sarnaselt Tebo OÜ õpiveebi platvormile opiveeb.ee motivatsioonisüsteem, mis soodustaks õppematerjalide jagamist õpetajate ja koolide vahel.

2.4 Kutsekoolide õpetajate individuaalintervjuude tulemused

Meetod ja valim

Andmekogumise meetodiks oli poolstruktureeritud individuaalintervjuu, kasutades abimaterjalina ettevõtluspädevuse mudelit. Individuaalintervjuu peamised teemad hõlmasid õpetaja tausta, ettevõtlusõppega seotud uskumusi, ettevõtlusõppe eesmärke, ettevõtluspädevusmudeli tõlgendamist, ettevõtlusõppe rakendamist sh kasutatavaid õppemeetodeid ja –vara ja hindamist.

Individuaalintervjuud viidi läbi 16 õpetajaga, kes viisid ettevõtlusõpet läbi 17 kutsekoolis. Andmeid koguti vahemikus 5. juunist kuni 2. juulini 2020. Intervjueerijaid juhendati andmekogumise instrumenti ja abimaterjali kasutama. Õpetajate individuaalintervjuude kestvus oli 30–51 minutit, keskmine kestvus 42 minutit.

Valimi moodustasid 16 kutseõppeasutuses ettevõtlusõpet läbi viivat õpetajat, kellest mõned (3) õpetavad rohkem kui ühes koolis, sh üldhariduskoolis ja kaks on nn külalisõpetajad, kes viivad õpetust läbi muu põhitöö kõrvalt.

Õpetajate ettevõtlusõppe läbiviimise kogemus on 1–27 aastat. Kõige enam on 6–10 aastase kogemusega (6) ja 1–5 aastase kogemusega (5) õpetajat. Pikema õpetamiskogemusega õpetajaid oli kokku 5, neist 3 õpetajat üle 20 aastase kogemusega. Valdav osa õpetajaid (14 intervjueeritut) õpetab nii ettevõtlust kui ka majandust, 4 õpetajat lisaks ka karjääriõpetust, 2 suhtlemist ja 2 juhtimist. Üks õpetaja õpetab vaid ettevõtlust. Mõned õpetajad õpetavad ka nt ajalugu, müügitööd, klienditeenindust. Üks õpetaja õpetab vaid finantskirjaoskusega seotud teemat.

Õpetatavate sihtrühmade variatiivsus on suur. Valimisse võetud õpetajad õpetavad nii 3. taseme kutseõppe õppekavadel, sh töötavad puuetega õppijatega, 4. taseme kutseõppe, sh kutsekeskhariduse õppekavadel, kui 5. taseme kutseõppe õppekavadel. Õppijate vanusevahemik on 17 kuni 60+ ning enamik valimisse võetud õpetajaid töötab nii noortega kui täiskasvanud ning erinevate erialade õppijatega. Ainult täiskasvanud õppijatega töötab kaks õpetajat.

Õpetajate ettevalmistus ettevõtlusõppeks

Õpetajate ettevalmistus ettevõtlusõppe läbiviimiseks on varieeruv. Enamikul intervjueeritud õpetajatest (13 õpetajat) on kas varasem ettevõtluskogemus või olid nad intervjueerimise ajal ettevõtjad. Mõned õpetajad (4) peavad end iseõppijateks, samas omavad neist kaks ettevõtlusalast tasemeharidust ja kolm on osalenud Edu ja Tegu koolitustel ning muudel ettevõtlusalastel täienduskoolitustel. Kõigil ettevõtlusõpetajatel on kõrgharidus, sh kuuel õpetajal ettevõtlusealane ja viiel majandusharidus ning neljal muul erialal. Seitse õpetajat ehk ligi pooled on osalenud Edu ja Tegu koolitustel. Valdav osa õpetajatest, va üks, on osalenud täiendkoolitustel. Mõned koolitused tõid õpetajad ka konkreetsemalt välja, nt nimetatakse ettevõtlusõppe 3. taseme mooduli rakendamise koolitust, ettevõtlusõppe baasmooduli rakendamise koolitust (finantsidega seotud õpiväljundid), ettevõtlusõpetaja baaskursust, Junior Achievementi programmi koolitusi, sh õpilasfirmade programmi koolitusi, sügiskooli jt, Tartu Ülikooli ettevõtlusõpetajate aastast koolitust.

Õpetajate arusaam ettevõtlusõppe eesmärkidest

Kõik ettevõtlusõpetajad usuvad, et ettevõtlikkus ja ettevõtlus on vastastikku seotud. Ettevõtlikkust peetakse ettevõtluse eelduseks, samas usutakse, et ettevõtlikkus on vajalik ka siis, kui ettevõtlusega ei tegeleta. Osa õpetajaid rõhutavad eesmärgina **ettevalmistust ettevõtjana tegutsemiseks**, kuna ettevõtlus on tähtis ühiskonda edasiviiv jõud ja lisaväärtuse loomise allikas või kuna mõningate erialade puhul, nt fotograafia, iluteenused, tuleb valdaval osal lõpetajaist ise endile töökoht luua. Suurem osa õpetajatest aga näeb ettevõtlusõpet eelkõige kui **ettevalmistust tööelus ettevõtlik olemiseks** ka siis, kui ei tegeleta ettevõtlusega.

Domineerivad ettevõtlusõppe eesmärgid õpetajate uskumustes: nihutada piire ja toetada „kastist välja“ mõtlemist, uudseid lähenemisi ja innovatsiooni ning viia õppijateni mõte, et ettevõtja võib muuta iseenda ja teiste elu, pöörata tähelepanu uutmoodi töötamisele; kujundada avaram ja terviklikum vaade majandus- ja ettevõtluskeskkonna toimimisest, ettevõtlusest ning selle olulisusest ja kasulikkusest riigile; luua terviklik arusaam ettevõtte toimimisest ning omandada ettevõtluse teadmised ja oskused, sh asjakohase informatsiooni leidmise oskused; arendada asjakohaseid hoiakuid ja võimeid ettevõtjana tegutsemiseks või edukaks hakkama saamiseks ettevõtliku töötajana; jõuda mõistmiseni oma võimetest ja võimalustest, sh

saada ettevõtjaks, arenguperspektiivist ettevõtjana või ettevõtliku töötajana; saada juurde julgust, sh riskijulgust.

Ettevõtluspädevuste õpetamine ja ettevõtluspädevusmudeli rakendamine

Kutsehariduse kontekstis on õpetajate uskumuste kohaselt ettevõtlusõppes olulised õppe praktiline suunitlus, õppijate aktiivsus ning lõimitud ja koostöine õppimine läbi projektõppe, meeskonna- ja rühmatöö, ettevõtluskogemuse saamine meekonnas. Praktiliste, erialaga seotud ülesannete ja kogemuste kaudu õppimine motiveerib kutseõppureid enam kui pelgalt teooriaõpe. Olulised on õppekäigud ettevõtetesse, kohtumised ja ettevõtjate või ettevõtjatest vilistlastega, mis võimaldab tuua õppesse elulisi näiteid ja kogemusi reaalsest ettevõtlusmaailmast. Mõnede õpetajate hinnangul on õpilasfirma kõige tulemuslikum viis ettevõtlusõpet läbi viia, sest see võimaldab lisaks praktilisele kogemusele saada eduelamust ja toetab arenguuskumust. Ettevõtlikkuspädevuste arendamine ja ettevõtlusõpe võiks õpetajate uskumuste kohaselt olla jaotatud kogu õppeajale ning seda võiks läbi viia diferentseeritult.

Õpetajate uskumuste kohaselt on õpetaja roll ettevõtlusõppes võimaldada/ toetada arengut ning katsetama/ proovima; tegutsema julgustaja, mõnikord ka õppijate ärevuse- ja hirmu lõdvendaja. Ettevõtlusõpetaja roll on nende hinnangul keeruline, kuna õpe toimub sageli meeskondades ning õpetaja ees seisab suur väljakutse olla pidevalt valmis mitme meeskonna erinevate probleemidega tegelemiseks. Kõik õpetajad ei suuda nii paindlikud olla ning mõned lähevad kergemat, so teooriaõppe teed.

Õpetajad on **ettevõtluspädevuse mudelit** erinevalt rakendanud. Üksikud õpetajad arvestavad ning rakendavad mudelit ja selles toodud alapädevusi teadlikult. Mõned õpetajad mõtestavad mudelit koos õppijatega kohe ettevõtlusõppe alguses. Osa õpetajaid ei ole küll mudelit seni kasutanud, samas arvavad, et see tuleks kasuks.

Ettevõtlusõppe tegevuste planeerimine, õppemeetodite ja õppeülesannete kasutamine

Ettevõtlusõppe **tegevuste planeerimisel** keskenduvad õpetajad lähtuvalt oma uskumustest ühelt poolt ettevõtluskeskkonnas orienteerumiseks vajalike, teisalt ettevõtlusega tegelemiseks vajalike teadmiste ja oskuste omandamisele, aga ka ettevõtlikkuse arendamisele. Vaatamata fookusele domineerib õppe planeerimisel praktiline suunitlus. Õpetajad lähtuvad ettevõtlusõppe planeerimisel kooliõppekava moodulite rakenduskavast, milles ettevõtlusõpe on seotud kohustusliku põhiõpingute mooduli (karjääri planeerimine ja ettevõtluse alused) ühe õpiväljundiga. Mõnel juhul on ettevõtlusõpe õppekavas valikmoodul. Ükski õpetaja ei vii läbi õpet ettevõtlusõppe baasmooduli ega spetsialiseerumismooduli alusel. Kutsehariduses tegutsevad õpetajad peavad oluliseks eriala spetsiifika arvestamist ettevõtlusõppes.

Õpetajad kohandavad õppe planeerimisel mooduli rakenduskava lähtuvalt oma uskumustest, taustast ja ettevalmistusest, vastavalt õppijate sihtrühma eripärale (eelnev haridustase, vanus, töökogemus, sh ettevõtluskogemus, õppijate arv õppegrupis, õppegrupi heterogeensus, õppijate motivatsioon), õppekorraldusele (millisel aastal ettevõtlusõpe õppekava rakendamine toimub, võimalus lõimida teiste moodulitega, tunniplaan) ning ressurssidele (peamiselt mooduli rakenduskavas ettevõtlusõppeks planeeritud aeg ja rahalised vahendid praktilisteks õppetegevusteks, nt projektide, õppekäikude jaoks).

Mõned õpetajad kavandavad õpet lõimitult sama mooduli teiste õpiväljunditega, eriti kui ise ka teisi õpiväljundeid käsitlevad või teiste moodulitega.

Õppe planeerimisel lähtutakse sellest, milline on eeldusena vajalike majandusteadmiste tase ning õpetajad märgivad, et see on erinevatel sihtrühmadel väga erinev. Tõdetakse, et kui gümnaasiumiharidusega õppijatel on vajalikud eelteadmised üldjuhul olemas, siis osade sihtrühmade puhul on vajalik planeerida enne ettevõtluse temaatika juurde minemist majanduse mõistete õppimine. Õppe kavandamisel lähtutakse õppijate sihtrühmast ja valitud eriala tulevikuperspektiivist. Näiteks, kui valdkonnas on levinud tegutsemine ettevõtjana (nt küünetehniku eriala), on rõhk ettevõtte loomise ja arendamise teemadel, kui aga suure tõenäosusega suundutakse pärast kooli lõpetamist palgatööle, on rõhuasetus näiteks ettevõtluse rollil majanduses ja tööandja vaatel ning meeskonnatööl. Mõned õpetajad keskenduvad õppe planeerimisel ühe või mõne alapädevuse arendamisele, näiteks isikliku finantskirjaoskuse või oma turundusoskuste arendamisele, oma õiguste ja kohustuste tundmisele nii üksikisiku kui ettevõtjana. Mõned õpetajad praktiseerivad keskendumist vaid turumajanduse ja ettevõtluse alustele, põhjendades seda peamiselt väikese õppe mahuga. Valdavalt käsitlevad õpetajad ettevõtlusõppes järgmisi teemasid: majanduse alused; ettevõtluse alused, sh ettevõtluskeskkond ja ettevõtte arendamine, üldjuhul ärimudeli või -plaani alusel või läbi ettevõtlusprotsessi; turundus; finantskirjaoskus ja majandusarvestus. Mõned õpetajad peavad oluliseks konkreetse pädevuse arendamise asemel keskenduda materjalidele ning allikatele, mida õppijad tulevikus ettevõtlusega alustades vajavad.

Õppeülesannete kasutamisel on valdav praktika, et need töötatakse välja õpetajate endi poolt, kombineerides neid erinevatest allikatest ja koolitustel omandatust. Enim on kasutusel läbiv ärimudeli või äriplaani koostamise loogika, kuid seda tehakse erineval viisil, nt teoreetiliselt, õpilasfirmas praktilise tegevuse põhjal läbi mängides, õpet läbiva projektina. Erinevate õpet läbivate komplekssete ülesannete (nt äriplaani/ärimudeli koostamine) kõrval kasutavad õpetajad ka tunniülesandeid õppevideote või töölehtede baasil ja neid koostavad õpetajad ise või kohandavad vastavalt vajadusele. Kohandamist peavad õpetajad praktiliste ülesannete puhul oluliseks, et õpitut reaalse eluga ja erialaga paremini siduda ja õpe praktilisemaks muuta lähtudes konkreetsest sihtrühmast, sh õppetasemest. Näiteks kohandatakse ja lihtsustatakse ärimudeli ja -plaaniga seonduv üksikülesanneteks, mille abil käsitletakse piiratud õppemahu tõttu vaid kõige olulisemat. Samuti kohandatakse äriplaanis finantsosa ülesandeid ning tuuakse välja, et ülesanded peavad olema elulised ja praktilised, et õppijad oleks motiveeritud neid lahendama (nt omahinna kalkuleerimine, tasuvuse arvutamine). Õppijate julguse ja esinemisoskuse arendamiseks kasutatakse erinevaid enese-, toote-, äriidee-, ärimudeli jt esitlemisega seotud ülesandeid. Analüüsioskuste arendamiseks kasutatakse konkurentsi- ja turuanalüüsi ning eneseanalüüsi ülesandeid.

Õppevara kasutamine ettevõtlusõppes ning õppematerjalide vajadus

Ettevõtlusõppes kasutatav õppevara, sh õpetajate endi koostatud konspektid ja materjalid, on pidevalt muutuva ettevõtlus- ja majanduskeskkonna tõttu pidevas muutumises. Õpetajad leiavad, et õppevara valimisel tuleb lähtuda konkreetsest õppegrupist. Valdavalt ei kasuta õpetajad ühte konkreetset baasõpikut, sest ei pea seda tõhusaks valdava osa õppijate vähese lugemishuvi tõttu. Samas peetakse õpikut sobilikuks võimekamatele ja eelnevalt keskhariduse omandanud 4. taseme õppijatele. Pigem kombineeritakse erinevat õppematerjali ning valdav on õpetaja enda poolt konspekti loomine, pidev täiendamine ja kohandamine.

Õppe läbiviimiseks ja õppematerjali koostamiseks kasutatakse väga erinevaid allikaid: ettevõtluse ja majanduse teemalisi raamatuid, ettevõtja käsiraamatuid, e-koolikoti materjale, erinevaid Junior Achievementi ja Innove poolt välja antud õpikuid. Kasutatakse ka Edu ja Tegu programmi materjale, sh 4. taseme ettevõtlusõpikut, koolituste ja baasmooduli materjale ja õppevideoid. Samas baasmooduli juhendmaterjalides olevaid näidisülesandeid hinnati mõne grupi jaoks liiga keeruliseks. Kasutatakse ka erinevate organisatsioonide (nt Statistikaamet, Maksu- ja Tolliamet, EAS, pangad) õppevideoid ja kodulehti, kasulikeks peetakse ka erinevaid kalkulaatoreid.

Õpetajad peavad oluliseks, et õppevara oleks digitaalselt ligipääsetav, seetõttu luuakse sageli e-kursusi Moodle´i keskkonnas ning oluliseks peetakse õpiobjekte. Õpetajad hindavad hea kättesaadavuse ja ajakohasuse tõttu õppevarana ka 2020.a ilmunud Edu ja Tegu programmi digitaalset 4. taseme Ettevõtlusõpikut. Mõned õpetajad peavad saada olevat õppevara teatud õppijate sihtrühma jaoks liiga lihtsaks (nt täiskasvanud õppijad), mõnede jaoks liiga keerukaks (nt lihtsustatud õppekavalt tulnud õppijad).

Õppematerjalide osas toovad õpetajad välja vajaduse uuema õpiku või käsiraamatu järele, mis vastaks mooduli rakenduskavale ning vajaduse õpetajaraamatu järele. Tuuakse välja digiõpikute vajadus ka teistele kutseõppe tasemetele. Lihtsustatud õppekavalt tulnud õppijate jaoks nähakse sobiva töövihiku vajadust, kuna põhikoolis on välja kujunenud vastav õpiharjumus. Soovitakse praktilisi õppeülesandeid, õppejuhtumeid, enesejuhtimise oskuse arengut toetavaid õpematerjale, teiste koolide/õpetajate parimaid praktikaid käsitlevaid materjale.

Probleemkohana digitaalsete õpikute puhul toovad aga õpetajad välja, et mõnel koolil puudub litsents Opiq keskkonna kasutamiseks või on esinenud tehnilisi tõrkeid keskkonnas.

Ettevõtlusõppe lõimimine ning koostöö

Ettevõtlusõppe rakendamisel kutseõppes on õpetajate arvamuse kohaselt oluline roll õpetajate omavahelisel koostööl ja lõimingul. Levinud on praktika, et erinevad teemad on jagatud eri õpetajate vahel, mistõttu nende koostöö on tulemusliku õpetamise eelduseks. Suhtumine koostöösse ja lõimimise praktikad on aga kooliti erinevad. Mõnede koolide kultuur ja õppekorraldus toetab omavahelist koostööd ja lõimingut, neis võimaldatakse õpetajatel koostöös tunde läbi viia, toetatakse ühiste e-kursuste või kompleksülesannete loomist. Mõne kooli õppekorraldus aga seda ei toeta.

Enim nimetavad ettevõtlusõpetajad koostööd erialaõpetajatega, üldainete, sh võõrkeele, matemaatika õpetajatega, aga ka karjääri planeerimise ja suhtlemise õpetajatega, nähes nende poolt õpetatavate teemade lõimimises ettevõtlusõppega muuhulgas üht võimalust kasutada optimaalsemalt piiratud tunnimahtu. Õpilasfirma metoodika puhul teevad õpetajad koostööd kooli teiste osakondade õpetajatega, nt toodete valmistamiseks, teenuste pakkumiseks või erialase nõuande saamiseks. Mainitakse ka koostööd huvijuhiga, mis võimaldab ettevõtlikel õppijatel erinevaid projekte ellu viia. Koostööd tehakse ka teiste koolidega, nt ühe piirkonna koolide ühise õppekäigu korraldamisel ettevõtetesse.

Nenditakse, et koostöövõimalusi on oluliselt rohkem, ent praktikas takistavad nende rakendamist õpetajate piiratud ajaressurss, kooli ja teiste õpetajate suhtumine ning õppekorraldus, õpetajate ülekoormatus või soovimatus jagada oma kogemusi ja materjale, õppevormide erinevus. Valdavalt teevad ettevõtlusõpetajad

koostööd erinevate kooliväliste sidusrühmadega (nt ülikoolid, maakondlikud arenduskeskused, Junior Achievement jt) nii õppe planeerimisel kui ka läbiviimisel, sh õppekäigud, külalisesinejad (ettevõtete esindajad ja ettevõtjad, erialaga seotud spetsialistid ja kooli varasemate õpilasfirmade esindajad, vilistlased), ettevõtlusmängud, ühisprojektid, töötoad, seminarid, koolitused, ettevõtluspäevad jm. Piiranguna toovad õpetajad taas välja ebapiisava õppemahu.

Ettevõtlusõppe tulemuste hindamine (hindamiskriteeriumid ja -ülesanded)

Levinud praktika kohaselt lähtutakse hindamisel õpiväljundite saavutatusest, kuid samas nenditakse, et mõnikord võib õpiväljundi sõnastuse tõttu olla keeruline selle saavutatust hinnata, nt hinnata ettevõtte asutamise oskust seda praktiliselt läbi tegemata.

Õpetajad kasutavad valdavalt kujundava hindamise põhimõtteid, pidades oluliseks individuaalse tagasiside ja hinnangu andmist, kuna usuvad, et hindamise peamine eesmärk peab olema õppimise toetamine. **Õpilasfirma metoodika** puhul hinnatakse erinevate etappide läbimist ja praktilise sisuga ülesandeid, nt esitlused, ettekanded, konkurentsianalüüs. **Projektipõhise lähenemise** puhul kasutatakse ka seatud eesmärkide täitmise hindamist. Mõned õpetajad kasutavad hindelisi tunniülesandeid, üksikud õpetajad ka teste, pidades neid kujundaval hindamisel oluliseks, et õppijad saaksid informatsiooni oma teadmistest ning õppimisvajadustest. Mitmed õpetajad tõdevad, et ei pea teste asjakohaseks hindamisvahendiks.

Levinud on kokkuvõtva hinde kujundamine erinevate hindamisülesannete täitmise tulemusel. Mitteeristava hindamise korral on õpetajate arvamuse kohaselt keeruline hinnata, kust läheb ettevõtlusõppes lävendi piir.

Hindamisprotsessi kaasatakse ka õpilasi, toetades üksteise hindamist (nt üksteise projektide tulemustele tagasiside andmine või igaühe panuse hindamine meeskonnas või töörühmas). Mõned õpetajad kaasavad õppijaid hindamisülesannete väljatöötamisse, mõned kasutavad enesehindamist. Mõned õpetajad peavad õppe tulemuslikkuse hindamiseks oluliseks koguda tagasisidet õppijatelt.

Õpetajate hinnangud ettevõtluspädevuste ja ettevõtlikkuspädevuse arengule ettevõtlusõppe tulemusena

Õpetajad usuvad, et õppijates toimub ettevõtlusõppe läbimisel muutusi, samas on arvamused selle osas, kuidas õppijad arenevad, väga erinevad. Osad õpetajad arvavad, et muutuvad õppijate isikuomadused, näiteks muutuvad julgemaks. Teised arvavad, et pigem toimub ettevõtlusõppe tulemusel muutus õppijate mõtlemises, et nad teadvustavad pideva ettevõtlusalaste pädevuste arengu vajadust. Osad õpetajad usuvad, et õppijad õpivad ennast rohkem tundma ning saavad teada oma arenguvajadused või jõuavad selgusele, kas nad soovivad saada ettevõtjateks. Eduelamused ettevõtlusõppes suurendavad õppijate eneseusku ja võimaluste nägemist. Näitena tuuakse õpilasfirma, mis motiveerib õpilasi ja võib saada alguspunktiks ettevõtlusega alustamisel.

Osa õpetajaid leiab, et praeguse ettevõtlusõppe mahu juures pole olulisi muutusi ettevõtluspädevustes võimalik saavutada. Arvatakse, et kui ettevõtluspädevuste arendamine oleks lõimitud kogu õpingute vältel, oleks mõju suurem. Osad õpetajaid tunnistavad ka, et ei tea, mis mõju ettevõtlusõppel on olnud. Õpetajate uskumuste kohaselt õppijate **ettevõtlikkus** ettevõtlusõppe tulemusel ei muutu.

Õpetajate täiendkoolituse vajadus

Kõik intervjueeritud on täienduskoolitustest huvitatud, kuid koolitusvajadused on erinevad. Mitmed õpetajad toovad probleemkohana välja ettevõtlikkuse, ettevõtluse ja ettevõtlusõppe mõtestamise ja olulisuse mõistmise koolides laiemalt, nii kooli juhtkonna, osakonnajuhatajate, juhtõpetajate kui ka kogu õpetajaskonna tasandil. Õpetajad leiavad, et on vajadus selliste tegevuste (koolituste, seminaride vms) järele, mis toetaksid ettevõtlikkus- ja ettevõtluspädevuse arendamise olulisuse mõistmist ja ettevõtlusõppe mõtestamist ning nende pädevuste süsteemse ja järjepideva arendamise toetamist kutseõppes.

Õpetajad leiavad, et ka ettevõtjatele on vaja ettevõtlusõppe olulisust selgitada, sest on palju ettevõtjaid, kes ei näe selle vajadust. Õpetajad toovad välja konkreetseid pädevusi, mille arengut täiendkoolitused võiks toetada.

Mitmed õpetajad vajavad finantskirjaoskuse alast koolitust (nt teemadel küberraha, maksude arvestamine), samuti turundusalast koolitust (nt teemadel turg, turunduskanalid, e-turundus, digiturundus). Soovitakse ettevõtluskeskkonna alast ja autoriõigust käsitlevat täiendkoolitust. Õpetajad toovad välja ka metoodilise täiendkoolituse vajaduse, teemadena nimetatakse näiteks: uued suunad ettevõtlusõppes; uued võimalused ettevõtluse õpetamisel; meetodid ettevõtlusõppes; tänapäevase ettevõtlusõppe õppevara väljatöötamine; ettevõtlusõppega noorteni jõudmine; ettevõtlusõppe eestvedamine koolis; parimad/tänapäevased kogemused ettevõtlusõppes; ettevõtlusõppe mooduli rakendamine, sh finantside osa õpetamine; ettevõtlusõpe HEV õppijatele. Soovitakse ka uue ettevõtlusõpet sisaldava mooduli „Õpitee ja töö muutuvas keskkonnas“ rakendamise koolitusi.

Õpetajad näevad vajadust mentorsüsteemi järgi ettevõtlusõppes, samuti õpetajate koostööd toetavate tegevuste järgi, nagu näiteks koos õpetamine, võrgustikud, regulaarsed arendus- ja koostööseminarid, töötoad, õpitoad, õpiringid. Koostööd õpetajate vahel peavad õpetajad ettevõtlusõppe edasise arengu seisukohast äärmiselt oluliseks.

2.5 Kutsekoolide õpetajate fookusgrupi intervjuude tulemused

Meetod ja valim

Andmekogumise meetodiks oli poolstruktureeritud fookusgrupi intervjuu, kasutades abimaterjalina ettevõtluspädevuse mudelit.

Andmeid koguti vahemikus 2. juuli kuni 4. september 2020. Intervjueerimisel lähtuti samades põhimõtetest nagu üldhariduses. Õpetajate fookusgrupi intervjuude kestvus oli 9 kuni 65 minutit, keskmine kestvus 39 minutit.

Valimi moodustasid 12 kutsekooli õpetajat, kes viisid ettevõtlusõpet läbi 12 koolis.

Fookusgrupi intervjuudes osalenud õpetajad on erineva haridusliku, tööalase tausta ja staažiga. Vastajate kogemus ettevõtlusõpetajana varieerub ühest aastast kuni 26 aastani. Paljud õpetajad omavad kogemust

ettevõtjana või on töötanud mõnes valdkonnas, mis ettevõtlusõppe temaatikaga haakub, nt kaubanduses või raamatupidajana. Mitmed õpetajad omavad ärinduse või majandusalast kõrgharidust. Üksikjuhul tegutsetakse paralleelselt ka ettevõtluskoolitajana.

Intervjuudes osalenud õpetajad õpetavad väga erinevate erialade õppijaid erinevatel tasemetel – nii 2., 3., 4. kui 5 tasemel. Erialadest on esindatud näiteks teenindusvaldkonna omad, sh kokad, majutusteenindajad, abikokad, ehitusvaldkond, puidutöötlemine, metsandus, infotehnoloogia, metallitöötlemine, puidutehnoloogia, mehhatroonika, telekommunikatsioon jt. Samuti viiakse õpet läbi nii statsionaarses kui ka mittestatsionaarses õppes olijatele ning erivajadustega õppijatele, sh lihtsustatud õppekavadel.

Kokku viidi läbi 5 fookusgrupi intervjuud, sealjuures üks õpetaja lahkus intervjuu esimeses pooles tehniliste probleemide tõttu. Neli kutseõpetajatest osalesid ka individuaalintervjuudel.

Täpsemalt uurimismeetodist ja valimist vt ptk 2.1.

Õpetajate ettevalmistus ettevõtlusõppeks

Mitmed fookusgrupi intervjuudes osalenud õpetajad on osalenud Edu ja Tegu programmi raames korraldatud koolitustel, sh ettevõtlusõpetaja meistriklassi programmis, ning ka lühiajalistel konkreetse pädevuse või valdkonna arendamise koolitustel. On ka neid, kes pole Edu ja Tegu koolitustel osalenud. Kõrgelt hinnatakse Junior Achievementi (JA) poolt korraldatud koolitusüritusi, nt suvekool ja talvekool ettevõtlusõpetajatele. Mitmed on õpetajad läbinud erinevaid JA koolitusi, nt õpilasfirmade programmi juhendajate või majandusõppe metoodika koolitused. Õpetajad on osalenud ka erinevate kõrgkoolide koolitustel, nt Tartu Ülikooli, Tallinna Tehnikaülikooli või Eesti Ettevõtluskõrgkooli Mainor omadel. Teemadest tuuakse välja organisatsioonikäitumine, pedagoogiliste või digipädevuste arendamine.

Õpetajate arusaam ettevõtlusõppe eesmärkidest

Osalt peavad õpetajad oluliseks **ettevõtlikkuse toetamist** ettevõtlusõppega ning julguse arendamist, mida peetakse ettevõtlikkuse aluseks. Ettevõtlusõppe peamiseks eesmärgiks ei peeta niivõrd ettevõtjate koolitamist, vaid pigem keskendutakse **ettevõtlike töötajate kujundamisele**, kes tajuvad ka tööandja rolli ja vaatenurka. Samuti peetakse oluliseks, et õppija saaks hakkama nii eraelus, töötajana, sh oskaks end tööturul müüa ja analüüsida enda sobivust ettevõtjaks ning vajadusel omaks piisavaid teadmisi olemaks tööandja rollis.

Õpetajad peavad kutsekooli õppijate puhul siiski oluliseks, et nad omandaksid piisava teadmise, **kuidas oma ettevõtet asutada ja juhtida**, kui selleks peaks tulema vajadus ja tahtmine. Eesmärki rõhutatakse nende eriala õppijate puhul, kes pärast kooli lõpetamist ise endale töökoha looma peavad või erialade (nt infotehnoloogia valdkond) puhul, kus ettevõtlus annab võimaluse lisateenistuse hankimiseks.

Mõned õpetajad peavad eriti oluliseks õppega teatud alapädevuste ja oskuste kujundamist, nt finantskirjaoskuse arendamist nii isiklike kui ka ettevõtlusega seotud (sh raamatupidamisega) rahaasjade juhtimiseks. Teised taotlevad õpetusega ettevõtluse ja majanduse olemuse mõistmist. Mõned õpetajad on alustanud uue mooduli „õpitee ja töö muutuvas keskkonnas“ rakendamisega, mille puhul taotletakse õppega

aktiivse kodaniku kasvatamist, ettevõtluse mõistmist ja panustamist ühiskonda.

Ettevõtluspädevuste õpetamine ja ettevõtluspädevusmudeli rakendamine

Üldiselt on intervjuudes osalenud kutsehariduse õpetajad **ettevõtluspädevuse mudeliga** tuttavad ning seda järgitakse õppetöös. Oluliseks peetakse kõiki mudeli pädevusvaldkondi: äriidee elluviimine, enesejuhtimine, sotsiaalsete olukordade lahendamine ning väärtust loov mõtlemine ja lahenduste leidmine. Üldiselt on õpetajad seisukohal, et mudel on üks tervik, mille erinevad alapädevused on üksteisega seotud ning võrdselt olulised. Olulistena nimetatakse kõiki mudeli alapädevusi. Mõned õpetajad aga leiavad, et mõni alapädevus on olulisem kui teine, nt ärivõimaluste avastamine ja finantskirjaoskus, mida rõhutavad just finantstaustaga õpetajad. Mõnel juhul tuuakse esile mõnd mudeli pädevusvaldkonda, nt enesejuhtimist, mida peetakse kogu õppeprotsessi läbivaks ning leitakse, et enesejuhtimise pädevus toetab ka teiste pädevuste arengut. Õpetajad, kes käsitlevad ettevõtlusõpet kitsamas tähenduses (rõhuasetus ettevõtlusteadmistel), peavad olulisemaks äriideede elluviimise pädevusvaldkonna arendamist.

Kuigi mudelis toodud alapädevusi peetakse üldiselt võrdselt oluliseks, varieerub käsitluse süvendatus siiski õppegruppide lõikes ja see võib taanduda mõne olulise pädevuse, nt digipädevuse puudulikkuse taha – näiteks tuleb õpetajatel tunnis tegeleda veebipõhiste ühistööriistade (Google Drive jt) kasutamise õpetamisega.

Õpilasfirma metoodikat rakendavad õpetajad leiavad, et programm toetub samuti pädevusmudelile ning õppe käigus arendatakse kõiki olulisi pädevusi. Samas tuuakse just õpilasfirmade puhul esile sotsiaalsete olukordade lahendamise pädevusvaldkonna olulisust, mille all mõistetakse peamiselt omavahelist koostööd, sest programmis on meeskonnatööl keskne roll. Pädevusvaldkonna olulisust tunnetatakse vähem erivajadustega õppijate osas, sest nendega kasutatakse meetodeid, mis nõuavad vähem üksteisega suhtlemist.

Mudeli parendusettepanekutena tuuakse välja, et väärtust loova mõtlemise valdkonnas võiks eraldi olla eristatud turunduspädevus, mis on oluline ettevõtluses klientide leidmiseks. Mõned õpetajad peavad lisaks oluliseks ka praktiliste personalivaldkonna teadmiste rõhutamist, nt kuidas ametijuhendit või töögraafikut koostada. Olulise ettevõtluspädevusena mainitakse ka laiema pildi nägemist, kriitilist mõtlemist ning infootsimise oskust, et leida üles enda valdkonda puudutav info (nt seadusandlusega, litsentsidega seonduv).

Ettevõtlusõppe tegevuste planeerimine, õppemeetodite ja õppeülesannete kasutamine

Ettevõtlusõpet viiakse kutsehariduses enamasti läbi õppija jaoks kohustusliku ainena, mõnel juhul ka valikainena.

Üldiselt väärtustatakse õppe läbiviimisel **praktilist õpet,** sh tegevuspõhist õppimist (nt õpilasfirmade programm) ning **koostööd sidusrühmadega** erinevate praktiliste tegevuste planeerimisel (nt õppekäigud, ettevõtete külastused). Koostöö võimaldab pakkuda õppijatele praktilisemat õpikogemust, siduda õpitut paremini päriseluga ja neid motiveerida. Koostööd tehakse näiteks kohaliku arenduskeskusega, et organiseerida ettevõtete või organisatsioonide külastusi, milleks kooli eelarves võib ressurssi nappida.

Väljasõitude võimaldamisel on oluline tugi ka projektirahastusel, eriti vajalikuks osutub see väiksemates piirkondades, mis asuvad keskustest kaugemal. Peetakse oluliseks, et rahastus oleks jätkusuutlik ning võimaldatud ka tulevikus, kuna kooli ressursist ainuüksi ei pruugi praktilise õppe läbiviimiseks piisata. Külastatakse nii erinevaid erialaga seotud ettevõtteid kui ka ettevõtluskeskkonda mõjutavaid organisatsioone nagu Tarbijakaitseamet, Töötukassa jt. Samas külastatakse ka kõrgkoole ja osaletakse nende praktilistes töötubades, seminaridel.

Õppes kaasatakse ka erinevate valdkondade külalisesinejaid nii ettevõtjaks kujunemise lugude rääkimiseks kui ka valdkonnaspetsiifilise teadmuse edasiandmiseks. Kaasatakse ka vilistlasi ja teisi õpetajaid. Erinevaid koostööpartnerid viivad läbi töötube ja õpilasüritusi koolides, nt häkatone, 12-tunniseid ettevõtluspäevi. Selleks tehakse koostööd erinevate algatustega ja organisatsioonidega, nt piirkondliku loomekohvikuga, ettevõtlusinkubaatoritega, kompetentsikeskusega Tsenter, Startup Viljandiga, Merkuuri tehnoloogiabussiga, Tartu Ettevõtluskülaga jt. Levinud on ka praktiliste projektõppepäevade, õpilasürituste korraldamine ettevõtlusnädala raames või piirkonna temaatilistel üritustel osalemine. Käiakse ka ettevõtetes töövarjuks (nt metsandusvaldkonna õppijad RMKs) ning osaletakse karjääripäevadel, aga ka erinevatel ettevõtluskonkurssidel.

Kooliväliste külastuste ja tegevuste organiseerimisel on oluline faktor ka tundide maht – kui tunde on vähem, nt mittestatsionaarse õppe korral, siis väljasõite grupiga ei peeta alati mõistlikuks, vaid antakse näiteks ettevõtlusnädala raames ülesandeks iseseisvalt osaleda mõnel piirkonnas korraldataval üritusel.

Klassiruumi õppes kasutatakse õpetuse aluseks peamiselt äriprojekte: äriplaani, ärimudelit või simulatsioonina õpilasfirma programmi, mille peamiseks väljundiks meeskonnatööna on ettevõtlusprotsessi imiteerimine. Programm aitab kujundada arusaama, kuidas ettevõte toimib ning toetada õppija ettevõtlikkuse arengut. Samas mõnes koolis ei toetata korralduslikult programmi rakendamist – näiteks pole õppemaht piisav ning õpe ei ole planeeritud kogu õppeaasta vältel. Esineb ka projektõppe kasutamist, aga ka teoreetilisemat lähenemist, millega antakse edasi baasteadmisi ettevõtluse ja majanduse alustest.

Lähenemise ja metoodika valikut mõjutab **õppevorm**, näiteks mittestatsionaarse õppe puhul on keerulisem rakendada õpilasfirma metoodikat ning suurem osakaal on e-õppel, iseseisvatel töödel ja loengutel. Lähenemise valik sõltub ka **õppetasemetest**, näiteks lihtsustatud õppekavades kasutatakse mängulisemaid lähenemisi, sh projektõpet sündmuste korraldamise näol.

Õpetajad väärtustavad **aktiivõppe meetodite** kasutamist õppetöös. Ainuüksi loengutel üles ehitatud õpet üldiselt ei kasutata, kuna peetakse oluliseks, et õppijad olekski kaasatud protsessis, osaleksid aruteludes ja teeksid praktiliselt kaasa. Selleks kasutatakse palju arutelusid tundides, aga ka rühma- ja meeskonnatöid. Samas peetakse oluliseks baasteadmiste ja mõistete, terminite edasiandmist, mistõttu lastakse õpilastel koostada konspekte, mille alusel tehakse rühmatöid ja harjutusi. Õppe praktiline suunitlus on siiski domineerivam – nii planeeritakse tundidesse ja koduse tööna erinevaid praktilisi ülesandeid (nt äri-, turundus-, finantsplaani ja eelarve koostamine, turu analüüs, omahinna kalkulatsioon), mida peetakse oluliseks teadmiste kinnistumiseks.

Erivajadustega õppijate korral tuuakse välja, et rühmatöö rakendamine on keeruline, seetõttu tehakse ülesandeid rohkem iseseisva tööna individuaalselt. Kolmanda taseme erivajadusega õppijate puhul kasutatakse õppe lihtsustamiseks ka õpetaja poolt koostatud töövihikut, nii tunnis kui koduse tööna. Lähenetakse mängulisemalt, näiteks kasutatakse lugude rääkimist ülesannete lahendamisel.

Õppeülesannete ja -materjalide koostamisel tuginetakse erinevatele õpikutele ja kohandatakse töölehti erinevatest allikatest, mida peetakse vajalikuks teadmiste kinnistumiseks ja passiivsete õppeülesannete (nt videote vaatamine) korral õppijate paremaks kaasamiseks. Erinevaid ülesandeid ja töölehti kohandavad õpetajad vastavalt õppija vajadustele ja erinevatele õppetasemetele sobivaks.

Kasutatavate õppeülesannete ja meetodite valik on väga lai – koostatakse erinevaid analüüse, nt SWOT-, PEST- ja konkurentsianalüüs, erinevate ettevõtlusvormide ja ärimudelite analüüs, aga ka eneseanalüüse enesejuhtimise pädevuse arendamiseks. Koostatakse valdavalt rühmatööna ärimudeleid ja äriplaane, genereeritakse äriideid, esitletakse ülesandeid esinemisoskuse arendamiseks üksteisele, aga analüüsitakse ka videoid. Osaletakse erinevatel ettevõtluskonkurssidel ja äriideede ning prototüüpide arendamise üritustel, nii koolisisestel kui -välistel. Praktiliste ülesannetena intervjueeritakse tööandjaid, projektõppes näiteks korraldavad õpilased ise loengusarjade toimumist. Õppija motiveerimiseks ja paremaks kaasamiseks peetakse tõhusaks ka erinevaid õppemänge, nt LHV Panga virtuaalkonto investeerimise teema käsitlemiseks, erinevaid simulatsioonimänge. Sobiva meetodi valik sõltub eelkõige õppegrupist ja grupi dünaamikast.

Üldiselt püütakse suurem osa õppetööst läbida klassiruumis, õpilasfirma metoodika puhul tuleb õppijal teha rohkem iseseisvat tööd piiratud tundide arvu tõttu. Õpilasfirmade osas järgitakse üldiselt Junior Achievementi programmi ülesehitust, hõlmates õppesse nt idee arendamise, ärimudeli koostamise, meeskondade moodustamise, töö-, turundus- ja müügiplaani koostamise, tootearenduse, raamatupidamise, dokumentatsiooni koostamise ja laatadel osalemise. Õpilasfirmade puhul tehakse toodete valmistamisel koostööd ka teiste kooli osakondadega. Mõnel juhul pole õpetaja läbinud vastava programmi koolitust, mistõttu rakendatakse õpilasfirma pidamist ka teoorias nö äriprojektina või osaletakse koolilaatadel.

Rühmatööde ja erinevate praktiliste ülesannete osas peetakse mugavamaks neid sooritada otse arvutis, selleks kasutatakse erinevaid ühistöö keskkondi (nt Google Drive). Üldiselt tehnoloogilise võimekuse probleeme koolides ei esine, tunnid saab planeerida arvutiklassides või kasutada muid võimalusi, nt nutitelefone, sülearvuteid või tahvelarvuteid.

Õppevara kasutamine ettevõtlusõppes ning õppematerjalide vajadus

Õppevara ja -materjalid, mida kasutatakse, on mitmekülgsed – järgitakse ka baasõpikuid, kuid pigem kohandatakse nende kasutamist vastavalt vajadusele ja kombineeritakse õppes paljusid erinevaid materjale. Õpikutest, mida järgitakse, nimetavad õpetajad Junior Achievementi „Majandusõpik“ gümnaasiumile jm materjale Opiq keskkonnas, „Ettevõtlikkusest ettevõtluseni“, Innove turundusõpikut, „Ideest eduka ettevõtjani“, „Ettevõtluse alused“, „Majanduse ABC“, Edu ja Tegu Ettevõtlusõpik 4. tasemele. Viimast on mõned õpetajad kasutanud ja hindavad seda väga hästi ligipääsetavaks ja kasutatavaks materjaliks, mõned pole veel kasutanud, osad plaanivad hakata kasutama, aga mõned leiavad, et materjale on juba piisavalt ning otstarbekam on olemasolevaid edasi kasutada. Õpikute kõrval kohandatakse õppematerjali erinevatest ettevõtlus- ja majandusraamatutest.

Õppematerjale ja erinevaid töölehti, ülesandeid kohandatakse õppetasemele sobivaks, nt mõne teema puhul peetakse oluliseks, et õppija omandaks süvitsi teadmised, mistõttu ülesandeid muudetakse. Kasutatakse ka palju virtuaalseid materjale, nt erinevaid kodulehti, sh Maksu- ja Tolliamet, SEB rahatarkuse portaal eAkadeemia, Riigiteataja, EAS, Teatmik, e-äriregister Krediidiinfo, erinevaid rakendusi, nt virtuaalsed

palgakalkulaatorid ja kalendaarne tööajafond, omahinna kalkulaator, E-Planner. Üldiselt kasutatakse ka õpikuid virtuaalselt. Tasuliste digitaalsete õpikute korral (nt Opiqu litsentsiga) esineb kättesaadavuse probleeme, leitakse, et digitaalne materjal on mugav, kuid kõikidel koolidel pole ressurssi litsentside soetamiseks. Mõned õpetajad kasutavad ka Edu ja Tegu ettevõtlusmooduli materjale Moodle´is. Õppe läbiviimisel kasutatakse tihti Moodle´i keskkonda.

Levinud on erinevate õppevideote kasutamine, nt Maksu- ja Tolliameti omade kui ka otsitakse YouTube´i vahendusel sobivaid. Õpetajad kasutvad ka oma loodud konspekte, sh erinevate koolituste materjale, mida jagatakse ka teiste kolleegidega, sh ka e-kursuseid. Mitmed õpetajad toovad välja, et erinevad Junior Achievementi õppematerjalid, sh simulatsioonimängud ja õpilasfirmade programmi juhendmaterjalid, on suureks toeks õppe läbiviimisel.

Õppematerjalide osas tuntakse vajadust **erivajadustega õppijate materjalide** järgi, luua võiks sobivaid materjale näiteks 2. ja 3. taseme õppijatele teemade omandamise lihtsustamiseks, nt ettevõtlusteemalisi simulatsioonimänge.

Õppevideote kasutamist õppetöös hinnatakse kõrgelt õpetajate poolt ning nende vajadus sai kinnitust distantsõppe raames. Samas leitakse, et videomaterjali võiks olla rohkem ning nende juurde võiks kuuluda ka erinevad täiendavad materjalid, nt töölehed ja vastavasisulised ülesanded, et õppijatel teadmine paremini kinnistuks.

Turundusvaldkond on pidevas muutumises, mistõttu hinnatakse aktuaalse, uusimate lähenemistega õppematerjalide, sh videote vajalikkust eriti just selles valdkonnas. Õppematerjalide jagamiseks soovitakse võrgustuda oma eriala õpetajatega, et ammutada ideid konkreetse eriala õppekäikude ja õppeülesannete osas. Peetakse vajalikuks ka teiste ettevõtlusõpetajatega võrgustamist üldisemalt, omavaheliseks õppimiseks ja kogemuste jagamiseks. Samuti tuntakse puudust Rajaleidja karjääriteemalistest õppematerjalidest.

Ettevõtlusõppe tulemuste hindamine (hindamiskriteeriumid ja -ülesanded)

Kõik intervjuudes osalenud õpetajad kasutavad mooduli lõpphindamisel **mitteeristavat** hindamist. Peetakse ka oluliseks anda õppijale **individuaalset tagasisidet** õppetulemuste kohta, võimaldamaks õppijal mõista oma arengukohti. Hindamise juures on oluline, et õppija saaks aru, mida temalt nõutakse, prooviks nõutut ise sooritada, saaks õpitust aru ning areneks individuaalselt õppe käigus.

Üldiselt hinnatakse lõpphindamisel **õpiväljundite saavutamist** vastavalt rakenduskavas toodud hindamisülesannetega, nt ärimudeli või äriplaani koostamine. Mõnel juhul kasutatakse ka individuaalsemat lähenemist, väärtustades enesejuhtimist, nt õppija seab endale kolm eesmärki õppe alguses, mida soovib saavutada ning hindab õppe lõpus nende täitmist.

Ka õpilasfirmade korral püstitatakse tegevusele eesmärgid, mille täitmist hinnatakse. Lisaks peavad õppijad sooritama teatud õppeülesanded, nt osalema laatadel. Õpilasfirmade puhul lähtutakse ka JA nõuetest, nt tuleb koostada õpilasfirma aruanne ja see esitada, et saada JA tunnistus programmi läbimise kohta. Meeskonnatööl põhineva programmi puhul arvestatakse hindamisel ka tegevustes osalemist ja kaasatust, panustamist õppeprotsessis ja meeskonnas. Selleks hindavad meeskonnaliikmed üksteise panust.

Õppeprotsessis kasutatakse ka jooksvaid hindamisi, mis võivad olla ka hindelised ning olulised kooli kontekstis, nt pingeridade koostamiseks, et selgitada välja, kes saavad õppetoetusi. Jooksvaks hindamiseks kasutatakse näiteks töölehti või praktilisi ülesandeid (nt finantsprognooside koostamine), millele seatakse kindlad hindamiskriteeriumid ja mis peavad olema täidetud hinde saamiseks. Rühmatööde hindamisel arvestatakse igaühe panust eraldi. Projektõppe korral hinnatakse vaheetappide sooritamist vastavate ülesannetega.

Kontrolltöid ja teste mainitakse hindamisviisidena vähe – neid nähakse hea vahendina pigem teoreetiliste teadmiste, sh mõistete kontrollimiseks, ka enesehindamisena, et õppija omaks ülevaadet oma arenguvajadustest. Samas leitakse, et mõttekam on hinnata teoreetiliste teadmiste praktilist rakendamist. Testide koostamiseks kasutatakse internetikeskkondade ja äppide võimalusi – nt Moodle ning Socrative keskkonnad ja Quizizz´i äpp. Projektõppe puhul hinnatakse projekti läbiviimist etappide kaupa, seades õppeprotsessis vaheülesandeid, mis peavad olema täidetud. Hindamisel kasutatakse ka praktilisi ülesande, nt ettevõtjate analüüsi.

Erivajadusega õppija puhul peetakse eriti oluliseks individuaalset lähenemist hindamisel - mõne jaoks ei pruugi näiteks põhiterminid olla hoomatavad, mistõttu on oluline taseme ühtlustamine ja õppija toetamine.

Õpetajate täiendkoolituse vajadus

Üldiselt peetakse koolitustel osalemist vajalikuks eelkõige **uute metoodikate omandamiseks**, mis rikastaksid õppeprotsessi. Peetakse vajalikuks end täiendada ka seadusemuudatuste osas, et anda adekvaatset infot näiteks maksuseaduste muutuste kohta. Samuti soovitakse end täiendada erialaste koolitustega, nt olla kursis pidevalt muutuva raamatupidamise valdkonna muudatustega. Paraku teatud valdkondlikud koolitused on tasulised ning koolides napib ressurssi, mistõttu tuntakse, et oleks kasu koolivälisest rahastusest õpetajate täiendkoolituseks, eriti maksude ja seadusandluse muudatustega kursis olemiseks.

Pedagoogilist karjääri alustavad õpetajad tunnevad ka puudust mentori toest ning pedagoogilistest täienduskoolitustest. Tuuakse ka välja, et alustava õpetaja puhul oleks hea täiendav tugi alustava õpetajale suunatud juhendmaterjalist.

Mitmed õpetajad nendivad, et kõige keerulisem osa nii õppija kui ka õpetaja jaoks moodulis on **finantskirjaoskus**, mille puhul tuntakse täiendavat vajadust koolitusteks. Finantskirjaoskuse teemadel tuntakse vajadust ka **metoodikate** järgi, mis võimaldaksid teadmised õppijale lihtsamini edasiantavaks teha, et ka 4. taseme õppur oleks motiveeritud teadmiste omandamisest ning hoomaks valdkonda. Samuti leitakse, et **turundusvaldkonna koolitused** oleksid kasulikud, kuna turundusvaldkond on ajas pidevalt muutuv. Samuti tuntakse vajadust enesetäiendamiseks **ettevõtlus- ja majanduskeskkonna** uute suundumuste ja trendide osas, mistõttu peaksid vastu pakutavad koolitused hõlmama majanduses aktuaalseid teemasid. Samuti soovitakse koolitusi digivahendite osas, mida tunnis praktiliselt rakendada.

Täienduskoolituse teemadena tuuakse kutsehariduse õpetajate poolt veel välja: uued suunad ettevõtlusõppes; uued võimalused ettevõtluse õpetamisel; meetodid ettevõtlusõppes; tänapäevase ettevõtlusõppe õppevara väljatöötamine; ettevõtlusõppega noorteni jõudmine; ettevõtlusõppe eestvedamine koolis; parimad/tänapäevased kogemused ettevõtlusõppes; ettevõtlusõppe mooduli rakendamine, sh

finantside või turunduse osa õpetamine; ettevõtlusõpe HEV õppijatele. Koolitustel peaks ühe rõhuasetusena olema kasutatavate meetodite mõtestatud seostamine pädevustega, mille arengut taotletakse. Metoodiliste koolituste puhul hinnatakse praktilisust omandamaks meetodeid, mida reaalselt rakendada. Seetõttu soovitakse meetodeid ka koolitustel osalejate peal praktiliselt läbi proovida. Metoodiliste koolituste kõrval on oluline pakkuda täiendkoolitusi, mis toetavad ettevõtlikkus- ja ettevõtluspädevuste lõimimist kutseõppes. Samuti vajatakse mooduli „Õpitee ja töö muutuvas keskkonnas“ rakendamist toetavaid koolitusi. Samuti tuntakse vajadust täienduskoolituste järele, mis toetaksid koolides laiemalt ettevõtlikkuse, ettevõtluse, ettevõtlikkus- ja ettevõtluspädevuste ja ettevõtlusõppe mõtestamist ja selle olulisuse mõistmise ning nende pädevuste süsteemse ja järjepideva arendamise toetamise vajadust kutseõppes.

Koolituste puhul hinnatakse **praktilisust** – et omandatakse uusi meetodeid, mida klassiruumis praktiliselt rakendada. Selleks peetakse heaks võimaluseks näiteks uute meetodite katsetamist õpetajate endi peal koolituste või seminaride käigus, et õpetajal oleks julgus meetodit klassiruumis rakendada.

Peamised järeldused kutsehariduses

Kutsehariduse õpetajate seas läbi viidud individuaalintervjuude ja fookusgrupi intervjuude alusel on peamised järeldused ja soovitused:

1. Kutsehariduses on oluline selgitada ettevõtluse ja ettevõtlikkuse erinevaid võimalusi iseendale või teistele tööandjaks olemise puhul ja palgatöötajana ettevõtlikult tegutsemisel õppija poolt omandatava eriala võimalusi arvestades.

2. Vajadus koostada ettevõtlusõppe rakendamist toetav õpik teise, kolmanda ja viienda taseme kutseõppe jaoks. Õppematerjal peaks sisaldama praktilisi õppeülesandeid ja õppejuhtumeid. Tuntakse ka vajadust õpetajaraamatu ning töövihiku järgi kõigil õppetasemetel, ka lihtsustatud õppekavalt tulnuile. Erivajadustega õppijate õppevara ja õppematerjalid vajavad täiendust.

3. Kuna õpetajad peavad oluliseks digitaalset õppevara, peaksid loodavad õppematerjalid olema digitaalsed ja interaktiivsed. Sealhulgas oleks tarvilik uuendada ja täiustada õpetajatele mõeldud Edu ja Tegu programmi raames loodud e-kursusi Moodle´i keskkonnas. Samuti peetakse vajalikuks kaasajastatud õppematerjale kiirelt muutuvate valdkondade kohta, nt turundus; videomaterjale, mida saaks kasutada ka distantsõppes; õppijate enesejuhtimise oskuste arengut toetavaid materjale. Õpetajad leiavad, et, koolide või õpetajate parimaid praktikaid käsitlevad õppematerjalid oleksid kasulikud.

4. Oluline on pakkuda ettevõtlusõpetajatele täiendkoolitusi, mis toetavad ettevõtlusõppe rakendamist (nt õppe sisu ja õppe- ning hindamismeetodid) kutsehariduse erialade spetsiifikat ja kutsehariduses õppijate vanuse ja eelteadmiste üldhariduses õppijatega võrreldes suuremat varieeruvust arvestades.

5. Kuna õpetajad peavad koostööd õpetajate vahel ettevõtlusõppe edasise arengu seisukohast äärmiselt oluliseks, on soovitus ellu kutsuda õpetajate koostööd toetavaid tegevusi, näiteks võrgustikud, regulaarsed arendus- ja koostööseminarid, töötoad, õpitoad või õpiringid peamise eesmärgiga jagada õppematerjale ja metoodikaid.

2.6 Kõrgkoolide õppejõudude individuaalintervjuude tulemused

Meetod ja valim

Andmekogumise meetoditeks olid poolstruktureeritud individuaalintervjuud, kasutades abimaterjalina ettevõtluspädevuse mudelit. Individuaalintervjuudes käsitlemist leidnud peamised teemad hõlmasid õppejõu tausta, ettevõtlusõppega seotud uskumusi, ettevõtlusõppe eesmärke, ettevõtluspädevusmudeli tõlgendamist, ettevõtlusõppe rakendamist, sh kasutatavaid õppemeetodeid ja -vara ja ettevõtlusõppe tulemuste hindamist.

Uurimismeetodi rakendamisel lähtuti samadest üldpõhimõtetest nagu üld- ja kutsehariduses.

Andmeid koguti vahemikus 25. juuni kuni 1. juuli 2020. Intervjueerimisel lähtuti samades põhimõtetest nagu üld- ja kutsehariduses. Õppejõudude individuaalintervjuude kestvus oli 40 kuni 61 minutit, keskmine kestvus 50 minutit.

Valimi moodustasid 10 õppejõudu, kes viivad õpet läbi 9 kõrgkoolis, sh 10 rakendusüksuses. Kaks individuaalintervjuud andnud õppejõudu osales ka programmi STARTER fookusgrupi intervjuudes.

Enamik õppejõude on oma praegust õppeainet või sellele lähedast õppeainet õpetanud aastaid. Kõige staažikam õppejõud on ettevõtlust õpetanud ligi 30 aastat, samuti oli intervjueeritute hulgas mitu, kel staaži 20 aastat. Kõige lühem staaž oli poolteist aastat. Enamiku staaž ettevõtluse või lähedaste õppeainete õpetamisel jäi vahemikku 5–15 aastat, kusjuures nendest piiridest väljapoole jääjad olid ikkagi pikemaajalise staaži poole.

Täpsemalt uurimismeetodist ja valimist vt ptk 2.1.

Õppejõudude ettevalmistus ettevõtlusõppeks

Pedagoogiline eriharidus on ühel õppejõul, kes on lõpetanud andragoogika eriala. Paljud, kuid mitte kõik, on osalenud erinevatel koolitustel. Koolitustel osalemise intensiivsuse ja koolituste hulga diapasoon on lai: kui ühes otsas on need, kes pole üldse osalenud, siis teises otsas on õppejõud, kes enda sõnul on osalenud vähemalt kahekümnel koolituskursusel. Koolituste temaatiline spekter ja koolitusvormide spekter on lai, intervjueeritud arvasid nende hulka ärikoolitused, teiste ettevõtluskoolitajate koolitused (nt Kiyosaki, Edmeadesi kursused), kursused ülikoolis õppekava osana magistrantuuris, doktorantuuris, samuti ka Edu ja Tegu programmi raames läbi viidud koolitused. Edu ja Tegu programmi raames pakutud koolitustes osalenute osakaal oli täiesti arvestatav – neid nimetas üle poole intervjueeritutest.

Teiseks oluliseks ettevõtlusõppes kasutatavate kogemuste hankimise viisiks peavad intervjueeritud oma töiseid kogemusi nii ettevõtja, õppejõu kui täienduskoolitajatena tegutsemisest. Peamiselt jäid need kogemused siiski palgatöö valdkonda, enamikul pikaajaline ja täisajaline ettevõtjana, sh tööandjana, tegutsemise taust puudub ja umbes pooltel puudub ettevõtluskogemus üldse. Samas oli intervjueeritute

hulgas ka inimene, kes on ettevõtjana tegutsenud üle 20 aasta erinevates valdkondades. Valdkondadest olid esindatud nõustamine, projektijuhtimise teenused, turundus, majutus ja toitlustus.

Õppejõudude arusaam ettevõtlusõppe eesmärkidest

Intervjueeritud ettevõtlusõppejõud eristasid oma tegevuses nelja eesmärki. Esimene neist oli osa intervjueeritavate arvates aidata tudengitel aru saada, kas neis on piisavalt **ettevõtjana tegutsemise eeldusi**. Vajalike eelduste hulgas peeti peamisteks riskijulgust ja ebamäärasuse ning riski talumise võimet.

Kõige laiema ettevõtlusõppe eesmärgina saab välja tuua **ettevõtlikkuse arendamise**, mis hõlmab erinevatel ametikohtadel edukalt tegutsemiseks vajalikke omadusi ja oskusi. Ja lisaks arusaama, et ettevõtlik olemiseks ei pea olema just ettevõtja, tööandja – et neidsamu oskusi, teadmisi, isikuomadusi on võimalik rakendada väga edukalt ja tulusalt ka palgatöötajana. Intervjueeritud pidasid sellise üldise ettevõtlikkusena silmas kõige olulisema aspektina aktiivset ja positiivset suhtumist töös ettetulevate väljakutsete lahendamisel: „/.../ küsimus ei ole mitte, et ei saa, vaid küsimus on, kuidas saab, ükskõik siis millises eluvaldkonnas.“. Lisaks sellele hõlmab selline üldine ettevõtlikkuspädevus ka arusaamist ettevõtluse kohast ettevõtte majandustegevuses ja ettevõtte kohast ühiskonnas.

Kolmandaks pidasid õppejõud oluliseks anda tudengitele ettevõtlusõppe käigus **äriidee analüüsimise kogemust**. Õppejõudude ootus oli, et selle kaudu saavad õppijad ettekujutuse protsessist, mis tuleb läbi teha, et viia üks idee kommertsialiseeritavaks teenuseks või tooteks, ning erinevatest aspektidest ja etappidest.

Neljanda eesmärgina võib välja tuua **ettevõtte juhtimiseks** (kas ettevõtjana või palgatud juhina) vajalike oskuste, teadmiste, hoiakute, suhtumiste arendamise. See eesmärk ilmnes väheste õppejõudude vastustes, enamus seda enda tegevuse põhieesmärkide hulgas ei maininud.

Ettevõtluspädevuste õpetamine ja ettevõtluspädevusmudeli rakendamine

Edu ja Tegu ettevõtluspädevuse mudeli kui terviku kasutamine varieerus: oli intervjueerituid, kes ütlesid, et nad ei olnud üldse teadlikud selle olemasolust ega olnud seega mudelit üldse kasutanud õppetöös ning oli ka intervjueerituid, kes ütlesid, et arutavad tudengitega mudeli ning selles olevad alapädevused ühekaupa läbi, ning tudengid koostavad ka kirjaliku töö mudeli valitud osade kohta. Seega osa õppejõude rakendasid seda mudelit ja mudel oli neile abiks, osad aga ei kasutanud seda üldse.

Intervjueeritud rääkisid ettevõtluspädevuse mudeli erinevatest alapädevustest pigem koos, kui eraldi. Selles avaldub intervjueeritud õppejõudude arusaam, et alapädevused on omavahel seotud – ettevõtlik olemiseks, ettevõtjana tegutsemiseks on vaja mitme pädevuse ja oskuse valdamist. Konkreetsete alapädevuste eristamine on pigem analüütilise, kui sisulise tähendusega. Seda seisukohta avaldati ka ettevõtluspädevuse mudelit hinnates – mudelis toodud erinevad aspektid on kõik vajalikud aktiivselt ja edukalt tööelus tegutsemiseks, sealhulgas ettevõtluses.

Eraldi võetuna pidasid suhteliselt paljud intervjueeritud oluliseks sotsiaalsete olukordade lahendamist ja sotsiaalseid oskusi. Kui liidame siia juurde koostöö ja algatamisvõime ning liigitame siia kategooriasse ka korduvalt mainitud meeskonnatöö oskused, siis näeme, et just seda alapädevust pidas tähtsaks kõige suurem arv intervjueerituid.

Populaarsuselt järgmisel kohal on äriideede elluviimise alapädevus. Paljud nimetasid tegevuskeskkonna mõistmise ja ka finantskirjaoskuse arendamist olulise eesmärgina oma töös. Ärivõimaluste avastamist spetsiifiliselt märgiti vähe.

Enesejuhtimise alapädevust mainis väiksem arv intervjueerituid. Selle alapädevuse kohta ütlesid mõned intervjueeritud selgelt, et selle teemaga nad ei tegele. Intervjueeritud üldiselt ei toonud välja enesejuhtimise gruppi kuuluvaid alapädevusi, va emotsioonidega toimetuleku, mida mainis paar intervjueeritut.

Väärtust loov mõtlemise mainimiste esines intervjuudes veel vähem. Võttes arvesse ka loovuse ja probleemi lahendamise oskuste mainimise eraldi, on see alapädevus ikkagi kesiselt esindatud. Planeerimist mainis paar ja eetilisust otsesõnu vaid üks õppejõud ning jätkusuutlikkust ei maininud otsesõnu keegi.

Ettevõtlusõppe tegevuste planeerimine, õppemeetodite ja õppeülesannete kasutamine

Õppejõud tõid intervjuudes välja palju erinevaid **õppemeetodeid**, mida nad on kasutanud. Üks peamisi kriteeriume, mille alusel nad on valinud õppemeetodeid, oli praktiliste kogemuste andmise võimalus – paljud kasutavad aktiivõppe meetodeid. Samas on kasutusel ka tudengitelt mitte nii aktiivset osalemist eeldatavaid meetodeid. Viimaste hulgas mainisid paljud loenguid, nii lühiloenguid kui ka tavalise pikkusega loenguid. Nimetati ka õppevideote vaatamist.

Suhteliselt vähesed tõid välja individuaalse töö õpiku ja teiste õppetekstidega. Ühe konkreetse õpiku kasutamine on vähelevinud, pigem kasutatakse erinevaid tekste, näiteks artikleid, millega tutvumine antakse üliõpilastele iseseisva töö ülesandena.

Palju õppejõud kasutavad rühmatöö meetodeid. Rühmatöö kasutamise peamine eesmärk on imiteerida tegelikke töö- ja ettevõtlusolukordi, kus tulebki tegutseda peamiselt teistega koos.

Õppejõud teevad selget vahe rühmatööl ja meeskonnatööl: kui rühmatöö on piiratud ajas ja ruumis, nt ühe kohtumise või töötoa jooksul toimuvad tegevused, siis meeskonnatöö on pikema aja jooksul, nt mingi projekti elluviimiseks kuluvate kuude või ka semestri jooksul, toimuv koostöö rühma liikmete vahel. Meeskonnatöö kasutamise peamine eesmärk on anda osalejatele meeskonna moodustamise, rollide ja tööjaotuse kujunemise, konfliktide tekkimise ja ületamise ning tulemuseni jõudmise kogemus. Edu ja Tegu ettevõtlusõppemudeli terminites on tegemist peamiselt koostööoskuse ja teiste sotsiaalsete oskuste arengu toetamisega. Meeskonnatöö kogemuse saamiseks peavad õppejõud ühe semestri pikkust õpetamis aega liiga lühiseks, sest kõik grupi protsessid ega olukorrad ei jõua selle aja jooksul veel täiel määral ilmneda ning osalejad ei saa täielikku pilti meeskonnas tegutsemisest.

Äriplaani koostamine on üks levinumaid tegevusi ettevõtlusõppes. Selle peamine eesmärk on anda osalejatele realistlik ettekujutus erinevatest etappidest, mis tuleb läbida oma idee kommertsialiseerimisel. Lisaks tervikliku äriplaani koostamisele lastakse tudengitel arendada välja äriplaani erinevaid etappe ja aspekte ning teha nende kohta esitlus ja esitatud ideed kaitsta. Selle kasutamise eesmärke on mitu: anda tudengitele koostöökogemus; äriplaani (osa) arendamise ja oma äriidee analüüsimise kogemus; oma töötulemuse esitlemise ning kaitsmise kogemus.

Sageli viiakse äriidee esitlused ja kaitsmised läbi aruteluseminaridel, kuigi valmis äriplaani kaitsmine toimub ka eraldi eksamil. Aruteludel ja diskussioonidel on kindel koht õppemeetodite hulgas. Tagasiside andmine esitluste ja kaitsmiste käigus leidis märkimist mitme õppejõu poolt.

Individuaalsed ja kirjalikud erinevate teemade reflektsioonid on oma koha leidnud referaatide, esseede, analüüsivate ülevaadete koostamise näol. Nimetatakse ka õppimispäeviku pidamist, kuhu üliõpilane paneb kirja oma mõtted etteantud teemal. Siia kategooriasse võib liigitada ka raamatu analüüsi. Selle meetodi kasutamise peamine eesmärk on anda üliõpilastele võimalus reflekteerida mingi konkreetse temaatika ja olukorra üle, et õppida tundma selle erinevaid aspekte ja üksikasju ning arendada väljendusoskust mõtteid kirjalikult esitades.

Mitmed õppejõud kasutavad konkreetsete juhtumite analüüsi, et paremini õppida tundma nii üldist äriloogikat, kui konkreetset valdkonda. Samuti kasutatakse probleemipõhist õpet ehk üliõpilased peavad leidma lahenduse neile esitatud probleemile ning selle käigus õpivad nad ka tundma mingit konkreetset valdkonda, tegevusala.

Selgelt on üks populaarseim õppetöö rikastamise meetod **praktikute kaasamine õppetöösse**. Praktikuid on õppetöösse kaasanud enamik õppejõude. Kaasamine on toimunud erinevates vormides: õppejõud on kutsunud praktikuid loenguid pidama, on korraldanud projektide tagasisidestamist praktikute osavõtul, on organiseerinud üliõpilastele mentorlust, samuti on käidud ettevõtteid külastamas ja seal toimuvat tööd jälgimas. Praktikute kaasamisel on kaks peamist kasutegurit. Esiteks, praktikute osalemine ja ettevõtete töö nägemine annab tudengitele parema tunnetuse protsessidest ja olukordadest, mis toimuvad ettevõtete tegevuses. Ja teiseks, praktikute osalemine muudab nende jaoks veenvamaks õppejõudude poolt edasi antu, see ei jää tudengite jaoks pelgalt teoreetiliseks teadmiseks. Praktiliselt kõik intervjueeritud arvavad, et praktikute kaasamine on ettevõtlusõppes vajalik ja üliõpilastele kasulik ning huvitav.[1]

Õppemeetodite hulgas nimetati ka *online*-testide tegemist ja näidisvormide/mallide kasutamist.

Õppevara kasutamine ettevõtlusõppes ning õppematerjalide vajadus

E-õppevara osas kasutavad õppejõud peamiselt traditsiooniliste õppevahendite e-versioone, kuid kasutusel on ka spetsiifiline e-õppevara, millel ei ole otsest analoogi traditsiooniliste hulgas. Esimeste hulka kuuluvad raamatute ja muude kirjalike õppevahendite e-versioonid, loengute video- ning audioversioonid. Korduvalt mainiti Moodle´i keskkonda ning ka muid elektroonilisi keskkondi, mida saab kasutada õppetöös erineval viisil. Nagu 2020.a kevad näitas, siis neid võimalusi ja vahendeid kasutades saab läbi viia väga suure osa õppetööst.

Konkreetsetest õppematerjalidest ja -vahendistest on puudust tundnud vähesed. Konkreetselt nimetati kahte asja: traditsioonilist tahvlit, millele saab kirjutada pliiatsiga, ning ruume, milles on võimalik laudu ja toole

[1] Kevad 2020 oli erinev teistest aastatest praktikute kaasamise mõttes – liikumispiirangute tõttu ei õnnestunud seda teha. Intervjueeritud õppejõud ei maininud, et nad oleksid kaasanud praktikuid interneti vahendusel.

ümber paigutada vastavalt vajadusele. Pigem on võimalusi palju ja küsimus selles, mida valida ja millele keskenduda ning kust leida aega, et seda teha.

Õppejõud on kirjalikke õppematerjale põhiliselt ise välja töötanud. Staažikamad õppejõud on oma karjääri jooksul välja töötanud mitmeid õppematerjale ja mitte ainult ettevõtlusõppe kursuse jaoks. Üks intervjueeritu tõi välja Lego-klotside kasutamisel põhineva mängu, mille ta on välja töötanud ning läbi viinud ka selle kasutamise koolituse.

Ettevõtlusõppe lõimimine ning koostöö

Kümne intervjuu põhjal võib öelda, et ettevõtluspädevuse ja alapädevuste arengut toetav keskkond õppeasutustes varieerub ulatuslikult. Varieerumise dimensioone on mitu:

1) **Kursuste arv**, millede vahel on jagatud ettevõtluspädevuse alapädevuste arengu toetamine. Kui ühes otsas on õppekorraldus, kus seda tehakse ühe kursuse raames, siis teises otsas on olukord, kus see on jagunenud mitmete, kui mitte paljude kursuste vahel.
2) **Õppetöö korraldus**. Osades kõrgkoolides on õpetamine moodulipõhine ning igas moodulis võib olla ka kursus ettevõtluspädevuse arengu toetamiseks ning vastutus selle eest on mooduli juhil. Mujal võib ettevõtluspädevuse areng olla ühes kursuses ning vastutus selle rakendamise eest kursuse eest vastutaval õppejõul.
3) **Eriala spetsiifika**. Osade valdkondade spetsiifika, milles töötamiseks üliõpilasi ette valmistatakse, ei võimalda kuigi suurt tööalast ega ettevõtlusvabadust, teiste valdkondade puhul on vastupidi. Näiteks, kui loomeerialadel praktiliselt puuduvad ühiskonnapoolseid piirangud töö tegemisel – igaüks võib teha ehteid, muusikat, uuringud jne ning turg otsustab, kes jääb pinnale, siis on palju tegevusalasid, kus tööalane tegutsemine on rangelt reglementeeritud (nt meditsiin, lennundus) ning ettevõtlus või ka üksikisiku ettevõtlik käitumine on samuti piiratud, kuna ametijuhendid seavad omad piirid. Ettevõtlust püütakse õpetada lähtuvalt õpetatava eriala spetsiifikast, st ettevõtlusõpet on mõtestatud ja rakendatud tulenevalt eriala spetsiifikast.

Ettevõtluses on mitmete erialade esindajate jaoks primaarne just erialane tegevus ja ideed ning ettevõtluspädevus on selle suhtes sekundaarne ehk ettevõtluspädevus kujutab endast tööriistakasti, teatud oskusi ja teadmisi, millest võib olla kasu mõne erialase idee kommertsialiseerimisel. Alapädevustest pööravad eriala spetsiifikat rõhutavad õppejõud rohkem tähelepanu sotsiaalsete olukordade lahendamise alapädevusele ning äriideede elluviimise alapädevusele. Seega ka alapädevuste tasandil tuleb selgelt sisse arusaam, et ettevõtluspädevuse alapädevused on väärtuslikud eeskätt erialaste ideede kommertsialiseerimist toetavate teadmiste ja oskustena, mitte iseseisvatena; nad ei loo ega asenda erialaseid oskusi ja nende roll on teisene.

Õppejõudude omavaheline suhtlemine varieerub märgatavalt – nö skaala ühes otsas on olukord, kus õppejõud praktiliselt ei suhtle teistega ja teises otsas olukord, kus suhtlemine on sage ning toimub erialaõppejõududega, teiste ettevõtlusõpet andvate õppejõududega ning õppekava juhiga. Suhtlemine toimub nii korraliste koosolekute vormis kui ka informaalselt, vahetult isikute vahel, kui keegi tunnetab vajadust enda teadmisi mingil konkreetsel teemal täiendada.

Üldiselt järgib ettevõtlusõppe kursus konkreetses koolis kasutatavat õppekorraldust ning selgelt eristuvaid üldiseid mustreid ei ole võimalik välja tuua.

Analüüsi tulemusi on ilmselt mõjutanud ka valim, sest põhiosa intervjueeritutest olid need õppejõud, kelle ülesanne on anda ainult ettevõtlusõppe ainet, mitte tegeleda selle korraldamisega. Valimis oli paar õppejõudu, kes lisaks ettevõtluse õpetamisele tegelesid ka selle korraldamisega, nt olid õppekava juhid või moodulijuhid (tegemist ei olnud ettevõtlusõppe mooduliga) ehk neil oli täielikum ülevaade ettevõtlusõppe asukohast õppekavas või moodulis.

Ettevõtlusõppe tulemuste hindamine (hindamiskriteeriumid ja -ülesanded)

Kõik õppejõud kasutavad komplekshindamist, st lõpphinne tuleb kokku hinnetest mitmele alamülesandele antud hindest. Alamülesannete arv ja koosseis varieerub – minimaalselt eristati kahte komponenti, maksimaalselt viit. Komponentide arvust sõltub ka erinevate alamülesannete eest antud hinnete osakaal lõpphindes. Minimaalselt eristatakse teoreetiliste teadmiste ja praktiliste oskuste taseme kontrollimist, kusjuures praktilistel oskustel osakaal lõpphindes on suurem, kui teoreetilistel teadmistel. Maksimaalselt oli juttu viie erineva komponendi põhjal lõpphinde panemisest.

Enamik õppejõude kasutab eristavat hindamist, osad mitte-eristavat hindamist. Seda tehase nii alamülesannete, kui koondhinde puhul. Kui kõrge on tase, sõltub erialast – lennunduses näiteks on arvestuse saamiseks väga konkreetsed ja kõrged nõudmised, mida on vaja täita. Paljude tegevusalade puhul on aga nõudmised madalamad ja nii pole ka põhjust väga suuri nõudmisi ettevõtlusõppes esitada.

Palju kasutatakse kursuse lõpus toimuvat eksamit. Viiakse läbi nii kirjalikke eksameid, mille puhul on tegemist peamiselt online ja kirjalike valikvastustega testidega kui ka suulisi eksameid, kus üliõpilane peab suuliselt esitama vastuse mingile juhuslikult valitud teemale. Samuti on läbi viidud kirjalikke vabalt antavate vastustega eksameid.

Teine populaarne teadmiste kontrollimise viis on äriplaani esitlemine ja kaitsmine – äriplaani koostamine on üks populaarsemaid õppetegevusi. Äriplaani võib koostada nii individuaalselt, kui rühmatööna. Rühmatöö puhul antakse kõikidele, so mitte ainult aktiivsematele rühma liikmetele võimalus osaleda esitlusel ja kaitsmisel. Äriplaani esitlus ja kaitsmine on reeglina suuline.

Levinud on esseede ja kirjalike reflekteerivate ülevaadete koostamine mingil teemal. Osad õppejõud kasutavad ka arutlusgruppe, kus arutatakse läbi teatud teemad, tööd. Üks õppejõud pidas kõige tulemuslikumaks õppemeetodiks ja ka oluliseks hindamisel õppepäeviku (kuhu tudeng paneb kirja oma mõtted käsitletava teema kohta) pidamist. Üsna populaarne on ettevõtete ja konkreetsete juhtumite analüüs ning nende arutamine. Õppejõud ootavad tudengitelt aktiivset osalemist aruteludes ning kirjalike kodutööde tegemist ja võtavad neid arvesse hindamisel.

Paljud õppejõud on hindamisse lülitanud üliõpilase osalemise kontakttundides, st nõuavad loengutes kohal käimist. Üliõpilasel ei ole võimalik ettevõtlusõppe õppeainet võimalik läbida nii, et ta ilmub lõpueksamile või ainult äriplaani esitlusele ja kaitsmisele, olemata osalenud varasemalt õppetöös ja esitamata jooksvaid ülesandeid.

Õppeaine õpetamise perioodi jooksul läbiviidavad testid, esitlused, ülesannete lahendamised, aruteluseminarid on olulised nii vahehinde panemisel kui ka tagasiside andmiseks tudengitele, st õppemeetodina, mitte ainult teadmiste ja oskuste taseme kontrollimise meetodina.

Õppejõudude hinnangud ettevõtluspädevuste arengule ettevõtlusõppe tulemusena

Sageli kõlas intervjuudes mõte, et ettevõtlusõppe kursuse jooksul on aega keskenduda vaid vähestele põhiasjadele ja -tegevustele ning et väga laiapõhjaliseks ei saa minna, kuna kursuse maht on selleks liiga väike. Samuti arvati, et baasmoodulist erinevate ettevõtlusmoodulite õpiväljundite saavutamisega tegeletakse peamiselt väljaspool ettevõtlusõppe ainet. Intervjuud näitavad, et õppejõud on keskendunud peamiselt osadele ettevõtluse baasmooduli õpiväljunditele. Teiste ettevõtlusmoodulite õpiväljundid intervjuudes esile ei tulnud.

Intervjuude põhjal võib öelda, et õppijad saavad olulisel määral järgmised õpiväljundid:

- analüüsib ennast ja oma rolli meeskonnas ja ettevõtlusprotsessis;
- analüüsib ettevõtlusprotsesse ja ettevõtluskeskkonda ning selle mõju kavandatavale ettevõttele;
- kavandab ärimudeli lähtudes ettevõtluskeskkonna teguritest ja eetika põhimõtetest;
- esitab argumenteeritult ja veenvalt oma ideid, sealhulgas ärimudelit.

Eelnevalt mainitud piirangu tõttu keskenduvad õppejõud nende kui olulisemate õpiväljundite saavutamisele ja valivad ka vastavad õppemeetodid.

Oma tegevuste mõju hindamisel olid õppejõud võrdlemisi üldsõnalised ja lühidad, isegi kidakeelsed. Õppemeetodite ja -tegevuse mõju hindamisel toodi välja nelja meetodi ja tegevuse positiivne mõju. Need neli on:

- äriplaani koostamine,
- praktikute kaasamine,
- meeskonnatöö ja rühmatöö,
- esitluste tegemine ja äriplaani kaitsmine.

Äriplaani koostamise protsessi läbitegemine annab mõningase üle- ja sissevaate aspektidesse ja etappidesse, millega tuleb kokku puutuda idee kommertsialiseerimisel. Praktikute kaasamine tugevdab seda kogemust just realistlikuma pildi loomise abil. Samuti võivad praktikud olla abiks konkreetsetele väljakutsetele lahenduste leidmisel. Rühmatöö arendab koostööoskusi, rühmatööst samm edasi on meeskonnatöö. Neid koostöökogemusi, mida saab praktiliselt teistega koos tegutsedes, ei saa asendada mingi muu tegevusega. Esitluste tegemine ja oma ideede, äriplaani kaitsmine arendab esinemisoskust ja -kindlust ning sunnib ka valmistuma nendeks. Nende meetodite peamised tulemused on esimeste ettevõtlusega seotud kogemuste ja ka mõningaste ettevõtjana tegutsemise oskuste andmine.

Õppejõudude täiendkoolituse vajadus

Vajadust täienduskoolituse järgi võib intervjueeritute sõnadele toetudes hinnata suhteliselt väikseks. Osad intervjueeritutest enda hinnangul seda ei vaja, osad soovivad võimalusel osaleda ja mõni intervjueeritu

teadis selgelt enda nõrku kohti, mida pidas oluliseks parandada. Konkreetsete valdkondadena, milles soovitakse end täiendada, nimetati järgnevaid:

- Kootsimine – selle koolituse soovija oli osalenud kahel koolitusel, mille põhjal oli ta mõistnud, et tema oskused ei ole piisavad, mistõttu sooviski end täiendada.
- Empaatiavõime suurendamine, et saada paremini aru tudengite mõttemaailmast ja ootustest.
- Oskus muuta enda e-loengud köitvamaks.
- Oskus diskussiooni arendada bakalaureuse üliõpilaste hulgas, kes on äsja kõrgkooli tulnud.

Lisaks nendele konkreetsetele kursustele sooviti ka saada rohkem teada teistes kõrgkoolides toimuva ettevõtlusõppe kohta, ettevõtluse kohta ning osaleda ettevõtluskoolitustelt üldiselt.

2.7 Kõrgkoolide õppejõudude fookusgrupi intervjuude tulemused

Meetod ja valim

Andmekogumise meetodiks oli poolstruktureeritud fookusgrupi intervjuud, kasutades abimaterjalina ettevõtluspädevuse mudelit.

Kõrghariduse uuringu valimi moodustasid 6 ettevõtlusõppe õppejõudu, kes esindasid 6 kõrgkooli. Kokku viidi läbi 2 fookusgrupi intervjuud, mille kestvus oli 54 kuni 64 minutit, sh keskmine kestvus 59 minutit.

Andmeid koguti vahemikus 26. juuni kuni 16. september 2020.

Intervjueerimisel lähtuti samades põhimõtetest nagu üldhariduses.

Kõigil fookusgrupis osalenud õppejõududel puudus pedagoogiline haridus, st nad ei ole omandanud kraadiõpet õpetamise ega õppimise toetamise valdkonnas. Küll on nendel aga pikaajaline ettevõtlusainete õpetamise kogemus – õpetamisstaaž oli osalejatel kuuest aastast kuni paarikümneni. Õpetamiskogemuse hulka kuuluvad nii ettevõtlusõppe ainete kui ka laiemalt ettevõtte juhtimise ja majanduse valdkonda kuuluvate õppeainete õpetamine kõrgkoolis.

Täpsemalt uurimismeetodist ja valimist vt ptk 2.1.

Õppejõudude ettevalmistus ettevõtlusõppeks

Ettevõtlusõppe koolitustel on osalenud enamik fookusgruppides rääkinutest. Palju on olnud ettevõtlusega ja ettevõtete juhtimisega seotud ärikoolitusi, mida on pakkunud näiteks EAS või Eesti Kaubandus-Tööstuskoda. Õpetajateks on olnud nii kohalikud kui ka välisriikide koolitajad. Edu ja Tegu koolitustel osalenute osakaal on samuti märkimisväärne.

Ettevõtluskogemus on olemas enamikul fookusgruppides osalenutest, kusjuures see on olnud pikaajaline ning ulatuslik. Õppejõud on ise väga erinevates tegevusvaldkondades tegevettevõtjad ja nad on olnud ka

varem ettevõtete omanikud. Ühe fookusgrupis osaleja kogemuste pagasis on pikaajaline rahvusvahelise ettevõtte juhtimise kogemus.

Ettevõtlusõppe õppemeetodite ja õppeülesannete kasutamine

Iga õppejõud kasutab oma kursustel paljusid õppemeetodeid, mille hulgas on nii aktiivõppemeetodeid kui ka traditsioonilisi loenguid ja kirjandusega tutvumist, kuid enamik õppemeetodeid nõuab tudengitelt aktiivset osalemist ja omavahelist koostööd.

Nelja peamise õppemeetodina mainiti: äriplaani koostamist, rühmatööd kontaktõppes, ning esitlusi ja arendusprojektide tulemuste kaitsmist. Kaasatakse ka praktikuid, kes osalevad erinevates rollides. Praktikud ja spetsialistid on esinenud lühikese sissejuhatava loenguga käsitletaval teemal, andnud tagasisidet äriplaani või mõne selle osa kohta, nõustanud meeskondi äriplaani teemal jms. Samuti on käidud üliõpilastega ettevõtetes kohapeal nende tegevusega tutvumas. Enne kevadet 2020 leidsid kokkupuuted praktikutega aset vahetute kontaktidena, mitte üle interneti.

Äriplaani koostamine on ettevõtlusõppe üks peamistest eesmärkidest nii tegevuse kui ka lõpptulemuse mõttes ja seda kasutavad kõik õppejõud. Erinevatel õppetasanditel lähenetakse sellele ülesandele erinevalt – bakalaureuseõppe esimestel kursustel tegeletakse selle raames lihtsamate ülesannetega võrreldes magistriõppega. Paljud tegevused ja ülesanded moodustavadki äriplaani koostamise erinevad etapid ja aspektid. Nendeks võib olla näiteks keskkonna analüüs, väärtuspakkumise väljatöötamine, turundusplaani koostamine, ettevõtte finantsplaan. Õpiväljunditest lähtudes panustab rühmas äriplaani koostamine koostööoskustesse, osalejad saavad lisaks rühmatöö kogemusele ka pikemaajalise meeskonnatöö kogemuse. Paljusid ettevõtluspädevuse alapädevusi saab arendada ka individuaalselt äriplaani kallal töötades, sellisteks tegevusteks on näiteks keskkonna analüüs, väärtuspakkumise koostamine ja finantsplaneerimine, mis toetavad ettevõtluspädevuste mudelis olevate pädevuste saavutamist. Seminaris toimuvatel esinemistel esitlevad üliõpilased kas mingit osa väljatöötatavast äriplaanist või juba ka valminud äriplaani (viimane on reeglina siiski nö lõputöö).

Kõik õppejõud kasutavad kontaktõppes rühmatööd. Rühmatööna tehakse esitlusi, arutletakse esitatud materjali üle, kusjuures õppejõud laseb tudengitel aktiivselt osaleda, sealhulgas teiste üliõpilaste tööde kohta arvamust avaldada. Ettekanded ja esitlused seminarides ei keskendu ainult esinemiskogemuse andmisele – tegelikult on ettekandele eelnenud ulatuslik põhiliselt iseseisev töö, reeglina äriplaani mingi etapi või aspekti läbitöötamine, et seda oleks võimalik edasises töös kasutada. Arutelugrupis tehtav ettekanne ja saadav tagasiside on vajalikud tehtud töö kvaliteedi tõstmiseks, kuid ka sotsiaalsete oskuste arendamiseks.

Kuna äriplaani koostamine on paljude jaoks meeskonnatöö (see ei ole küll kõigi puhul nii), siis võib meeskonnatöö välja tuua omaette õppemeetodina. Meeskonnatööna äriplaani koostamise käigus saavad osalejad õppeaine jooksul aimu meeskonna liikmete rollide kujunemisest, koos töötamise erinevatest etappidest, rühma kui terviku tekkest.

Lühiloengud on kasutusel mingi teema sissejuhatamiseks seminaris või töötoas, kusjuures ettekande teeb vahel ka praktik väljaspool kõrgkooli. Kasutatakse ka pikemaid loenguid konkreetse teema käsitlemiseks,

sel juhul ei ole tegemist sissejuhatava ettekandega, millele järgneb arutelu või praktiline tegevus, vaid loenguga kui iseseisva õppemeetodiga.

Väga ettevõtlusspetsiifilisi õppemeetodeid kasutatakse vähe, kui üldse. Nimetati ainult Osterwalderi lõuendit, mis on meetod ärimudeli kontseptsiooni visualiseerimiseks.

Õppetasemete lõikes ei erine õppemeetodid ega ülesanded, küll aga erineb konkreetsete õppeülesannete sisu. Nendele jaoks, kes on alles alustanud ettevõtlusõppega, antakse lihtsamaid ülesandeid. Magistritasemel antavad ülesanded on seotud praktiliste komplekssete probleemide lahendamisega, kus on vaja näidata loovust ning kasutada laialdasi teadmisi ja kogemusi, mitte enam kitsalt piiritletud olukordadega, mille puhul on lahendus võimalik identifitseerida etteantud vastusvariantide hulgas või õppejõu antud allikast ilma suurema omapoolse pingutuseta.

Ettevõtlusõppe tulemuste hindamine (hindamiskriteeriumid ja -ülesanded)

Lõpphindeni jõuavad kõik õppejõud komplekshindamist kasutades, st arvestades mitut erinevat aspekti. Reeglina hinnatakse eraldi nö teoreetilist ja praktilist osa ja lõpphindes on praktilise osa tähtsus suurem (need osakaalud võivad näiteks olla 40:60).

Hindamisel on aluseks eelnevalt sõnastatud **õpiväljundid**. Kuidas täpselt iga õppejõud neid tõlgendab, millised ülesandeid kasutab üliõpilaste taseme määramiseks ja kuidas hindeni jõuab, on suures osas õppejõu otsustada. Objektiivsete rangete kriteeriumide olemasolu ükski õppejõud välja ei too, küll aga nimetatakse üldisemaid orientiire. Hindamine ei ole kuigi karm, tähtsaks peetakse seda, et üliõpilased suudaksid argumenteerida valikuid ning neil oleksid mingid teadmised olemas.

Õppejõud tahavad, et iga üliõpilane suudab veenvalt selgitada äriplaani väljatöötamise käigus tehtud valikuid. Meeskonnatööna valminud äriplaani puhul tähendab see, et äriplaani esitlusel ja kaitsmisel peavad kõik liikmed olema aktiivsed. Ettekannete ja esitluste tegemisel saab õppejõud ülevaate tudengite praktilistest oskustest oma idee esitlemise ja kaitsmise osas ning ka nendest ideedest endist, ning see on oluline hindamisel. Üliõpilaste panuse hindamisel eristatakse aktiivset osalemist aruteluseminaridel, kus esitletakse ja arutatakse vahetulemusi, eksamist, kus tuleb esitleda ja kaitsta äriplaani.

Kontaktttundides kohal käimine ja aktiivselt kaasa töötamine kursuse jooksul on oluline osa hindest ja positiivse hinde eelduseks, st õppijatelt nõutakse üldjuhtudel kohal käimist. See on oluline kui mitte peamine viis tagamaks, et üliõpilased saavad arvestatava rühma ja meeskonnatöö kogemuse ning on aktiivsed.

Teoreetiliste teadmiste kontroll toimub eksamil, kas suulises või siis kirjalikus online-testide vormis. Teoreetiliste teadmiste tähtsus on suurem ettevõtlusõppe algfaasis, hilisemates etappides on tähtsam juba olemasolevate teadmiste praktiline loov rakendamine ja eelistatavalt töörühmas rühmatöö ning meeskonnatöö vormis. Sellest tulenevalt on testide kasutamine teoreetiliste teadmiste kontrolliks tähtsam madalamatel õppetasemetel.

Peamised järeldused kõrghariduses

Õppejõudude seas läbi viidud individuaalintervjuude- ja fookusgrupi intervjuude alusel on peamised järeldused ja soovitused:

1. Sõltuvalt erialast on ühe osa õppejõudude peamine eesmärk ettevõtlusõppes üliõpilaste ettevõtlikkuse arendamine, teistel nende koolitamine ettevõtjateks äriplaani väljatöötamise ja tudengiettevõtete kaudu. Ettevõtlikkus saab avalduda ka palgatöötajana või osa-ajaliselt ettevõtjana tegutsedes, selleks ei pea olema täisajaline ettevõtja. Seetõttu on kõrghariduses oluline organisatsioonisisese ettevõtluse ja iseseisva ettevõtluse võimaluste ja riskide võrdlev käsitlemine.

2. Igas tegevusvaldkonnas on ettevõtlusel oma spetsiifika ning seda tuleb arvestada ettevõtlusõppes. Ettevõtluspädevuse mudel tervikuna on leidnud vähe kasutamist, kuigi osa õppejõude kasutavad seda abivahendina. Kõrghariduse tasandil on soovitav, et erinevate erialade õppejõud täiendaksid ettevõtluspädevuse mudelit enda erialaga seotud ettevõtlusvõimalustest lähtudes.

3. Osa õppejõude soovisid, et korraldataks koolitusi järgmistel teemadel: uued arengud ettevõtluses, uued teadmised ning arusaamad ettevõtluses toimuvast; õppejõudude digipädevus, sealhulgas e-loengute muutmine köitvamaks; kootsing; empaatiavõime, tudengite parem mõistmine; ettevõtlusõppe metoodikad, sh oskus rühmatöös diskussiooni arendada.

4. Kõrghariduses on õppijad jõudnud enda elukaarel olukorrani, kus on oluline teha valik, kas alustada ettevõtlusega juba õpingute ajal, pärast õpinguid või näha enda perspektiivi palgatöötajana. Ettevõtlusõpe peaks sisaldama nõustamist, et ettevõtluspädevuse mudelit kasutades neid karjäärivalikuid teha.

5. Õppejõudude ettevõtlusõppe alase pädevuse ühtlustamiseks võiks kasutada üliõpilasettevõtete ühist juhendamist majandus- ja ettevõtlusvaldkonnas uurimis- ja õppetööd tegevate õppejõudude ja tehnoloogia või kunsti valdkonna õppejõudude poolt. Erinevate kõrgkoolide üliõpilaste ühistiimide loomist võimaldab programm STARTER.

3. ÕPPIJATE ENESEHINDAMISE UURING

3.1 Meetod ja valim

Andmekogumise meetodiks oli veebiküsitlus. Ettevõtlusõppes osalejad täitsid küsimustiku õppe alguses ja lõpus. Andmeid koguti üldhariduses ja kutsekoolides 2019/2020 õppeaasta alguses (septembris-oktoobris 2020) ning õppeaasta lõpus (aprill-mai 2020). Kõrgkoolides ja programmi STARTER õppurite seas koguti andmeid kahel korral – 2019/2020 õppeaasta sügissemestri alguses ja lõpus ning kevadsemestri alguses ja lõpus.

2018. aastal toimunud analoogse uuringuga võrreldes on enesehindamise küsimustikku täiendatud selle koostajate poolt. Varasema uuringu aruandes (Malleus jt, 2019) toodud ettepanekutega kooskõlas on mõõtevahendit lühendatud ning täiendatud puuduvate pädevuste osas. 2018. aastal kasutatud mõõtevahendiga hinnati 11 ettevõtluspädevust 14-st, kokku 87 pädevuste kohta esitatud väite abil.

Käesoleva uuringu mõõtevahendis oli 54 ettevõtluspädevuste kohta käivat väidet ning nende abil hinnati 13 ettevõtluspädevust (st hindamata jäeti vaid autonoomne motivatsioon). Lisatud on küsimus tervikliku ettevõtlusprotsessi mõistmise kohta. Tehtud muudatustest tulenevalt vastab mõõtevahend nüüd paremini ettevõtluspädevuste mudelile ning selle kasutamismugavus on paranenud (küsimustele vastamine võtab vähem aega). Enesehindamise küsimustikud olid haridustasemeti isikuandmete ja mõnede küsimuste osas erinevad, mistõttu andmeid koguti eraldi (üldharidus, kutseharidus, kõrgharidus ja STARTER). Küsimustike näited on toodud lisades 4 ja 5.

Oluliselt on paranenud andmekvaliteet. 2018. aasta uuringus osales 475 (üli)õpilast, kellest 161 täitsid küsimustiku enne ja pärast ettevõtlusõppes osalemist. Käesolevas uuringus olid vastavad näitajad 1923 vastajat, kellest 682 vastas nii õppe alguses kui ka õppe lõpus. Kokku täideti 2637 küsimustikku (vt tabel 3.1).

Käesoleva uuringu eesmärkidest lähtuvalt on analüüsis üldhariduskoolide, kõrgkoolide ja STARTER programmi puhul kasutatud ainult enne ja pärast õpet esitatud 682 õppija vastuseid. Oluline on märkida, et analüüsi järeldusi mõjutavaid statistiliselt olulisi erinevusi ainult enne või ainult pärast vastanutega ei ole. Kuna kutseõppes ei olnud vastajaid, kes täitsid küsimustiku nii enne kui pärast, on siin võrdlusandmetena kasutatud kõigi vastajate andmeid.

Andmekogumises osales 55 kooli (30 üldhariduskooli, 16 kutsekooli, 9 kõrgkooli) ja programmi STARTER õppurid. Organisatsioone, kus koguti tagasisidet enne ja pärast ettevõtlusõppe läbimist, oli oluliselt vähem: 16 üldhariduskooli, 7 kõrgkooli ja STARTERi õppurid. Andmetöötluseks konkreetsete organisatsiooni osas järelduste tegemiseks piisav kogus andmeid – vähemalt 18 vastajat – oli ainult 7 koolis, 6 kõrgkoolis ja STARTER-is.

Tabel 3.1 Enesehindamise küsimustikule vastajate arv ning täidetud küsimustike arv

Haridustase/ programm	Vastajaid enne ja pärast õpet	Vastajaid ainult enne õpet	Vastajaid ainult pärast õpet	Vastatud küsimustikke kokku
Üldhariduskoolide õpilased	132	464	85	813
Kutsehariduskoolide õpilased	-	276	66	342
Üliõpilased	511	217	67	1306
STARTER	39	28	38	144
KOKKU	**682**	**985**	**256**	**2605**

Hindasime ka ettevõtlusõppe programmi Edu ja Tegu raames välja töötatud ettevõtlusõppe moodulite ning programmide mõju õppijate ettevõtluspädevuse kujunemisele.

Üldhariduskoolide õpilaste jaotus ettevõtlusõppe programmides osalemise järgi on esitatud tabelis 3.2.

Tabel 3.2 Enesehindamise küsimustikule vastajate arv ning täidetud küsimustike arv üldhariduskoolides

	Vastajaid enne ja pärast õpet	Vastajaid ainult enne õpet	Vastajaid ainult pärast õpet	Vastatud küsimustikke kokku
Tavaõppega kool	43	191	26	303
Junior Achievement	38	65	22	163
Ettevõtlik Kool	51	208	37	347
KOKKU	**132**	**464**	**85**	**813**

Üliõpilaste jaotus ülikoolide ja rakenduskõrgkoolide vahel on esitatud tabelis 3.3.

Tabel 3.3 Enesehindamise küsimustikule vastajate arv ning täidetud küsimustike arv ülikoolides ja rakenduskõrgkoolides

	Vastajaid enne ja pärast õpet	Vastajaid ainult enne õpet	Vastajaid ainult pärast õpet	Vastatud küsimustikke kokku
Ülikoolide üliõpilased	435	108	37	1015
Rakenduskõrgkoolide üliõpilased	76	109	30	291
KOKKU	**511**	**217**	**67**	**1306**

3.2 Uuringu tulemused

Tabelist 3.4 näeme, et ettevõtluspädevustega seotud enesekohased hinnangud on õppimise käigus reeglina paranenud. Erandi moodustavad siin rohkem hoiakute ja isikuomadustega seotud arenguuskumus, metatunnetus ja suhtlemisoskused. Kuna tegemist on enesekohase hinnanguga, siis võib eeldada, et õppijad hakkasid mõistma nende dimensioonidega seotud väljakutsete keerukust, kuid ei tunnetanud selget positiivset nihet enda oskustes. Enda väärtuste ja isikuomadustega seotud nihkeid on enesehinnanguna raske märgata.

Ülejäänud pädevuste puhul on ilmnenud erinevused ootuspäraselt positiivsed (so pärast ettevõtlusõppe läbimist hinnatakse pädevuste olemasolu kõrgemalt) ning ka statistiliselt olulised. Kõige suuremad on erinevused äriideede elluviimise kategooria dimensioonides (kõige suurem muutus dimensioonis keskkonna mõistmine, so +0,17).

Tabelist 3.4 ja jooniselt 3.1 näeme ka, et väga oluliselt (+0,71) on paranenud vastajate arusaam terviklikust ettevõtlusprotsessist. Kui õppe alguses leidis 218 vastajat (32%), et arusaam terviklikust ettevõtlusprotsessist puudub või pigem puudub, siis pärast ettevõtlusõppe läbimist oli selliseid vastajaid ainult 59 (9%). Samas nende vastajate arv, kes hindasid, et neil on hea või väga hea **arusaam terviklikust ettevõtlusprotsessist**, kasvas 180-lt (26%) 408-ni (60%). Sellise arusaama tekkimist võib kindlasti pidada üheks olulisemaks ettevõtlusõppe tulemuseks, sest see aitab väärtustada ettevõtlusega tegelemist ja suurendab arusaama eraettevõtlusel põhinevast ühiskondlikust korraldusest üldiselt ka nende inimeste hulgas, kellel ettevõtlusega tegelemise soov puudub.

Tabel 3.4 Vastajate enesekohased hinnangud ettevõtluspädevuse mudeli dimensioonidele enne ja pärast ettevõtlusõppe läbimist

	Dimensioon	Küsimusi	Enne	Pärast	Erinevus	*P*[2]
Enesejuhtimine	Arenguuskumus	3	3,89	3,87	- 0,02	*0,285*
	Emotsioonidega toimetulek	3	4,02	4,10	+ 0,07	*0,005***
	Metatunnetus	4-5[1]	3,46	3,45	- 0,00	*0,484*
Sotsiaalsete olukordade lahendamine	Algatamine	3	3,71	3,75	+ 0,04	*0,042**
	Suhtlemine	6-8[1]	3,82	3,83	+ 0,01	*0,293*
	Koostöö	3	4,15	4,24	+ 0,10	*0,000***
Väärtust loov mõtlemine ja lahenduste leidmine	Eetilisus ja jätkusuutlikkus	4-6[1]	3,64	3,77	+ 0,13	*0,000***
	Planeerimine	3	3,59	3,67	+ 0,09	*0,001***
	Probleemilahendus	5	3,85	3,92	+ 0,07	*0,000***
	Loovus	3	3,79	3,93	+ 0,14	*0,000***
Äriideede elluviimine	Finantskirjaoskus	4	3,86	3,96	+ 0,09	*0,000***
	Ärivõimaluste avastamine	4	3,51	3,64	+ 0,13	*0,000***
	Keskkonna mõistmine	3	3,62	3,79	+ 0,17	*0,000***
Arusaam terviklikust ettevõtlusprotsessist		1	2,90	3,61	+ 0,71	*0,000***

[1]Ülikoolides ja üldhariduskoolides esines erinevusi üksikute dimensioonide küsimuste arvus ja sõnastuses.

[2]Veerus *p* tähistab ** statistiliselt väga olulist erinevust ($p < 0,01$) enne ja pärast tulemuste vahel ning * statistiliselt olulist erinevust ($p < 0,05$).

Joonis 3.1 Vastajate enesekohased hinnangud arusaama olemasolust terviklikust ettevõtlusprotsessist (1 – mul puudub arusaam terviklikust ettevõtlusprotsessist, …, 5 – mul on ettevõtlusprotsessi läbimise kogemusel põhinev väga hea arusaam ettevõtlusest)

Naissoost õppurite alghinnang arusaama osas terviklikust ettevõtlusprotsessist on mõnevõrra madalam, kuid pärast ettevõtlusõppe läbimist on hinnangud võrdsustunud (joonis 3.2). Erinevus on sarnane üldhariduskooli õpilastel ja ka üliõpilastel.

Joonis 3.2 Soolised erinevused hinnangutes arusaama olemasolule terviklikust ettevõtlusprotsessist (1 – mul puudub arusaam terviklikust ettevõtlusprotsessist, …, 5 – mul on ettevõtlusprotsessi läbimise kogemusel põhinev väga hea arusaam ettevõtlusest)

Tulemused haridustasemete ja programmide kaupa

Võrreldes muutusi hinnangutes erinevatele dimensioonidele vastajate gruppide lõikes näeme erinevusi just teadmisi ja oskusi kirjeldavate dimensioonide osas. Seevastu hoiakute, väärtuste ja isikuomadustega seotud dimensioonides (arenguuskumus, emotsioonidega toimetulek, metatunnetus, algatamine, suhtlemine) on muudatused väiksemad või puuduvad hoopis. Sama tendents väljendub ka programmis STARTER, kuigi tuleb arvestada, et osalejate hulgas oli vastajaid enne ja pärast õpet ainult 39 ning seetõttu ei ole enamik programmi STARTER kohta ilmnenud erinevusi statistiliselt olulised. Samas võib üldiselt öelda, et kui õpilaste ja üliõpilaste hulgas on pärast õppimist antud hinnangud keskmiselt ca 0,1 palli võrra kõrgemad, siis programmis STARTER osalenute enesehinnang ettevõtluspädevuste olemasolule on pigem langenud. Põhjuseks võib olla asjaolu, et puutudes programmis STARTER rohkem kokku praktilise ettevõtlusega, ilmnevad raskused ja puudujäägid teadmistes, oskustes ja hoiakutes vastajatele selgemini. Järgnevalt näeme, et sellest hoolimata on programmis STARTER osalejate valmisolek ettevõtlusega tegeleda isegi kasvanud.

Ka tabelist 3.5 näeme, et kõigis gruppides on oluliselt paranenud vastajate **arusaam terviklikust ettevõtlusprotsessist**. Õpilaste seas on muutus ootuspäraselt väiksem (+0,21), kuna ka õpetajatega samal õppeaastal läbi viidud individuaalintervjuudest ja fookusgrupi intervjuudest selgus, et eriti põhikooliastmes oli ettevõtlusõppe eesmärk pigem ülevaate andmine ettevõtlikkuse ja rahatarkuse teemadest, mitte ettevõtluse tervikprotsessist. Kõige suurem on positiivne nihe üliõpilastest vastajate hulgas (+0,85). programmis STARTER osalenute hulgas on arusaama paranemine veidi väiksem (+0,64), mis tuleneb eelkõige oluliselt kõrgemast enesekohase hinnangu algtasemest (üliõpilastel 2,78, kuid STARTERis 3,38).

Vaadates vastanute kavatsust/valmisolekut tulevikus ettevõtjaks hakata (joonis 3.3), näeme, et õpilaste ja üliõpilaste hulgas olulisi muutusi ei toimunud. Seega võib öelda, et kuigi ettevõtlusõpe on kasvatanud osalenute ettevõtlusteadmisi ja -oskusi (ning samuti üldisi majandusteadmisi) ning paranenud on ka enesekohased hinnangud ettevõtlikkusele, ei ole **soov ettevõtlusega tegeleda** kasvanud. Samas programm STARTER, millega eeldatavasti liituvad ettevõtlushuvidega noored, on seda huvi kinnistanud ja kasvatanud (+0,42), kuigi nagu ülal nägime, on nende enesekohased hinnangud ettevõtluspädevuste olemasolule isegi langenud. Kutseõppes on samuti olnud mõõdukas huvi kasv ettevõtjaks hakkamise suhtes (+0,18).

Kutsehariduse õpilaste valmisolek tulevikus ettevõtjaks hakata on oluliselt kõrgem kui üldhariduses (pärast õpet 3,42 vs 2,34).

Tabel 3.5 Vastajate enesekohased hinnangute muutus ettevõtluspädevuse mudeli dimensioonidele enne ja pärast ettevõtlusõppe läbimist haridustasemete lõikes.

	Dimensioon	Õpilased üldharidus (n=132)	Õpilased kutseõpe[2] (n=66)	Üliõpilased (n=511)	STARTER (n=39)
Enesejuhtimine	Arenguuskumus	+ 0,07	+ 0,05	- 0,05	+ 0,08
	Emotsioonidega toimetulek	+ 0,27**	+ 0,54	+ 0,04	- 0,18
	Metatunnetus	+ 0,07	- 0,02	+ 0,05	- 0,17
Sotsiaalsete olukordade lahendamine	Algatamine	+ 0,10*	- 0,02	+ 0,05*	- 0,27**
	Suhtlemine	+ 0,07	- 0,03	+ 0,00	- 0,08
	Koostöö	+ 0,19**	- 0,13	+ 0,06*	+ 0,17*
Väärtust loov mõtlemine ja lahenduste leidmine	Eetilisus ja jätkusuutlikkus	+ 0,05	+ 0,02	+ 0,14**	- 0,05
	Planeerimine	+ 0,18**	- 0,14	+ 0,08**	- 0,13
	Probleemilahendaus	+ 0,12**	+ 0,05	+ 0,07**	+ 0,05
	Loovus	+ 0,15*	+ 0,15	+ 0,15**	+ 0,01
Äriideede elluviimine	Finantskirjaoskus	+ 0,16*	- 0,02	+ 0,08**	- 0,03
	Ärivõimaluste avastamine	+ 0,10	+ 0,02	+ 0,14**	+ 0,04
	Keskkonna mõistmine	+ 0,14*	- 0,16	+ 0,18**	+ 0,02
Arusaam terviklikust ettevõtlusprotsessist		+0,21**	+ 0,08	+0,85**	+0,64**

[2] Kutseõppes ei olnud vastajaid, kes täitsid küsimustiku nii enne kui pärast õpet. Seetõttu on erinevalt teistest gruppidest kutseõppes võrreldud enne ettevõtlusõppe läbimist vastanute hinnanguid ja pärast ettevõtlusõppe läbimist vastanute hinnanguid.

Joonis 3.3 Vastanute kavatsus/valmisolek tulevikus ettevõtjaks hakata (1 – pole kunagi mõelnud ettevõtjaks hakkamise peale, …, 8 – olen juba asutanud mitu ettevõtet ja tegutsen nendes aktiivselt).

STARTER oli ka ainus, kus vastajad olid jõudnud ka praktiliste tegudeni. Ettevõtte asutamisega juba tegeles või omas vähemasti konkreetset plaani pärast ettevõtlusõpet ettevõtlusega alustada 16% vastajaid rohkem kui õppe alguses. Teistes gruppides siin muutust ei olnud.

Kui vaadata vastanute kavatsust/valmisolekut tulevikus ettevõtjaks hakata sõltuvalt nende soost (joonis 3.4), siis näeme, et naiste huvi ettevõtjaks hakkamise vastu on madalam üliõpilaste seas (enne õppimist meestel 3,48 ja naistel 2,71). Õpilaste seas on huvi võrdne. Ettevõtlusõppe läbimine on **huvi ettevõtjaks hakkamise vastu** suurendanud pigem meeste seas. STARTERis osalejate kohta tuleb tulemuste tõlgendamisel arvesse võtta väikest vastajate arvu – kokku 39 inimest, sh 26 meest ja 13 naist. Kutsekoolides õppijad on ettevõtjaks hakkamisest huvitatud rohkem kui üldhariduskoolides, kuid see erinevus ole statistiliselt usaldusväärselt hinnatav.

Joonis 3.4 Vastanute kavatsus/valmisolek tulevikus ettevõtjaks hakata soost sõltuvalt (1 – pole kunagi mõelnud ettevõtjaks hakkamise peale kuni 8 – olen juba asutanud mitu ettevõtet ja tegutsen nendes aktiivselt)

Õpilaste puhul oli üllatav vastusevariant „Olen kunagi olnud ettevõtja, aga äritegevus on praeguseks hetkeks lõppenud“ +10%. See võib olla seotud õpilasfirmades osalemisega või pereettevõtluses kaasalöömisega. Üliõpilased olid hakanud rohkem ettevõtlusega tegelemisele mõtlema (jah korduvalt +6%; ei mitte kunagi -3%).

Variatiivsus vastustes koolide kaupa oli kõrge. Kõrghariduses +0,45 kuni -0,33. Üldhariduskoolides koguni +1,56 kuni -0,85. Ehk siis valmisolek tulevikus ettevõtlusega tegelema hakata sõltub oluliselt sellest, **kuidas konkreetses koolis ettevõtlusõpet õpitakse ja õpetatakse.**

Võrreldes üldhariduskooli õpilaste hinnanguid ettevõtluspädevuse mudeli dimensioonidele ettevõtlusõppe alguses võib öelda, et Junior Achievementi programmis osalejate enesekohased hinnangu on enamasti keskmisest kõrgemad, tavaõppega kooli ja Ettevõtliku Kooli programmis osalejate hinnangud on sarnased.

Tabelis 3.6 on esitatud üldhariduskooli õpilaste enesekohaste hinnangute muutus ettevõtluspädevuse mudeli dimensioonidele enne ja pärast ettevõtlusõppe läbimist ettevõtlusõppe tugiprogrammide lõikes. Näeme, et Ettevõtliku kooli programmis osalejate enesekohased hinnangud on pärast õpet teistega võrreldes rohkem tõusnud arenguuskumuse (+0,25) osas; Junior Achievementi programmis osalejatel planeerimise (+0,33), loovuse (+0,32), jätkusuutlikkuse (+0,28), koostöö (+0,22), suhtlemise (+0,19) ja algatamise (+0,18) osas ning tavaõppega kooli õpilastel emotsioonidega toimetuleku (+0,59), meeskonna mõistmise (+0,30), koostöö (+0,29) ja finantskirjaoskuse (+0,24) osas.

Väga oluline on erinevus **arusaama tekkimises terviklikust ettevõtlusprotsessist**: Junior Achievement (+0,71), Ettevõtlik Kool (+0,12) ja tavaõppega kool (-0,12).

Tabel 3.6 Üldhariduskoolide õpilaste enesekohased hinnangute muutus ettevõtluspädevuse mudeli dimensioonidele enne ja pärast ettevõtlusõppe läbimist ettevõtlusõppe tugiprogrammide lõikes

	Dimensioon	Õpilased üldharidus (n=132)	sh tavaõppega kool (n=43)	sh Junior Achievement (n=38)	sh Ettevõtlik Kool (n=51)
Enesejuhtimine	Arenguuskumus	+ 0,07	- 0,01	- 0,08	+ 0,25
	Emotsioonidega toimetulek	+ 0,27**	+ 0,59	+ 0,20	+ 0,05
	Metatunnetus	+ 0,07	+ 0,08	+ 0,08	+ 0,06
Sotsiaalsete olukordade lahendamine	Algatamine	+ 0,10*	+ 0,09	+ 0,18	+ 0,06
	Suhtlemine	+ 0,07	+ 0,11	+ 0,19	- 0,05
	Koostöö	+ 0,19**	+ 0,29	+ 0,22	+ 0,09
Väärtust loov mõtlemine ja lahenduste leidmine	Eetilisus ja jätkusuutlikkus	+ 0,05	- 0,01	+ 0,28	- 0,06
	Planeerimine	+ 0,18**	+ 0,10	+ 0,33	+ 0,14
	Probleemilahendaus	+ 0,12**	+ 0,21	+ 0,15	+ 0,02
	Loovus	+ 0,15*	+ 0,05	+ 0,32	+ 0,10
Äriideede elluviimine	Finantskirjaoskus	+ 0,16*	+ 0,24	+ 0,17	+ 0,09
	Ärivõimaluste avastamine	+ 0,10	+ 0,17	+ 0,14	+ 0,02
	Keskkonna mõistmine	+ 0,14*	+ 0,30	+ 0,10	+ 0,03
Arusaam terviklikust ettevõtlusprotsessist		+0,21**	- 0,12	+0,71	+0,12

Peamised järeldused

Enesehindamise analüüsi kokkuvõttes võib peamiselt järeldada, et:

1. Ettevõtlusõppe kõige olulisema kasutegurina võib välja tuua parema arusaama tekkimist terviklikust ettevõtlusprotsessist. See on oluline ka nende õppijate jaoks, kes tulevikus ettevõtjaks saada ei kavatse, sest aitab väärtustada ettevõtlust ja mõista majanduse toimimise aluseid üldisemalt. Soovitame läbi mõelda, kuidas üldhariduses ja kutseõppes paremini käsitleda ettevõtlusprotsessi ja majanduse toimimise aluseid.

2. Muudatused üksikute pädevusmudeli dimensioonide osas sõltuvad olulisel määral ka sellest, milliseid teemasid konkreetselt uuritud perioodil ettevõtlusõppes käsitleti. Täpne teave selles osas analüüsi läbiviijatel puudus, intervjuudest ilmnes, et lähenemised olid kooliti väga erinevad. Siiski võib öelda, et enesekohased hinnangud on ettevõtlusõppe käigus paranenud.

3. Enesekohased hinnangu ei ole tõusnud programmis STARTER osalejate hulgas. Võimaliku põhjusena võib välja tuua, et praktiline ettevõtluskogemus intensiivses äriplaani koostamise protsessis näitab välja puudujäägid teadmistes ja oskustes, mis muidu välja ei paistnud. Sama huvi ettevõtluse vastu STARTER osalejatel tõusis ning paranes ka arusaam terviklikust ettevõtlusprotsessist.

4. Meessoost õppijate huvi ettevõtluse vastu on mõnevõrra kõrgem (va üldhariduskooli õpilaste hulgas, aga siin on näha, et ettevõtlusõppe läbimine tõstis huvi meeste hulgas ja langetas naiste hulgas).

5. Enesehindamise küsimustik sobib ettevõtluspädevuste olemasolu enesehindamise läbiviimiseks gümnaasiumites, kutseõppeasutuses ja kõrgkoolides kui ka kõigile oma ettevõtluspädevuse hindamisest huvitatutele.

6. Arvestada tuleb enesehindamise mõõtevahendi piiratust seoses vastajate aususe ja küsimuste tõlgendamisega (küsimustest õigesti arusaamisega), eriti enda väärtuste ja isiksusega seotud arengu hindamisel.

4. ÕPPIJATE ÕPIMOTIVATSIOONI UURING

4.1 Meetod ja valim

Analüüsi mõõtevahend põhineb Akadeemilise motivatsiooni skaalal AMS-C28 (Robert jt 2011), mis on kolledžitele suunatud versioon ja kohandatav ka ülejäänud haridustasemetega õpilastele (Robert jt 1992-1993; Guaya jt 2015). Mõõtevahendit AMS-C28 kohandati uuringu jaoks ettevõtlusõppe eripärast lähtuvalt ning lühendati.

Mõõtevahenditega uuritakse õppijate motivatsiooni ja suhtumist õppimisse. Tulemused võimaldavad hinnata ettevõtlusõppe (moodulite) läbimise järel toimunud muutusi hoiakutes ning vähemal määral ka oskustes ja teadmistes.

Mõõtevahendis kasutatakse 7-palli skaalat. Kui vastaja arvab, et väide tema kohta on väga õige, siis märgib 7, kui ei ole üldse õige – märgib 1. Kui väide on vastaja arvates enam-vähem õige, siis leiab numbri 1 ja 7 vahel, mis teda kõige paremini iseloomustab (1 – ei ole minu puhul õige, 7 – minu puhul väga õige).

Andmekogumine viidi läbi õppeperioodi lõpus, st osades kõrgkoolides 2019.a detsembris ja ülejäänud ajavahemikus aprill-juuni 2020. Ankeedid täideti pärast ettevõtlusõppes osalemise viimastes tundides/ loengutes või nende järgselt.

Andmekogumises osales 24 üldhariduskooli, 9 kutsekooli, 9 kõrgkooli ja programmi STARTER õppurid.

Kokku oli küsitlusele 729 vastajat: 391 üldhariduskooli õpilast, 79 kutsekooli õpilast, 199 kõrgkooli üliõpilast ja 74 programmis STARTER osalejat.

Vastajate sotsiaaldemograafilistest tunnustest koguti järgmisi andmeid: kool, omandamisel olev haridustase, info üldhariduskoolides Junior Achievement ja Ettevõtliku kooli programmis või tavaõppes osalemise kohta, sugu, küsimustiku täitmise keel.

Õpimotivatsiooni küsimustik on toodud lisas 6.

4.2 Uuringu tulemused

Küsimustikus esitati 16 väidet teemal miks õppijad osalesid ettevõtlusõppes. Programmi STARTER spetsiifikast tulenevalt vastasid osalejad 12 väitele, so neile ei esitatud väiteid 3, 5, 10 ja 15. Vastavad tulemused on esitatud tabelis 4.1 (haridustasemete lõikes) ja 4.2 (üldhariduse programmide lõikes).

Tabel 4.1 Õpimotivatsiooni küsimustiku väidete keskmiste võrdlus (üld-, kutse- ja kõrgharidus ning programm STARTER), (1 – ei ole minu puhul õige, 7 – minu puhul väga õige)

Nr	**Väide:** Ma osalesin ettevõtlusõppes, sest…	Üldharidus		Kutseharidus		Kõrgharidus		STARTER	
		M	SH	M	SH	M	SH	M	SH
1	… ilma selleta ei leiaks ma tulevikus hästi tasustatavat tööd.	3,82	1,742	3,73	1,958	3,87	1,823	2,00	1,452
2	… ettevõtluse õppimine pakub mulle naudingut.	4,03	1,739	4,53	1,932	5,56	1,540	5,51	1,590
3	… ma arvan, et ettevõtlusõpe aitab mul paremini valmistuda karjääriks, mille olen tulevikus valin.	5,03	1,685	4,78	1,835	6,01	1,334		
4	… kogen tugevaid emotsioone, kui saan jagada oma ideid teistega.	3,92	1,823	4,22	1,884	5,03	1,638	4,54	1,830
5	… see oli õppekava osa ja seetõttu nagunii kohustuslik.	4,90	2,213	4,76	1,949	4,87	1,908		
6	… soovin tulevikus saada prestiižikat ametikohta.	4,91	1,750	4,01	1,890	5,83	1,492	4,15	2,011
7	… soovin tulevikus saada ettevõtjaks.	4,18	1,846	3,49	1,919	5,69	1,672	5,45	1,829
8	… see annab mulle suurema võimaluse leida rakendust mulle huvi pakkuvas valdkonnas.	4,76	1,695	4,65	1,871	5,67	1,610	4,39	1,812
9	… eneseületamine tekitab minus heaolutunnet.	5,12	1,704	4,92	1,756	6,03	1,256	5,31	1,735
10	… tunnen end tähtsana, kui olen õpingutes edukas.	4,86	1,794	4,51	1,992	5,66	1,659		
11	… tunnen rahulolu, kui laiendan oma teadmisi mind huvitavatel aladel.	5,34	1,617	5,55	1,609	6,24	1,196	5,68	1,463
12	… see aitab mul teha karjäärivalikul paremaid otsuseid.	5,18	1,580	4,87	1,833	5,93	1,425	4,59	1,901
13	… tahan endale tõestada, et olen võimeline omandama teadmisi/oskusi ettevõtlusest.	4,92	1,741	4,44	2,017	5,49	1,794	4,97	2,000
14	… tahan tulevikus teenida palju raha.	5,89	1,411	5,08	1,905	5,80	1,446	4,70	1,998
15	… õpingud võimaldavad mul jätkuvalt omandada teadmisi paljude asjade kohta, mis mind huvitavad.	5,06	1,603	5,21	1,723	5,99	1,246		
16	…keeruliste ülesannetega hakkama saamine pakub mulle rahuldust.	4,74	1,783	4,74	1,910	5,82	1,514	5,43	1,614

* punane – min kolm; roheline – max kolm

** M – keskmine; SH – standardhälve

Tabel 4.2 Õpimotivatsiooni küsimustiku väidete keskmiste võrdlus üldhariduskoolides (Ettevõtliku Kooli ja Junior Achievementi programmis osalejad ja tavaõpe), (1 – ei ole minu puhul õige, 7 – minu puhul väga õige)

	Väide: Ma osalesin ettevõtlusõppes, sest ..	Ettevõtlik Kool		Junior Achivement		Tavaõppega üldhariduskoolid	
Nr		M	SH	M	SH	M	SH
1	ilma selleta ei leiaks ma tulevikus hästi tasustatavat tööd.	3,54	1,675	3,76	1,738	4,27	1,723
2	ettevõtluse õppimine pakub mulle naudingut	3,20	1,377	4,30	1,732	3,76	1,760
3	ma arvan, et ettevõtlusõpe aitab mul paremini valmistuda karjääriks, mille olen endale valinud	4,51	1,666	5,17	1,623	4,96	1,816
4	kogen tugevaid emotsioone, kui saan jagada oma ideid teistega	3,33	1,706	4,06	1,805	3,94	1,866
5	see oli õppekava osa ja seetõttu nagunii kohustuslik	**5,54**	1,947	4,57	2,315	**5,56**	1,712
6	soovin tulevikus saada prestiižikat ametikohta	4,13	1,713	5,09	1,675	4,93	1,846
7	soovin tulevikus saada ettevõtjaks	3,61	1,701	4,43	1,831	3,76	1,824
8	see annab mulle suurema võimaluse leida rakendust mulle huvi pakkuvas valdkonnas	4,41	1,683	4,91	1,657	4,53	1,762
9	eneseületamine tekitab minus heaolutunnet	4,66	1,863	5,26	1,634	5,03	1,715
10	tunnen end tähtsana, kui olen õpingutes edukas	4,36	1,992	5,02	1,687	4,73	1,882
11	tunnen rahulolu, kui laiendan oma teadmisi mind huvitavatel aladel	**4,82**	1,788	**5,45**	1,538	**5,37**	1,640
12	see aitab mul teha karjäärivalikul paremaid otsuseid	4,77	1,702	**5,31**	1,486	5,04	1,711
13	tahan endale tõestada, et olen võimeline omandama teadmisi/oskusi ettevõtlusest.	4,43	1,937	5,10	1,658	4,71	1,733
14	tahan tulevikus teenida palju raha	**5,93**	1,377	**5,85**	1,454	**5,99**	1,259
15	õpingud võimaldavad mul jätkuvalt omandada teadmisi paljude asjade kohta, mis mind huvitavad	4,48	1,742	5,20	1,501	5,09	1,705
16	keeruliste ülesannetega hakkama saamine pakub mulle rahuldust	4,10	1,931	4,91	1,692	4,69	1,825

* M – keskmine; SH – standardhälve

Õpimotivatsiooni küsimustiku analüüs väidete kaupa, sh tulemused on toodud väidete esitamise järjekorras:

1) Väide: „Ma osalesin ettevõtlusõppes, sest ilma selleta ei leiaks ma tulevikus hästi tasustatavat tööd“.

   Üldhariduskoolide, kutsekoolide ja kõrgkoolide keskmised (vastavalt 3,82; 3,73; 3,87) (tabel 4.1) erinevad oluliselt programmis STARTER osalenutest (keskmine 2,00). Programmis STARTER osalenud on ka oma vastustes ühtsemad (standardhälve 1,452). Vahe programmi STARTER ja teiste haridustasemete keskmiste näitajate vahel on statistiliselt olulised.

   Üldhariduskoolide tavaõppe keskmine (4,27) on natuke kõrgem kui Junior Achievementi ja Ettevõtliku Kooli vastavad keskmised (3,76 ja 3,54). Vastuste varieeruvus (standardhälve 1,675) on kõige väiksem Ettevõtliku Kooli programmis.

   Kuna õpetajate intervjuud tõid ettevõtlusõppe osas ära mitterahalised eesmärgid alates ettevõtliku ellusuhtumise avardamisest (riskijulgus, uudishimu, huvi, aktiivsus, kastist välja mõtlemine); praktiliste ettevõtluskogemuse pakkumisest (hakkama saamine); majandus- ja ettevõtlusalaste baasteadmiste saamisest; ettevõtjana tegutsemise isiklike eelduste mõistmisest, siis üld- kuni kõrghariduse õppurite poolne ühesugune eesmärk on leida hästi tasustatud tulevikuperspektiiv. Programmiga STARTER liitunud moodustavad eraldi grupi, kus õppurite eesmärgiks on eelkõige eneseteostuse võimalused, mitte hästi tasustatud töökoht. Arvestades programmis STARTER osalemise põhimõtteid ja vabatahtlikkust, on igati eeldatud, et sinna koguneb eneseteostust otsiv sihtrühm. Samas viitavad enesehinnangu analüüsi tulemused, et ka programmi STARTER õppurid kogevad raskusi ja programmi käigus muutuvad osaliste arvamused paljude ettevõtluspädevuste osas (vt tabel 3.5).

2) Väide: „Ma osalesin ettevõtlusõppes, sest ettevõtluse õppimine pakub mulle naudingut“.

   Ettevõtlusõpe pakub naudingut pigem kõrgkoolis ja programmi STARTER grupis (keskmise näitajad vastavalt 5,56 ja 5,51) ja erinevad oluliselt üldhariduskoolide keskmisest (4,03). Samas kõigil haridustasemetel esineb palju erinevaid vastuseid, sest vastuste varieeruvus on kõrge (1,590≤SH≤1,932). Eelmise „hästitasustatava töökoha leidmise eesmärgi“ väite (vt väide 1) jätkuna on kinnitav, et programmi STARTER õppureid juhib peamiselt huvi eneseteostuse vastu ja ettevõtlus on selle saavutamise viis. Kõrghariduses eksisteerib hea kombinatsioon, kus suudetakse „töö ja hobi“ ühendada, eesmärgiks on hästi teenida, kuid läbi tegevuste mida nauditakse.

   Üldhariduses pakub ettevõtlusõpe naudingut oodatult Junior Achievementi programmis osalejatele (keskmine 4,3), vähem üldhariduskoolides tavaprogrammiga õppijatele (3,76) ja ootamatult vähe Ettevõtliku Kooli programmis (3,20). Väikseima keskmisega Ettevõtliku Kooli programm on omakorda ka kõige väiksema vastuste varieeruvusega (vastajad on kindlamad, veendunumad) – standardhälve 1,377.

3) Väide: „Ma osalesin ettevõtlusõppes, sest ma arvan, et ettevõtlusõpe aitab mul paremini valmistuda karjääriks, mille olen valinud“.

   Programmi STARTER osalejatele seda väidet ei esitatud. Mõisted ettevõtlus ja karjäär on ilmselt rohkem seotud kõrgkoolides (keskmine 6,01), kuid mitte niivõrd kutsekoolides (keskmine 4,78). Kõrgkooli vastuste kindlust kinnitas ka madalaim vastuste varieeruvus (standardhälve 1,334).

Ettevõtlusega seotud karjääri näevad üldhariduskoolides pigem Junior Achievement programmis osalejad – keskmine 5,17, vähem tavaõppega õpilased (4,96) ja Ettevõtliku Kooli õpilased (4,51). Vastuste varieeruvus on kõige suurem üldhariduskoolide tavaõppe õpilastel (standardhälve 1,816).

Kutse ja kõrghariduses on karjäärivalik erialavaliku näol eelnevalt tehtud. Tulemused näitavadki, et kõrghariduses karjääriks ettevalmistuse absoluutväärtus on kõrgeim (keskmine 6,01). Kutsehariduse väärtus (keskmine 4,78) on 7-pallisel skaalal üle keskmise, kuid on siiski madalam kui üldhariduses (keskmine 5,03). Kutsehariduses ja üldhariduses läheb peamine rõhk eriala ja/või peamiste õppeainete omandamiseks. Ettevõtlusalaste teadmiste järele tekib vajadus karjääri hilisemates astmetes – esmalt asutakse kutseõppe järel tööle valdkondliku oskustöölisena/spetsialistina ja gümnaasiumi järel teostatakse erialavalik või asutakse tööle.

Ettevõtlusõppe olulisus karjääriks valmistumisel on absoluutväärtusena kõikidel haridustasemetel ja ka üldhariduse programmide sisemiselt kõrge. Kõikide haridustasemete väärtused on üle 7-pallise skaala keskmise (4,51≤M≤6,01), mis kinnitab Eesti riigile omast uute lahenduste kergesti omaksvõttu ja huvi ettevõtluse vastu (nt Eestis on iduettevõtete suur arv, mikroettevõtete suur arv ca 125 000, samas kui Eesti tööealine elanikkond on ca 700 000 inimest).

4) Väide: „Ma osalesin ettevõtlusõppes, sest kogen tugevaid emotsioone, kui saan jagada oma ideid teistega“.

Ettevõtlusega seotud ideede jagamine on omasem kõrgkoolides (keskmise näitaja 5,03), kui üldhariduskoolides (keskmine 3,92).

Tulemused on eraldiseisvana ootamatult madalad kõrghariduse (keskmine 5,03) ja programmi STARTERi (keskmine 4,54) osas ning mõnevõrra oodatust kõrgemad kutsehariduses (keskmine 4,22). Arvestades, et kõrghariduses pööratakse suhtlemisega seotud üldpädevuste arendamisele tähelepanu, oleks kõrgem tulemus olnud oodatud. Vastuste varieeruvus on kõrge, teistest haridustasemetest natuke madalam varieeruvus on kõrghariduses (standardhälve 1,638).

Üldhariduses on ettevõtlusega seotud ideede jagamine ühtlaselt madalam, üldhariduse siseselt on ideede jagamine ilmselt omasem Junior Achievementi programmis osalejate seas (keskmine 4,06) kui tavaõppega üldhariduskoolides (keskmine 3,94) ja Ettevõtlikus Koolis (keskmine 3,33). Standardhälbe vastuste varieeruvus on kõige suurem üldhariduskoolide tavaõppe õpilastel (1,866).

STARTERi tulemusi saab eraldiseisvalt interpreteerida. Kuigi viimastel aastatel on palju laia kõlapinda leidnud avalikel häkatonidel äriideede jagamine, arendamine ja meeskonna kujundamine, siis traditsiooniliselt nõuab ettevõttega alustamine pikemat aega tegutsemist enne idee jagamist vältimaks äriidee ülevõtmist jne. Ettevõtluspädevuse enesehinnangu valguses on STARTERi madalamaid tulemusi võimalik tõlgendada programmi käigus ideede jagamise ja ühise arendamise keerukuse mõistmise tagajärjel vähenenud hinnangutega (vt tabel 3.5).

5) Väide: „Ma osalesin ettevõtlusõppes, sest see oli õppekava osa ja seetõttu nagunii kohustuslik“.

Programmi STARTER osalejatele seda väidet ei esitatud. Ettevõtluskursusel osaleti seetõttu, et see oli kohustuslikus õppekavas – selline suhtumine oli omane kõigil haridustasemetel õppinute seas (üldhariduses keskmine 4,90, kutsehariduses 4,76 ja kõrghariduses 4,87), samas vastuste varieeruvus oli suur (1,908≤SH≤2,213). Kuigi kursus valiti kohustuslikus korras, nautisid õppurid ettevõtlusõpet ja

sealt saadud teadmisi ja kogemusi (vt tabel 4.1). Ettevõtlusõpe on suhteliselt uus õpe, kus ei pruugi olnud piisavalt positiivseid kogemusi järgmistele aastakäikudele ja generatsioonidele edasi andmiseks arvamuse muutmiseks.

Ettevõtluskursust läbitakse eelkõige seetõttu, et see on kohustusliku õppekava osa – selline mõtteviis on üldhariduses üllatuslikult omane programmis Ettevõtlik Kool osalejatele (keskmine 5,54) ja tavaõppega üldhariduskoolides (keskmine 5,56). Keskmine on väikseim programmis Junior Achievement osalejatel (4,57). Päris suured on siin ka standardhälbe näitajad – Junior Achievementi programmis 2,315 ja Ettevõtliku Kooli programmis 1,947.

6) Väide: „Ma osalesin ettevõtlusõppes, sest soovin tulevikus saada prestiižikat ametikohta".

Ettevõtluse kaudu on võimalik tulevikus saada kõrgem ja prestiižikam ametikoht – kõrgeim näitaja on siin kõrgkoolis õppijatel (5,83) ja madalaim kutsekoolides õppijatel (4,01). Programmi STARTER osalejate keskmisel (4,15) on suurim varieeruvus (standardhälve 2,011). Tulemused on oodatud ja peegeldavad haridustasemete poolt õpetavate ametikohtade prestiiži tervikuna.

Erinevus on oluline ja võib olla seotud sellega, et kutsekoolides omandatavad ametid ei seostu õppijate jaoks ettevõtlusega. Kutseõppeasutuste lõpetanud oskustööliste ametikohtade prestiiž alles paraneb. Kutseõppes oleva ettevõtlusõppe ainete olemasolu ametikohtade prestiiži ei paranda. Üldhariduse ettevõtlusõppe ühe meetodina kasutatakse õpilasfirma loomist, kust saadud kogemus tõstab ettevõtlusõppe prestiiži. Programmis STARTER osalemine põhineb peamiselt eneseteostusel, seetõttu on ametikoha prestiiži hinnatud osalejate poolt ühena madalamalt (keskmine 4,15).

Ettevõtluse kaudu on võimalik tulevikus saada kõrgem ja prestiižikam ametikoht – kõrgeim näitaja on programmi Junior Achievement osalejatel (5,09), madalaim Ettevõtliku Kooli õppuritel (4,13). Standardhälbe vastuste varieeruvus on kõige suurem üldhariduskoolide tavaõppe õppuritel (1,846).

7) Väide: „Ma osalesin ettevõtlusõppes, sest soovin tulevikus saada ettevõtjaks".

Kõrgkoolide ja programmi STARTER näitajad (keskmised 5,69 ja 5,45) on oluliselt suuremad, kutsekoolide õpilastel (3,49). Ettevõtjaks saamise soov varieerub tugevalt, ühtseim arvamus on oodatult kõrghariduses (1,672), kuid programmis STARTER on see 1,829.

Vaadates ka eelmise väite tulemust, siis võib väita, et kutsekoolide õpilased soovivad ennast tulevikus ettevõtlusega siduda pigem vähem. Üldhariduses on ettevõtjaks saamise soovi keskmine 4,18, mis on ootuspärane, sest paljud õppijad soovivad oma haridusteed jätkata, enne kui teevad valiku ettevõtluse ja palgatöö vahel. Programmis STARTER osaledes omatakse aga rohkem soovi saada ettevõtjaks, kui huvitutakse sellega kaasas käivast prestiižist.

Junior Achievement keskmine näitaja (4,43) on üldhariduses märksa kõrgem kui tavaõppega üldhariduskoolide ja Ettevõtliku Kooli keskmised (vastavalt 3,76 ja 3,61). Ettevõtlikul Koolil on siin madalaim keskmine (3,61) ja ka madalaim vastuste varieeruvus – standardhälve (1,701).

8) Väide: „Ma osalesin ettevõtlusõppes, sest see annab mulle suurema võimaluse leida rakendust mulle huvi pakkuvas valdkonnas".

Kõigil haridustasemetel, kuid eriti üldhariduses ja kutsehariduses, näevad õppijad ettevõtlusõppes osalemisest paremat võimalust leida rakendust huvipakkuvas valdkonnas läbi täiendava

lisakvalifikatsiooni omamise ja töökohal rakendatava ettevõtlikkuse (isegi siis, kui töötatakse töölisena/spetsiaistina). Ootuspärane on siin kõrgkoolide suurim keskmine (5,67), kuid üllatav on STARTERi õppurite madalaim näitaja (4,39). Programmi STARTER õppurid on ettevõtlushuvilised olenemata ettevõtlusõppest. Standardhälbed on vahemikus 1,610 kuni 1,871.

Üldhariduses on ootuspärane programmi Junior Achievement suurim keskmine (4,91). Natuke jäävad maha sellest tavaõppega üldhariduskoolide ja Ettevõtliku Kooli näitajad (4,53 ja 4,41). Seda väidet iseloomustavad ka ühtlaselt keskmised standardhälbed – Ettevõtlikul Koolil 1,683, Junior Achievementil 1,657 ja tavaõppega üldhariduskoolidel 1,762.

9) Väide: „Ma osalesin ettevõtlusõppes, sest eneseületamine tekitab minus heaolutunnet“.

Kõrghariduse keskmine on kõrgeim (6,03) ja arvamus selgelt ühtseim (standardhälve 1,256) ning kutsekoolide keskmine (4,92) on madalaim.

Üldhariduskoolides on Junior Achievementi keskmine kõrgeim (5,26) ja Ettevõtliku Kooli keskmine (4,66) madalaim. Samas on Ettevõtlikul Koolil ka kõige kõrgem standardhälve (1,863).

Ettevõtlusõpe pakkus kõigile arenemisvõimalust ettevõtluspädevuste osas ja praktilistest õppemeetoditest saadud kogemuse kaudu. Kuna tegemist on praktiliselt kasutatava oskuste ja pädevustega ning edu elamusega, siis võib sellest tuleneda õppija heaolutunne. Edu elamuse suurus on mõjutatud haridustaseme ettevõtlusõppe kohustuslikkusest, pakutavate väljakutsete suurusest ja osalejate enesejuhtimise oskustest.

10) Väide: „Ma osalesin ettevõtlusõppes, sest tunnen end tähtsana, kui olen õpingutes edukas“.

Programmi STARTER osalejatele väidet ei esitatud. Kõrghariduse keskmine on kõrgeim (5,66) ja kutsekoolide keskmine (4,51) on madalaim. Samas kutsekooli vastajate vastused varieeruvad kõige rohkem (standardhälve 1,992).

Üldhariduskoolides on Junior Achievementi keskmine kõrgeim (5,02). Päris kõrge keskmine on ka üldhariduskoolide tavaõppega õpilastel (4,73). Madalaim on Ettevõtliku Kooli keskmine näitaja (4,36), mis on üldhariduses ainukesena madalam kui kutsekoolide keskmine. Kõrged vastuste varieeruvuse näitajad on Ettevõtlikul Koolil (standardhälve 1,992) ja üldhariduskoolide tavaõppel (standardhälve 1,882).

Arvestades ettevõtlusõppes kasutatava praktilise õppemetoodika (õpilasfirma) osakaalu, on õpilasfirmade programmis paratamatult omane ka läbikukkumine, seega õpingutes edukas olemine ei ole garanteeritud. Kutsehariduse õppurid lähtuvad enda erialase valiku põhiõppeainetest, mis seostuvad vähe ettevõtlusega, vajadus ettevõtlusalaste teadmiste järgi tuleb osadel hilisema karjääri käigus.

11) Väide: „Ma osalesin ettevõtlusõppes, sest tunnen rahulolu, kui laiendan oma teadmisi mind huvitavatel aladel“.

Kõrghariduse keskmine on kõrgeim (6,24) ja üliõpilased on oodatult oma vastustes ühtseimad (1,196). Üldhariduskoolide keskmine (5,34) on madalaim.

Võrreldes teiste väidetega on need keskmised näitajad kõrgeimad. Ettevõtlusõpet peetakse huvitavaks teadmiseks, mis on eestimaalaste iduettevõtluse lembust arvestades oodatud tulemus.

Kõrghariduse keskmine (6,24) on kõrgeim teistest kõrgharidusega seotud keskmistest näitajatest. Teadmiste laiendamine huvitavatel aladel on kõrgeim motivaator kõrgkoolides, programmis STARTER ja ka kutsekoolides. Üldhariduskoolides on siiski kõrgeimaks motivaatoriks „tahan teenida tulevikus rohkem raha“.

Üldhariduskoolide programmides on antud väite keskmised väärtused läbivalt ühed kõrgeimad, mis annab ettevõtlusõppele hea lähtepositsiooni järgnevateks haridustasemeteks. Üldhariduskoolides kõige kõrgem keskmine (5,45) on Junior Achievementi programmis osalejatel, järgneb üldhariduskoolide tavaõpe (5,37). Ettevõtliku Kooli keskmine on 4,82. Kui Junior Achievementi keskmine on kõrgeim, siis samas ka standardhälve – vastuste varieeruvus on kõige madalam (1,538).

12) Väide: „Ma osalesin ettevõtlusõppes, sest see aitab mul teha karjäärivalikul paremaid otsuseid“.

Kõrghariduse keskmine on kõrgeim (5,93), mis on ootuspärane, arvestades kõrgkoolides õppijate karjäärivalikute seoseid ettevõtja elukaarega. Samuti on kõrge üldhariduse keskmine (5,18, mis on üks kolmest kõrgeimast keskmisest üldhariduse lõikes teadmistest tuleneva rahulolu ja raha teenimise kõrval), mis näitab et kõrgkoolide ärinduse erialade kõrge sisseastumiskonkurents on gümnaasiumilõpetajate teadlik valik.

Üldhariduses on Junior Achievementi keskmine jällegi kõrgeim (5,31). Kõrge on ka üldhariduskoolide tavaõppe keskmine (5,04). Ettevõtliku Kooli keskmine (4,77) on madalaim. Jällegi on Junior Achievementi standardhälve madalaim (1,486).

Üllatavalt on madalaim programmi STARTER keskmine (4,59). STARTERi õppurite enesehinnangute tulemused viitavad tagasilöökidele osade pädevuste osas ja seetõttu on selle väite vastustel ka madalam keskmine. Intensiivne õppimine tegevuse kaudu on ilmselt õppijatele näidanud ettevõtlusega seotud riske.

13) Väide: „Ma osalesin ettevõtlusõppes, sest tahan endale tõestada, et olen võimeline omandama teadmisi/oskusi ettevõtlusest“.

Kõrghariduse keskmine on kõrgeim (5,49) ja kutsekoolide keskmine (4,44) on madalaim. Vaatamata kõrgele absoluutväärtusele on see kõrghariduse lõikes üks kolmest madalaimast keskmisest (tasustatava töö mitteleidmise ja kohustuslikkuse kõrval). Vastuste varieeruvused on haridustasemeti kõrged (1,741 kuni 2,017).

Üldhariduses on Junior Achievement keskmine kõrgeim (5,10) ja Ettevõtliku Kooli keskmine (4,43) madalaim. Ettevõtliku Kooli standardhälve on samas ka kõige kõrgem (1,937). Ilmselt selle väite puhul Ettevõtliku Kooli õpilastel tingisid erinevad hoiakud madalama keskmise näitaja.

Madalad keskmised väärtused viitavad, et ettevõtlusõpet ei peeta keerukaks. Ootuspärased on üldhariduse, kutsehariduse ja STARTERi madalamad väärtused arvestades ettevõtlusõppe metoodikat (külastused, huvitavad praktikud) ja seotud pädevusi.

14) Väide: „Ma osalesin ettevõtlusõppes, sest tahan tulevikus teenida palju raha“.

Üldhariduskoolide keskmine on kõrgeim (5,80) ja madalaim on programmi STARTER keskmine (4,70). Üdiselt on ka need näitajad teiste väidete keskmistest kõrgemad. Raha teenimine on läbiv motivaator, v.a. programmi STARTER õppurite seas, kellele on oluline eneseteostus; ilmselt on neil ka kõrged ootused elustandardile ja investeeringute tasuvusele.

Tavaõppega üldhariduskoolide keskmine on kõrgeim (5,99) ja Junior Achievement grupi keskmine (5,85) on madalaim. Üdiselt on ka need näitajad teistest keskmistest kõrgemad, ilmselt on raha teenimine tulevikus üks tähtsamaid motivaatoreid. Samas on standardhälve kõikide juures madalaim. Vastajate hoiakud üksteisest palju ei erine ja keskmine on üks kõrgemaid väidete seas.

Üldhariduse õppurite tulevase ameti või erialavaliku põhjusteks on sisuliste aspektide kõrval töö tasuvus, mida ettevõtluse korral peetakse kõrgeks. Üldhariduses võib palju raha teenimise ootus peegeldada ka seda, et üldhariduskoolides õppijad ei tunneta vaatamata mitmekülgsele õpimetoodikale veel ettevõtlusega seotud riske.

15) Väide: „Ma osalesin ettevõtlusõppes, sest õpingud võimaldavad mul jätkuvalt omandada teadmisi paljude asjade kohta, mis mind huvitavad“.

Programmi STARTER osalejatele väidet ei esitatud. Kõrghariduse keskmine on kõrgeim (5,99) ja nad on vastustes ühtsemad (standardhälve 1,246). Madalaim on kutsekoolide keskmine (5,21).

Üldhariduses on Junior Achievementi keskmine kõrgeim (5,2) ja Ettevõtliku Kooli keskmine (4,48) madalaim. Samas jällegi Junior Achievement keskmine on kõrgeim ja vastuste erinevus madalaim (standardhälve 1,501).

Üldiselt on ka need keskmiste näitajad kõrged. Üldhariduses lõimitakse ettevõtlusõppe koostöö raames teiste ainetega (nt ühiskonnaõpetus, ajalugu, geograafia, kunst, huvitegevus), mis seob ettevõtluse laia ringi õppeainetega. Ka kutse- ja kõrghariduses seotakse järjest enam erialasid ja õppeaineid majanduslike aspektidega.

16) Väide: „Ma osalesin ettevõtlusõppes, sest keeruliste ülesannetega hakkama saamine pakub mulle rahuldust“.

Kõrghariduse keskmine on kõrgeim (5,82) ja madalaim on kutsekoolide ja üldhariduskoolide keskmine (4,74).

Üldhariduskoolides on Junior Achievementi keskmine kõrgeim (4,91). Kõrge keskmine on veel üldhariduskoolide tavaõppega õpilastel (4,69). Ettevõtliku Kooli õpilastel on madalaim keskmine (4,10) ja kõrgeim standardhälve (1,931).

Ettevõtlusõppe õpimotivatsiooni toetavad tegurid erinevad haridustasemeti. Ettevõtlusõppega seotud väljakutsed on rohkem rahuldust pakkuvad kõrghariduses ja programmis STARTER. Ka üldhariduses ja kutsehariduses on nende ülesannetega hakkama saamine absoluutväärtuselt üle keskmise.

Tabeli 4.1 ja 4.2 põhjal vaatleme, millistel muutujatel on absoluutväärtuse poolest kõrgeimad (toodud rohelisega) ja madalaimad (toodud punasega) väärtused.

Tabelis 4.2 toodud üldhariduskooli programmide keskmiste põhjal võib peaaegu läbivalt öelda, et Junior Achievementi keskmised on kõrgeimad. Kahanevalt järgnevad sellele tavaõppega koolid ja Ettevõtlik Kool.

Ainukesed väited, kus Junior Achievement ei ole oodatult kõrgeim, on tulevikus saadava tasu/raha (väited 1 ja 14) ja õppe kohustuslikkusega (väide 6) seonduvad väited. Junior Achievement ja Ettevõtlik Kool on ettevõtlusõppele keskendunud programmid, kus õpilaste arusaam terviklikust ettevõtlusprotsessist paranes enim (vt tabel 3.6), mistõttu Junior Achievement tulemus oli oodatav ja Ettevõtliku Kooli oma mitte. Sealjuures on Junior Achievement oma vastustes ka ühtsem kui Ettevõtliku Kooli programmil või tavaõppega koolides – üheksal väitel 16st oli nende standardhälve teistest väikseim. Üldhariduse erinevate programmide vastuste varieeruvused on analoogselt haridustasemete varieeruvustele kõrged, esineb palju erinevaid arvamusi.

Analüüsi põhjal on **üldhariduskoolide** õppijate seas kolm tähtsamat ettevõtlusõppe motivaatorit:

1) Tahan tulevikus teenida palju raha – keskmine 5,89;
2) Teadmiste täiendamine huvitavatel aladel – keskmine 5,34;
3) Ettevõtlusõpe aitab karjäärivalikul teha paremaid otsuseid – keskmine 5,18.

Programmis Ettevõtlik Kool osalejate 3 tähtsamat ettevõtlusõppe motivaatorit on:

4) Tahan tulevikus teenida palju raha – keskmine 5,93.
5) Ettevõtlusõpe oli niikuinii kohustuslik – keskmine 5,54.
6) Rahulolu, kui laiendan oma teadmisi huvitavatel aladel – keskmine 4,82.

Madalaim näitaja on „ettevõtlusõpe pakub mulle naudingut“ (3,20).

Programmis Junior Achievement osalejate 3 tähtsamat ettevõtlusõppe motivaatorit on:

1) Tahan tulevikus teenida palju raha – keskmine 5,85.
2) Rahulolu, kui laiendan oma teadmisi huvitavatel aladel – keskmine 5,45.
3) Ettevõtlusõpe aitab teha karjääri valikul paremaid otsuseid – keskmine 5,31.

Madalaim näitaja on „Ilma ettevõtlusõppeta ei leiaks ma tulevikus hästi tasustavat tööd“ (3,76).

Tavaõppega üldhariduskoolides ettevõtlusõppe osalejate 3 tähtsamat ettevõtlusõppe motivaatorit on:

1) Tahan tulevikus teenida palju raha – keskmine 5,99.
2) Ettevõtlusõpe oli niikuinii kohustuslik – keskmine 5,56.
3) Rahulolu, kui laiendan oma teadmisi huvitavatel aladel – keskmine 5,37.

Kaks madalamat näitajat on „ettevõtlusõpe pakub mulle naudingut“ ja „soovin saada tulevikus ettevõtjaks (keskmine mõlemal 3,76).

„Tahan tulevikus teenida palju raha“ on ettevõtlusõppe motivatsiooni oluline tegur, mis on *top* 3 kõikides üldhariduskoolide ettevõtlusõppe programmides. Samuti mitme programmi *top* 3-s on ettevõtlusõppe kohustuslikkus ja huvitavatel aladel teadmiste laiendamisest saadav rahulolu. Moodustub huvitav kombinatsioon, kus ettevõtlusõpet tajutakse kohustuslikuna, kuid nähakse samaaegselt kasulikuna raha teenimisel ja huvitavate teadmiste saamisel.

Tabeli 4.1 põhjal on järgnevalt haridustasemeti välja toodud kõrgeimad ja madalaimad keskmiste väärtused.

Kutsekoolide õppijate seas on kolm tähtsamat ettevõtlusõppe motivaatorit:
1) teadmiste täiendamine huvitavatel aladel – keskmine 5,55;
2) teadmiste omandamine huvitavate asjade kohta – keskmine 5,21;
3) raha – keskmine 5,08.

Madalamad näitajad on „ilma selleta ei leiaks ma hästi tasustatavat tööd“ (3,73) ja „soovin tulevikus saada ettevõtjaks“ (3,49).

Kõrgkoolide õppijate seas on kolm tähtsamat ettevõtlusõppe motivaatorit:

1) teadmiste täiendamine huvitavatel aladel – keskmine 6,24;
2) eneseületamine tekitab heaolutunnet – keskmine 6,03;
3) ettevalmistumine karjääriks - keskmine 6,01.

Madalaim näitaja, mis eristub teistest, on „ilma selleta ei leiaks ma hästi tasustatavat tööd“ (3,74).

Programmis STARTER osalejate kolm tähtsamat ettevõtlusõppe motivaatorit on:
1) teadmiste täiendamine huvitavatel aladel – keskmine 5,68;
2) ettevõtlusõpe pakub naudingut – keskmine 5,51;
3) tulevikus soov saada ettevõtjaks – keskmine 5,45.

Madalaim näitaja, mis eristub teistest, on „ilma selleta ei leiaks ma hästi tasustatavat tööd“ (2,0).

„Teadmiste täiendamine huvitavatel aladel“ on ettevõtlusõppe motivatsiooni oluline tegur, mis on *top* 3 kõikides haridustasemetel. „Ilma selleta ei leiaks ma hästi tasustatavat tööd“ on ettevõtlusõppe kõige madalaim tegur kõigil haridustasemetel.

Koondtulemused (tabel 4.3) toovad välja, et ettevõtlusõpet motiveerivad enesearengulised ajendid (heaolutunne, rahulolu, paremad otsused, teadmiste omandamine) ning vähem formaalsed ja pragmaatilised ajendid (kohustuslikkus, raha, prestiiž). Motivatsiooninäitajad on 7-pallisel skaalal positiivsel poolel, madalamad väärtused on hästi tasustava töö leidmisel (väide 1) ja teistega kogemuse jagamisel (väide 4), mis annavad positiivset, kuid teistest väiksemat hinnangut edulugude mõjule õpingutes ja suhtlemist eeldavatele ülesannetele (nt esinemised ja rühmatööd). Huvitaval kombel soovivad vastajad teenida palju raha (väide 14), kuid ei näe ettevõtlusõppel sellel suurt osa olevat (väide 1). See tähendab, et nad näevad ilmselt erinevates tänapäevastes ja uutes valdkondades häid rahateenimise võimalusi.

Tabel 4.3 Õpimotivatsiooni küsimustiku kirjeldav statistika ja korrelatsioon (üld-, kutse- ja kõrgharidus ning programm STARTER)

Väide: Ma osalesin ettevõtlusõppes, sest…	N	M	SH		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
… ilma selleta ei leiaks ma tulevikus hästi tasustatavat tööd.	653	3,61	1,843	**1**	1															
… ettevõtluse õppimine pakub mulle naudingut.	653	4,52	1,836	**2**	,181**	1														
… ma arvan, et ettevõtlusõpe aitab mul paremini valmistuda karjääriks, mille olen tulevikus valin.	579	5,19	1,693	**3**	,380**	,639**	1													
… kogen tugevaid emotsioone, kui saan jagada oma ideid teistega.	653	4,23	1,845	**4**	,236**	,597**	,512**	1												
… see oli õppekava osa ja seetõttu nagunii kohustuslik.	579	4,88	2,119	**5**	,096*	-,185**	-,111**	-0,04	1											
… soovin tulevikus saada prestiižikat ametikohta.	653	4,88	1,840	**6**	,346**	,335**	,443**	,365**	,085*	1										
… soovin tulevikus saada ettevõtjaks.	653	4,51	1,961	**7**	,083*	,590**	,567**	,454**	-,106*	,460**	1									
… see annab mulle suurema võimaluse leida rakendust mulle huvi pakkuvas valdkonnas.	653	4,87	1,756	**8**	,349**	,558**	,684**	,445**	-0,07	,438**	,535**	1								
… eneseületamine tekitab minus heaolutunnet.	653	5,28	1,680	**9**	,154**	,530**	,500**	,555**	-0,02	,464**	,462**	,511**	1							
… tunnen end tähtsana, kui olen õpingutes edukas.	579	4,97	1,829	**10**	,222**	,430**	,418**	,460**	,106*	,468**	,395**	,404**	,610**	1						
… tunnen rahulolu, kui laiendan oma teadmisi mind huvitavatel aladel.	653	5,56	1,566	**11**	,114**	,532**	,500**	,477**	0,03	,431**	,431**	,529**	,639**	,565**	1					
… see aitab mul teha karjäärivalikul paremaid otsuseid.	653	5,21	1,667	**12**	,312**	,512**	,675**	,421**	-,089*	,461**	,432**	,626**	,483**	,424**	,546**	1				
… tahan endale tõestada, et olen võimeline omandama teadmisi/oskusi ettevõtlusest.	653	4,97	1,834	**13**	,298**	,514**	,522**	,468**	0,01	,446**	,464**	,538**	,579**	,560**	,558**	,567**	1			
… tahan tulevikus teenida palju raha.	653	5,64	1,611	**14**	,254**	,129**	,287**	,138**	,142**	,446**	,337**	,298**	,329**	,334**	,310**	,326**	,313**	1		
… õpingud võimaldavad mul jätkuvalt omandada teadmisi paljude asjade kohta, mis mind huvitavad.	579	5,27	1,596	**15**	,313**	,590**	,554**	,453**	-0,02	,410**	,422**	,616**	,538**	,426**	,572**	,670**	,549**	,304**	1	
… keeruliste ülesannetega hakkama saamine pakub mulle rahuldust.	653	5,01	1,785	**16**	,098*	,535**	,439**	,461**	0,02	,411**	,447**	,393**	,623**	,526**	,585**	,462**	,501**	,263**	,529**	1

* punane - madal, must - keskmine, roheline - kõrge; *p<0,05; **p<0,01; ***p<0,001

** M – keskmine; SH – standardhälve

Tabel 4.4 Õpimotivatsiooni küsimustiku kirjeldav statistika ja korrelatsioon (Ettevõtliku Kooli ja Junior Achievementi programmis osalejad ja tavaõpe üldhariduskoolides)

Väide: Ma osalesin ettevõtlusõppes, sest ..	M	SH		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
ilma selleta ei leiaks ma tulevikus hästi tasustatavat tööd.	3,82	1,740	**1**	1															
ettevõtluse õppimine pakub mulle naudingut	4,03	1,736	**2**	0,337	1														
ma arvan, et ettevõtlusõpe aitab mul paremini valmistuda karjääriks, mille olen endale valinud	5,03	1,683	**3**	0,473	0,608	1													
kogen tugevaid emotsioone, kui saan jagada oma ideid teistega	3,92	1,820	**4**	0,344	0,564	0,489	1												
see oli õppekava osa ja seetõttu nagunii kohustuslik	4,90	2,211	**5**	0,075	-0,240	-0,139	-0,008	1											
soovin tulevikus saada prestiižikat ametikohta	4,91	1,748	**6**	0,318	0,376	0,375	0,370	0,043	1										
soovin tulevikus saada ettevõtjaks	4,18	1,844	**7**	0,202	0,579	0,528	0,471	-0,167	0,399	1									
see annab mulle suurema võimaluse leida rakendust mulle huvi pakkuvas valdkonnas	4,76	1,693	**8**	0,383	0,601	**0,719**	0,460	-0,130	0,389	0,607	1								
eneseületamine tekitab minus heaolutunnet	5,12	1,701	**9**	0,241	0,558	0,489	0,553	-0,074	0,531	0,427	0,535	1							
tunnen end tähtsana, kui olen õpingutes edukas	4,86	1,791	**10**	0,227	0,424	0,427	0,482	0,034	0,506	0,390	0,396	0,624	1						
tunnen rahulolu, kui laiendan oma teadmisi mind huvitavatel aladel	5,34	1,615	**11**	0,194	0,531	0,465	0,454	-0,024	0,511	0,446	0,534	0,674	0,569	1					
see aitab mul teha karjäärivalikul paremaid otsuseid	5,18	1,578	**12**	0,337	0,566	0,692	0,446	-0,155	0,440	0,468	0,669	0,492	0,420	0,562	1				
tahan endale tõestada, et olen võimeline omandama teadmisi/oskusi ettevõtlusest.	4,92	1,739	**13**	0,372	0,581	0,568	0,502	-0,015	0,481	0,454	0,573	0,604	0,552	0,623	0,583	1			
tahan tulevikus teenida palju raha	5,89	1,410	**14**	0,226	0,233	0,344	0,182	0,124	0,446	0,377	0,365	0,363	0,383	0,439	0,387	0,358	1		
õpingud võimaldavad mul jätkuvalt omandada teadmisi paljude asjade kohta, mis mind huvitavad	5,06	1,601	**15**	0,354	0,591	0,568	0,464	-0,078	0,434	0,442	0,619	0,574	0,473	0,619	0,670	0,599	0,427	1	
keeruliste ülesannetega hakkama saamine pakub mulle rahuldust	4,74	1,780	**16**	0,154	0,499	0,401	0,495	-0,017	0,402	0,432	0,414	0,606	0,566	0,545	0,467	0,516	0,280	0,519	1

* nõrk seos - punane, keskmise tugevusega seos must, tugev seos - roheline

** M – keskmine; SH – standardhälve

Standardhälve näitab suurt vastuste varieeruvust enamuse väidete osas (ca ±1,8 7-pallisel skaalal), mis näitab vajadust personaalsemate lähenemiste järgi (tasemete järgsed õpperühmad). Vastused varieeruvad enim õppekava kohustuslikkuse osas (väide 5, standardhälve 2,119), mis näitab, et paljud võtsid õppeainet omal soovil ja paljud õppeaine kohustuslikkuse tõttu.

Erinevate haridustasemete standardhälvete erinevused on toodud tabelis 4.1 ja 4.3. Üldhariduskoolides oldi kõige ühtsemad rahateenimise soovi osas (standardhälve 1,411) ja lahknevamad kohustuslikkuse osas (standardhälve 2,213). Kutsehariduskoolides oli varieeruvus valdavalt sarnane, kõige lahknevamad oldi enesele oskuste omandamise tõestamise osas (standardhälve 2,017). Kõrghariduse õppurid olid ühtsed rahulolu ja huvitavate teadmiste saamise osas, nt ettevõtlusõppes osalemisest heaolutunde tekkimine (väide 9, standardhälve 1,256) ja huvitavate teadmiste omandamine (väide 15, standardhälve 1,246), aga ka karjääriks ettevalmistumisel (väide 3, standardhälve 1,334) ja prestiižika ametikoha saamise osas (väide 6, standardhälve 1,492). Programmis STARTER osalejate arvamused erinevad keskmisel määral. Kõige ühtsemad oldi kindlalt hästi tasustatava töö saamise väitele vastamisel (väide 1, standardhälve 1,452) ja kõige varieeruvamad selles kas ettevõtlusõpe tagab prestiižse ameti (väide 6, standardhälve 2,011).

Korrelatsiooni tulemused (tabel 4.3) näitavad, et ilma ettevõtlusõppeta tasuva töö mitteleidmisel (väide 1), ettevõtlusõppes osalemist motiveeriva raha teenimise soovil (väide 14) ja ettevõtlusõppe kohustuslikkusel (väide 5) on madalad seosed teiste ettevõtlusõppe plusside ja miinustega, mis näitavad, et raha ja õppe kohustuslikkus ei mõjuta arvamusi teistes eneseteostuslikes küsimustes.

Keskmised korrelatiivsed seosed on omavahel paljudel väidetel. Ühtlaselt kõrgete korrelatsioonidega väidet ei esine. Läbivalt on mõnevõrra kõrgemad korrelatsioonid väidetel 3 (karjääriks valmistumine), 13 (enesele tõestamise soov) ja 15 (huvitavate teadmiste omandamine).

Kõrged korrelatiivsed seosed esinevad eeldus ja tagajärg seoses olevatel karjääri väidetel. Näiteks, väidete 3 (karjääriks ettevalmistamisel) ja 8 (suurem võimalus leida rakendust) korrelatsioon on $r=0,684$ ($p<0,001$). Väidete 3 (karjääriks ettevalmistus) ja 12 (paremad karjäärivaliku võimalused) korrelatsioon on $r=0,675$ ($p<0,001$).

Samuti on karjääriks ettevalmistusel (väide 3) kõrge korrelatiivne seos õpingute nautimisega (väited 2, 12 ja 15), mis näitab, et ettevõtlusõppes käib karjäär ja nautimine („töö ja lõbu“) koos. Huvitavatel aladel teadmiste omandamise (väide 9) seos heaolutundega (väide 11) on samuti kõrge.

Standardhälve tabelis 4.4 näitab pigem suurt vastuste varieeruvust enamuse väidete osas (ca ±1,8 7-pallisel skaalal). Vastused varieeruvad enim õppekava kohustuslikkuse osas (väide 5, standardhälve 2,211), mis näitab, et paljud võtsid õppeainet omal soovil ja paljud õppeaine kohustuslikkuse tõttu.

Erinevate haridustasemete standardhälvete erinevused on toodud tabelis 4.1 ja 4.2.

Ettevõtliku Kooli programmis oldi kõige ühtsemad rahateenimise soovi osas ja arvamusega, et ettevõtlus pakub naudingut (standardhälve 1,38), ning lahknevamad kohustuslikkuse osas (standardhälve 2,213). Junior Achievement õppuritel oli varieeruvus valdavalt sarnane, kõige lahknevamad oldi kohustuslikkuse osas (standardhälve 2,31). Üldhariduskoolide tavaõppe õppurid olid kõige ühtsemad rahateenimise soovi osas (standardhälve 1,26) ja kõige lahknevamad tundes end tähtsana, kui on õpingutes edukas (standardhälve 1,88).

Korrelatsiooni tulemused näitavad tugevat korrelatiivset seost (r=0,719) väidete 3 (ma arvan, et ettevõtlusõpe aitab mul paremini valmistuda karjääriks, mille olen valinud) ja 8 (see annab mulle suurema võimaluse leida rakendust mulle huvi pakkuvas valdkonnas).

Keskmise tugevusega seosed on paljudel väidetel (mustad väärtused). Nõrgad korrelatiivsed seosed (punased väärtused) teiste ettevõtlusõppe motivaatoritega on väitel 1 (ilma selleta ei leiaks ma tulevikus hästi tööd) ja väitel 5 (see oli õppekava osa ja seetõttu nagunii kohustuslik), mis näitavad, et õppe kohustuslikkus ja tulevikus tasuv töö ei mõjuta arvamusi ettevõtlusest ja eneseteostusest. Üldhariduse programmide korrelatsioonid sarnanevad väidete 1 ja 5 osas haridustasemete baasil leitud korrelatsioonidega (vt tabel 4.3).

Haridustasemeti on õpimotivatsioonis olulised erinevused (vt tabel 4.5).

Statistiliselt olulisi erinevusi ei esine ainult ühes väites 5 (õppekava kohustuslikkus), kus vastused on haridustasemest olenemata sarnaselt kõrged 7-pallisel skaalal (4,76<M<4,90).

Kõige rohkem on statistiliselt olulisi erinevusi kõrgharidusel üldhariduse ja kutseharidusega, kus kõrghariduse õpimotivatsiooni väärtused on kõrgemad. Vt väiteid 2 – naudingu pakkumine, 4 – ideede jagamine, 6 – ametikoha prestiižsus, 8 – suurema rakendusvõimaluse leidmine, 9 – eneseületamisest tulenev heaolutunne, 11 – rahulolu leidmine huvitavalt aladelt teadmiste laiendamine, 12 – paremad karjäärivaliku võimalused, 13 – enesetõestus, 15 – keeruliste ülesannetega hakkama saamine.

Programmil STARTER on palju statistiliselt olulisi erinevusi teiste haridustasemetega. Näiteks üldharidusega kolmandikus väidetes (6/16), kõrgharidusega mitmetes (vt 1 – tasustava töö leidmine, 6 – prestiižne ametikoht, 8 – rakendus huvipakkuvas valdkonnas, 12 – karjäärivaliku otsused, 14 – raha teenimine). Samas on üllatavalt programmil STARTER kutseharidusega ainult vähestes väidetes statistiliselt olulisi erinevusi (nt küsimused 1 – tasustava töö leidmine, 2 – nauding).

Üldharidust ja kutseharidust iseloomustavad pragmaatilisemad huvid (sh raha), samas kui kõrgharidust ja programmi STARTER oodatult vaimsemad ja eneseteostuslikumad väljakutsed.

Tabel 4.5 Haridustasemete ja programmide erinevused õpimotivatsioonis (ANOVA analüüs) (tabel jätkub järgmisel leheküljel)

Nr	**Väide:** Ma osalesin ettevõtlusõppes, sest…	**Haridustase**	**N**	**M**	**SH**	**F**	**p**	**Märkus**
1	… ilma selleta ei leiaks ma tulevikus hästi tasustatavat tööd.	üldharidus	386	3,82	1,742	23,607	***	S - ÜH|K|KH
		kutseharidus	78	3,73	1,958			
		kõrgharidus	115	3,87	1,823			
		STARTER	74	2,00	1,452			
		Kokku	653	3,61	1,843			
2	… ettevõtluse õppimine pakub mulle naudingut.	üldharidus	386	4,03	1,739	33,008	***	KH - ÜH|K; S - ÜH|K
		kutseharidus	78	4,53	1,932			
		kõrgharidus	115	5,56	1,540			
		STARTER	74	5,51	1,590			
		Kokku	653	4,52	1,836			
3	… ma arvan, et ettevõtlusõpe aitab mul paremini valmistuda karjääriks, mille olen tulevikus valin.	üldharidus	386	5,03	1,685	18,593	***	
		kutseharidus	78	4,78	1,835			
		kõrgharidus	115	6,01	1,334			
		STARTER	0					
		Kokku	579	5,19	1,693			
4	… kogen tugevaid emotsioone, kui saan jagada oma ideid teistega.[1]	üldharidus	386	3,92	1,823	12,096	***	KH - ÜH|K
		kutseharidus	78	4,22	1,884			
		kõrgharidus	115	5,03	1,638			
		STARTER	74	4,54	1,830			
		Kokku	653	4,23	1,845			
5	… see oli õppekava osa ja seetõttu nagunii kohustuslik.	üldharidus	386	4,90	2,213	0,152		
		kutseharidus	78	4,76	1,949			
		kõrgharidus	115	4,87	1,908			
		STARTER	0					
		Kokku	579	4,88	2,119			
6	… soovin tulevikus saada prestiižikat ametikohta.	üldharidus	386	4,91	1,750	21,973	***	ÜH - K|KH|S; KH - ÜH|K|S; S - ÜH|KH;
		kutseharidus	78	4,01	1,890			
		kõrgharidus	115	5,83	1,492			
		STARTER	74	4,15	2,011			
		Kokku	653	4,88	1,840			
7	… soovin tulevikus saada ettevõtjaks.[1]	üldharidus	386	4,18	1,846	34,874	***	v.a. S - KH
		kutseharidus	78	3,49	1,919			
		kõrgharidus	115	5,69	1,672			
		STARTER	74	5,45	1,829			
		Kokku	653	4,51	1,961			
8	… see annab mulle suurema võimaluse leida rakendust mulle huvi pakkuvas valdkonnas.[1]	üldharidus	386	4,76	1,695	11,184	***	KH - ÜH|K|S;
		kutseharidus	78	4,65	1,871			
		kõrgharidus	115	5,67	1,610			
		STARTER	74	4,39	1,812			
		Kokku	653	4,87	1,756			

9	… eneseületamine tekitab minus heaolutunnet.	üldharidus	386	5,12	1,704	10,504	***	KH - ÜH|K
		kutseharidus	78	4,92	1,756			
		kõrgharidus	115	6,03	1,256			
		STARTER	74	5,31	1,735			
		Kokku	653	5,28	1,680			
10	… tunnen end tähtsana, kui olen õpingutes edukas.[1]	üldharidus	386	4,86	1,794	11,759	***	
		kutseharidus	78	4,51	1,992			
		kõrgharidus	115	5,66	1,659			
		STARTER	0					
		Kokku	579	4,97	1,829			
11	… tunnen rahulolu, kui laiendan oma teadmisi mind huvitavatel aladel.	üldharidus	386	5,34	1,617	10,425	***	KH - ÜH|K
		kutseharidus	78	5,55	1,609			
		kõrgharidus	115	6,24	1,196			
		STARTER	74	5,68	1,463			
		Kokku	653	5,56	1,566			
12	… see aitab mul teha karjäärivalikul paremaid otsuseid.	üldharidus	386	5,18	1,580	12,239	***	KH - ÜH|K|S; S - ÜH|KH;
		kutseharidus	78	4,87	1,833			
		kõrgharidus	115	5,93	1,425			
		STARTER	74	4,59	1,901			
		Kokku	653	5,21	1,667			
13	… tahan endale tõestada, et olen võimeline omandama teadmisi/oskusi ettevõtlusest.[1]	üldharidus	386	4,92	1,741	5,439	**	KH - ÜH|K
		kutseharidus	78	4,44	2,017			
		kõrgharidus	115	5,49	1,794			
		STARTER	74	4,97	2,000			
		Kokku	653	4,97	1,834			
14	… tahan tulevikus teenida palju raha.	üldharidus	386	5,89	1,411	15,926	***	ÜH - K|S; K - ÜH|KH; S - ÜH|KH;
		kutseharidus	78	5,08	1,905			
		kõrgharidus	115	5,80	1,446			
		STARTER	74	4,70	1,998			
		Kokku	653	5,64	1,611			
15	… õpingud võimaldavad mul jätkuvalt omandada teadmisi paljude asjade kohta, mis mind huvitavad.	üldharidus	386	5,06	1,603	15,775	***	
		kutseharidus	78	5,21	1,723			
		kõrgharidus	115	5,99	1,246			
		STARTER	0					
		Kokku	579	5,27	1,596			
16	… keeruliste ülesannetega hakkama saamine pakub mulle rahuldust.	üldharidus	386	4,74	1,783	13,397	***	KH - ÜH|K; S - ÜH;
		kutseharidus	78	4,74	1,910			
		kõrgharidus	115	5,82	1,514			
		STARTER	74	5,43	1,614			
		Kokku	653	5,01	1,785			

[1]dispersiooni homogeensus on rikutud; *p<0.05; **p<0.01; ***p<0.001; üldharidus – ÜH; kutseharidus – K; kõrgharidus – KH; STARTER – S

Õpimotivatsiooni alased soolised erinevused (tabel 4.6) tulevad välja kolmandikus väidetes ehk kuues väites 16st esinevad statistilised olulised erinevused meeste ja naiste vahel.

Tabel 4.6 Soolised erinevused õpimotivatsioonis (t-test analüüs)

Nr	**Väide:** Ma osalesin ettevõtlusõppes, sest…	Sugu	N	M	SH	t	p	Märkus
1	… ilma selleta ei leiaks ma tulevikus hästi tasustatavat tööd.	mees	319	3,56	1,870	-0,70		
		naine	334	3,66	1,818			
2	… ettevõtluse õppimine pakub mulle naudingut.	mees	319	4,66	1,886	1,92		
		naine	334	4,39	1,779			
3	… ma arvan, et ettevõtlusõpe aitab mul paremini valmistuda karjääriks, mille olen tulevikus valin.	mees	272	5,25	1,732	0,83		
		naine	307	5,13	1,658			
4	… kogen tugevaid emotsioone, kui saan jagada oma ideid teistega.	mees	319	4,20	1,832	-0,33		ÜH*; KH*
		naine	334	4,25	1,860			
5	… see oli õppekava osa ja seetõttu nagunii kohustuslik.	mees	272	4,60	2,207	-3,01	**	ÜH***
		naine	307	5,12	2,009			
6	… soovin tulevikus saada prestiižikat ametikohta.	mees	319	4,82	1,948	-0,80		
		naine	334	4,94	1,731			
7	… soovin tulevikus saada ettevõtjaks.	mees	319	4,82	1,964	4,07	***	ÜH*; KH**
		naine	334	4,20	1,913			
8	… see annab mulle suurema võimaluse leida rakendust mulle huvi pakkuvas valdkonnas.	mees	319	4,86	1,807	-0,09		S*
		naine	334	4,87	1,708			
9	… eneseületamine tekitab minus heaolutunnet.	mees	319	5,10	1,778	-2,64	**	ÜH**
		naine	334	5,45	1,564			
10	… tunnen end tähtsana, kui olen õpingutes edukas.	mees	272	4,70	1,866	-3,42	**	ÜH***
		naine	307	5,21	1,764			
11	… tunnen rahulolu, kui laiendan oma teadmisi mind huvitavatel aladel.	mees	319	5,38	1,634	-2,88	**	ÜH*
		naine	334	5,73	1,480			
12	… see aitab mul teha karjäärivalikul paremaid otsuseid.	mees	319	5,10	1,689	-1,62		
		naine	334	5,31	1,642			
13	… tahan endale tõestada, et olen võimeline omandama teadmisi/oskusi ettevõtlusest.	mees	319	4,77	1,895	-2,73	**	ÜH**
		naine	334	5,16	1,755			
14	… tahan tulevikus teenida palju raha.	mees	319	5,60	1,660	-0,59		
		naine	334	5,68	1,565			
15	… õpingud võimaldavad mul jätkuvalt omandada teadmisi paljude asjade kohta, mis mind huvitavad.	mees	272	5,17	1,670	-1,40		
		naine	307	5,36	1,524			
16	… keeruliste ülesannetega hakkama saamine pakub mulle rahuldust.	mees	319	4,92	1,833	-1,34		
		naine	334	5,10	1,735			

*p<0.05; **p<0.01; ***p<0.001; üldharidus – ÜH; kutseharidus – K; kõrgharidus – KH; STARTER – S

Ligi 2/3 väidetes statistiliselt olulisi erinevusi ei esinenud. Näiteks on sarnased rahalised ootused ja eesmärgid. Samuti on sarnased arusaamad ettevõtlusõppe olulisusest (karjääriks ettevalmistumine) ja ametikohaga kaasnevast prestiižist.

Ühesugusest eesmärkidest arusaamisele vaatamata on meestel statistiliselt oluliselt suurem soov saada ettevõtjaks (küsimus 7; M_{mees}=4,82 vs M_{naine}=4,20), mis on ebasoovitav ja võib kinnistada meeste ja naiste vahelist palgalõhet Eestis. Kuigi naistel on oluliselt suuremad keskmised mitmes ettevõtluses edukas olemiseks vajalikus aspektis (väide 9 – heaolu eneseületustest, M_{mees}=5,10 vs M_{naine}=5,45; väide 13 – enesetõestus ettevõtlusõppega, M_{mees}=4,77 vs M_{naine}=5,16), valivad naised ettevõtlusõppe pigem kohustuslikkuse tõttu (küsimus M_{mees}=4,82 vs M_{naine}=4,20). Eelnevast tulenevatel on naissoost õppuritel varjatud potentsiaal, mis realiseeruks siis, kui saavutatakse naissoost õppurite vabatahtlikum ettevõtlusõppes osalemine.

Haridustasemeti on meeste ja naiste vahel statistiliselt olulisi erinevusi. Üldhariduses esinevad statistiliselt olulised erinevused seitsme väite osas, vt tabel 4.4 veerg 'Märkus'. Arvestades, et üldhariduses on ka enim vastajaid (175 mees- ja 211 naissoost vastajat) siis nad määravad ka koontulemuse samas suunas (vt veerg p). Näiteks on üldhariduses õppivatel meestel statistiliselt kõrgem väärtus ettevõtjaks saamise soovile (väide 7), ülejäänud aspektides on naissoost vastajate keskmised statistiliselt kõrgemad. Kõrghariduses esines statistiliselt oluliselt kõrgem väärtus meessoost vastajatel kahe väite osas (väide 4 – emotsioonide kogemine ideede jagamisel ja 7 – ettevõtjaks saamise soov). STARTER programmi naissoost osalejatel oli ühes aspektis statistiliselt oluliselt kõrgem keskmine (väide 8 - huvipakkuvas valdkonnas rakenduse leidmise võimalus).

Peamised järeldused

1. Õpimotivatsiooni küsimuste vastuste varieeruvus on kõrge (ca ±1,8 7-pallisel skaalal), mis näitab vajadust personaalsema õppe järgi (nt personaalne tugi õppuritele; mentorite rakendamine; personaalne lähenemine haridustasemeti ja sooti; õpperühmad vastavalt huvitatuse astmele) saavutamaks ühtlaselt kõrge õpimotivatsioon erinevate huvi ja motivatsiooniga õppurite seas. Varasemad kogemused viitavad, et mõne programmi osalejate õpimotivatsioon on teistest kõrgem. Näiteks on Junior Achievementi õpimotivatsiooni keskmised näitajad teistest üldhariduse programmidest enamasti paremad.

2. Üle poole Eesti elanikest ja ka tööealistest elanikest on naised. Geert Hoftsede kultuuridimensioonide (Hofstede insights, 2020) järgi oleme suhteliselt feminiinne riik, kus tagasihoidlikkus ja ausus on hinnas ning kus tolereeritakse muudatusi ja uue tehnoloogia ning tehnika omaksvõttu. Eelnevale vaatamata on mehi ettevõtluses poole rohkem kui naisi (ENUT). Hariduslikke tegureid peetakse üheks naisettevõtjate vähesuse põhjuseks.

3. Ettevõtlusõpet võiks korraldada osaliselt soopõhiselt võttes arvesse tabel 4.6 ilmnenud erisusi. Meeste ja naiste eraldi õppimine ettevõtlusõppe ühe etapina lubab vältida sugude vahelist konkurentsi ja stereotüüpe ning aidata üle saada naistel ettevõtlusõppe kohustuslikkusest võtmist. Naissoost õppuritele saab selgitada, et ettevõtjana tegutsemine on üks viis soolise palgalõhe ületamiseks Eesti ühiskonnas ja lubavad võimendada nende tugevusi.

4. Rõhuda õppes senisest rohkem eneseteostuslikele aspektidele, et saavutada sümbioos „tööst ja hobist“. Õppematerjalide osas eristada, kas ettevõtlusõpe on põhihuvi (STARTER, sageli kõrghariduses) või toetava iseloomuga (üldharidus, kutseharidus). Noorte rohkemaks ettevõtlusõppes osalemise motiveerimiseks ja kogemuste vahetamiseks koostada senisest ulatuslikumalt õppurite varasemate aastate kogemustest materjale vormis „õpilaselt õpilasele“. Kutseõppes selgitada täpsemalt ettevõtlusvõimalusi nendel kutsealadel, kus õppija erialast kutsemeisterlikkust saab rakendada füüsilisest isikust ettevõtjana ja piiratud finantsvahendeid rakendades.

5. Vajalik on koostada ettevõtlusõppe põhiliste kriteeriumite: haridustase (põhikool, gümnaasium, kutseharidus); sugu (mees, naine); huvitatus ettevõtlusest (kõrge, madal) põhjal õppijate profiilid (2–4 tükki). Nt äri alustav kutsespetsialist ja potentsiaalne ettevõtlusõppega alustaja, mida rakendada ettevõtlusõppes ja materjalides/õpiobjektides (repositooriumis). Luua õppematerjalid erinevatele profiilgruppidele.

6. Ettevõtlusmaterjalides avada traditsiooniliste funktsionaalsete valdkondade (personal, tootmine, finants, turundus jne) kõrval vähem käsitletavaid, kuid kõrget lisandväärtust loovate ja tulevikus eriti vajaminevate valdkondade õpiobjekte (tootearendus, eksport, väikeettevõte, projektijuhtimine, mitmesugused veebipõhised teenused), eelkõige kõrghariduse ja programmi STARTER sihtrühmadele.

5. ÕPPIJATE TAGASISIDE UURING

5.1 Uuringu meetod ja valim

Andmekogumise meetodiks oli veebiküsitlus. Küsitlus viidi läbi 2020.a kevadel õppeperioodi lõpus üheaegselt õpimotivatsiooni küsitlusega (vt ptk 4). Tulenevalt erinevate haridustasemete erinevast õppeperioodi pikkusest ning ka sellest, et seoses koroonaviirusega lõpetasid koolid õppe erinevatel aegadel, toimus andmekogumine aprill–juuni 2020.

Kokku koguti 680 ankeeti, sellest üldhariduskoolidest 358, kutsekoolidest 66, kõrgkoolidest 182 ja programmis STARTER 74 osalejalt. Tagasiside küsimustiku kvalitatiivsetele küsimustele vastas 651 õppurit.

Programmi STARTER tagasiside küsitluse tulemused (74 vastajat) on eraldi toodud ptk 6.4.

Küsimustik koosnes kahest osast – 5 valikvastustega küsimusest/väitest ning 5 avatud küsimusest, mida analüüsiti vastavalt kvantitatiiv- või kvalitatiivanalüüsi meetoditega. Vastajate sotsiaaldemograafilistest tunnustest koguti järgmisi andmeid: kool, omandamisel olev haridustase, info Junior Achievement või Ettevõtliku kooli programmis osalemise kohta, sugu, küsimustiku täitmise keel.

Tagasiside küsimustik on toodud lisas 6.

Tagasiside küsimustiku valikvastustega väidete 1-4 abil hinnati, kuidas ettevõtlusõppe tegevused toetavad õpiväljundite saavutamist. Kasutati 5-palli skaalat. Kui vastaja arvas, et väide tema kohta on väga õige, siis ta märkis 5, kui ei ole üldse õige, siis märkis 1. Kui väide oli vastaja arvates enam-vähem õige, siis leidis numbri 1 ja 5 vahel, mis tema arvamust iseloomustas (1 – ei ole minu puhul õige, .., 5 – minu puhul väga õige).

Küsimusega 5 hinnati ettevõtlusõppe programmide ja meetodite mõju õppijate ettevõtluspädevuse kujunemisele. Kasutati 5-pallist nõusoleku skaalat, kus vastaja näitas väitega nõusolekut/mitte nõustumist. Kui vastaja oli väitega nõus, siis ta märkis 5 ja kui ei olnud üldse nõus, siis märkis 1. Kui vastaja arvamus väitest oli vahepeal, siis leidis ta numbri 1 ja 5 vahel. Lisaks oli võimalus märkida 0, kui vastaja ei osanud vastata.

Tagasiside küsimustiku avatud küsimustega uuriti õppijatelt, millised käsitletud teemad olid kõige olulisemad ja põhjus; millised teemad olid ebaolulised ja põhjus; kas mõni oluline teema puudus; mis kursusel või programmis meeldis ja mida võiks edaspidi teha teisiti; kas õppija on valmis alustama ettevõtlusega ja miks.

Avatud küsimustega andmete analüüsimeetodiks oli induktiivne tekstipõhine sisuanalüüs. Uurimise eesmärkidest lähtuvalt kodeeriti vastused avatud kodeerimise meetodil. Seejärel analüüsiti koode, ühendati ja täpsustati nende nimetusi. Lõpuks koodid kategoriseeriti uuringu eesmärkidest, uurimisküsimustest ja ettevõtluspädevuse mudelist lähtudes.

Saadud kategooriaid ja koode analüüsiti kvantitatiivsete meetoditega. Vastamisaktiivsus oli kõrge ning vastused olid lühikesed ja konkreetsed (tabel 5.1), pigem konstateerivad kui arutlevad, mis muutis niisuguse lähenemisviisi võimalikuks ja otstarbekaks.

Tabel 5.1 Tagasiside küsimustiku kvalitatiivse osa vastuste arv ja avatud vastuste pikkus, (n = 651)

	Vastuseid	Keskmiselt sõnu vastuses
Küsimus 1	429	4
Küsimus 2	389	8
Küsimus 3	335	6
Küsimus 4	357	11
Küsimus 5	604	11

5.2 Uuringu tulemused

Valikvastustega küsimuste analüüs

Tabelist 5.2 näeme, et **rahulolu ettevõtlusõppega** on tugevalt seotud omandatava haridustasemega. Kõigi nelja vaatluse all olnud aspekti puhul oli kõrgeim magistriõppes osalejate rahulolu, millele järgnesid bakalaureuseõppe üliõpilased, keskhariduse baasil kutseõppijad ning gümnasistid. Põhihariduse baasil kutseõppijate ja põhikooli õpilaste rahulolu näitajad olid madalamad. Ettevõtlusõppe programmides (Ettevõtlik Kool ja Junior Achievement) osalevate koolide õpilaste rahulolu oli mõnevõrra kõrgem gümnasistide hulgas (välja arvatud rahulolu õppematerjalidega). Põhikooli õpilaste osas olid Junior Achievement programmi ja tavaõppes õppijate rahulolu võrdne ning Ettevõtliku kooli programmis osalejatel pigem madalam. Võimaliku põhjusena võib välja pakkuda asjaolu, et põhikooli õpilased ei oska ettevõtlusõpet enda jaoks veel väärtustada ning näevad seda pigem uue lisakohustusena. Samas paljud gümnasistid ja üliõpilased näevad ettevõtlusõppes võimaluste avajat tulevikuks. Toodud hüpoteesi peaks muidugi täiendavalt uurima.

Tabel 5.2 Enesekohased hinnangud ettevõtlusõppega rahulolu kirjeldavate väidetega (1 – ei ole minu puhul õige, …, 5 – minu puhul väga õige), (n = 651)

	Vastajaid	Õpiväljundid olid selged ja arusaadavad	Õppimise keskkond toetas õpiväljundite saavutamist	Õppematerjalid toetasid õpiväljundite saavutamist	Tagasiside toetas õpiväljundite saavutamist
Põhikool, tavaõpe	58	3,94	3,89	3,66	3,94
Põhikool, Ettevõtlik Kool	59	3,66	3,44	3,32	3,71
Põhikool, Junior Achievement	74	3,93	3,71	3,80	4,10
Gümnaasium, tavaõpe	13	4,08	3,83	4,33	3,92
Gümnaasium, Junior Achievement	181	4,28	4,15	4,02	4,27
Kutseõpe põhihariduse baasil	40	3,91	3,97	3,82	3,94
Kutseõpe keskhariduse baasil	38	4,31	4,34	4,38	4,56
Kõrgkool, bakalaureuseõpe	163	4,48	4,49	4,48	4,48
Kõrgkool, magistriõpe	25	4,63	4,58	4,71	4,63
KOKKU	**651**	**4,19**	**4,11**	**4,06**	**4,23**

Tabelit 5.2 ja 5.3 võrreldes näeme, et hinnangud ettevõtluspädevuste paranemisele on seotud ettevõtlusõppega rahuloluga. Kõige kõrgemad on hinnangud pädevuste parenemisele magistriõppes osalejatel, millele järgnesid bakalaureuseõppe üliõpilased, keskhariduse baasil kutseõppijad ning gümnasistid. Põhihariduse baasil kutseõppijate ja põhikooli õpilaste rahulolunäitajad olid madalamad. Sarnane pilt avaneb ka ettevõtlusõppe programmide (Ettevõtlik Kool ja Junior Achievement) ja tavaõppe õpilaste hinnangute võrdlemisel.

Tabel 5.3 Enesekohased hinnangud ettevõtluspädevuste paranemisele. 1 – ei nõustu üldse, .. ,5 – nõustun täielikult (n = 651)

	Vastajaid	Enesejuhtimine	Sotsiaalsete olukordade lahendamine	Väärtust loov mõtlemine ja lahenduste leidmine	Ettevõtlikkusega seonduvad pädevused*
Põhikool, tavaõpe	58	3,73	3,58	3,94	3,94
Põhikool, Ettevõtlik Kool	59	3,28	3,36	3,40	3,51
Põhikool, Junior Achievement	74	3,97	3,84	3,88	3,98
Gümnaasium, tavaõpe	13	4,00	3,64	4,09	3,58
Gümnaasium, Junior Achievement	181	3,86	3,79	3,88	3,96
Kutseõpe põhihariduse baasil	40	3,63	3,68	3,64	3,56
Kutseõpe keskhariduse baasil	38	3,81	4,17	4,10	4,03
Kõrgkool, bakalaureuseõpe	163	4,14	4,01	4,31	4,44
Kõrgkool, magistriõpe	25	4,30	4,26	4,52	4,74
KOKKU	**651**	**3,89**	**3,82**	**3,98**	**4,05**

* nt visadus, motivatsioon, sotsiaalsed võimed, enesekindlus, enesekontroll, loovus, tulevikku suunatus jm

Avatud küsimuste analüüs

Kokku vastas tagasiside küsimustiku avatud küsimustele 606 vastajat, kes jagunesid põhikooli, gümnaasiumi, kutseõppe ja kõrgkooli vahel (joonis 5.1).

Vastajaid oli kokku 42-st erinevast õppeasutusest, sh ka välis(üli)õpilasi. Kuna ei ole teada, kuivõrd täpselt küsimustiku täitmise keel peegeldas vastajate suhtluskeelt ja/või päritolu ning võõrkeelseid vastuseid esines ainult üliõpilastel, siis pole edasises analüüsis keele tunnust kasutatud.

Joonis 5.1 Tagasiside küsimustikule vastajate jaotus omandatava haridustaseme ja ettevõtlusõppe programmides osalemise järgi, (n=606)

Näeme, et vastajate sooline jaotus (tabel 5.4) on ligilähedane tegelikule õppijate profiilile – oluliselt suurem naiste osakaal on kutseõppes keskhariduse baasil ja põhikooli tavaõppega koolis. Meeste osakaal on suurem kutseõppes põhihariduse baasil.

Tabel 5.4 Õpimotivatsiooni küsimustiku ja tagasiside küsimustiku vastajate sooline jaotus, (n=606)

	KOKKU	Mehed	Naised	Mehed %	Naised %
Põhikool, tavaõpe	**53**	16	37	30%	70%
Põhikool, Ettevõtlik Kool	**59**	28	31	47%	53%
Põhikool, Junior Achievement	**68**	34	34	50%	50%
Gümnaasium, tavaõpe	**12**	5	7	42%	58%
Gümnaasium, Junior Achievement	**166**	80	86	48%	52%
Kutseõpe põhihariduse baasil	**34**	20	14	59%	41%
Kutseõpe keskhariduse baasil	**32**	10	22	31%	69%
Kõrgkool, bakalaureuseõpe	**158**	67	91	42%	58%
Kõrgkool, magistriõpe	**24**	11	13	46%	54%
KOKKU	**606**	**271**	**335**	**45%**	**55%**

Valmidus ettevõtlusega alustamiseks

Joonisel 5.2 on esitatud ülevaade vastajate valmisolekust ettevõtlusega alustamiseks. 234 vastajat (39%) leidsid, et neil on olemas soov ja valmisolek ettevõtlusega alustamiseks, 195 vastajat (32%) ei omanud kindlat seisukohta ning 175 vastajat (29%) leidsid, et nad ei soovi tõenäoliselt tulevikus ettevõtlusega tegeleda. 2 noort ei vastanud sellele küsimusele.

Joonis 5.2 Vastajate valmisolek ettevõtlusega alustamiseks, (n=604)

Näeme, et „Jah“ vastanuid ehk ettevõtlusega alustada soovijaid on oluliselt rohkem üliõpilaste hulgas. Keskmisel tasemel on „Jah“ vastuste osakaal kutseõppes ja gümnaasiumides Junior Achievementi programmis. Üliõpilaste vastuseid võib mõjutada ka see, et võrreldes üldhariduskooli ja kutsekooli õpilastega on üliõpilaste hulgas rohkem neid, kes tegutsesid ettevõtjana juba enne ettevõtlusõppe läbimist.

Järgnevalt on esitatud ülevaade tagasisidest haridustasemete kaupa, vaadeldes ka vastajate toodud põhjendusi.

Põhikooli õpilased (kokku 180 vastajat)

Vastajate hinnangud on küllalt sarnased sõltumata sellest, kas osaleti mõnes ettevõtlusõppe programmis või mitte. Mõnevõrra üllatavalt on Junior Achievement programmi osalejate hulgas rohkem neid, kes seisukohta ei omanud (Junior Achievement 51%, tavaõppega kool 40%, Ettevõtliku programmi kool 34%). Põhjuseks võib olla asjaolu, et Junior Achievementi programmi noored saavad rohkem aru, kui keeruline ettevõtjana tegutsemine võib olla.

Põhikooli õpilaste vanust arvestades on mõistetav, et nende seas oli suur kõhklejate (76 vastajat) ja ettevõtlusega alustada soovijate väike osakaal (41). Peamiste kõhklemise põhjustena toodi välja teadmatus, kas ettevõtlus pakub huvi (41), ja teadmiste vähesus (31). „Jah“ vastuste puhul märgiti enamasti uusi omandatud ettevõtluse alaseid teadmisi (15).

Ettevõtlusega alustada ei soovinud 63 vastajat. Domineerivat põhjust ei ole, kuid veidi sagedamini on märgitud huvipuudust (3) ja seda, et ettevõtlus on raske (9).

Tagasisidest võib ka järeldada, et põhikooli õpilased ei ole kuigivõrd mõelnud oma võimalikust tulevikust ettevõtjana ja pigem lükkavad otsustamise tulevikku.

Gümnaasiumi õpilased (kokku 177 vastajat)

Sagedasti ei ole ettevõtlusega alustamise osas veel otsusele jõutud (63 vastajat). Põhjustena on märgitud, et ei omata veel piisavalt teadmisi otsustamiseks (33) või leitakse, et praegu on veel vara otsustada (26).

Soov ettevõtlusega alustada oli olemas 60 vastajal. Põhjusena toodi esile vajalike teadmiste olemasolu (23) ja huvi ettevõtluse vastu (14).

Ettevõtlusega ei soovinud alustada 54 ning nemad tõid sagedamini põhjusena välja huvipuuduse (23). Sagedamini märgiti ka teistsuguseid tulevikuplaane, ideede puudumist, iseloomu sobimatust ja seda, et ettevõtlusega alustamine on raske.

Üldiselt oli Junior Achievement programmis osalevate noorte valmisolek ettevõtlusega alustamiseks märkimisväärselt kõrgem, kui ülejäänud gümnasistidel. Tuleb küll arvestada, et Junior Achivment programmis mitte osalevaid gümnasiste oli vastajate hulgas ainult 12.

Kutseõppeasutuste õpilased (kokku 66 vastajat)

Vastajate hinnangud olid sarnased sõltumata sellest, kas õpiti põhi- või keskhariduse baasil. Enamasti oli õpilastel kujunenud selge seisukoht ettevõtlusega alustamise suhtes.

Kõhklejaid oli ainult 11 ja põhjuseks reeglina see, et ei olnud veel selge, kas on huvi ettevõtlusega alustada või mitte.

Ettevõtlusega ei soovinud alustada kõige suurem osa (31 vastajat) ning vastajad tõid sagedamini välja huvipuuduse (7) ja teadmiste puuduse (5).

Soov ettevõtlusega alustada oli olemas 24 vastajal. Põhjusi märgiti vähe, üksikutel juhtudel toodi esile, et ettevõtjad on sõltumatud ning mõned vastajad olid ka juba ettevõtlusega alustanud.

Üliõpilased (kokku 181 vastajat)

Enamasti vastati, et valmidus ettevõtlusega alustamiseks on olemas (109 vastajat), põhjendustena on toodud sagedamini: olen omandanud vajalikke teadmisi (22), oman vajalikke eeldusi/huvi (20), olen juba ettevõtlusega alustanud/alustamas (13). Üksikud vastajad olid märkinud ka kasu ühiskonnale või raha teenimise soovi.

Kahtlejad (45 vastajat) märkisid enamasti, et nad pole veel otsustanud (27) või ei oma veel piisavalt teadmisi otsustamiseks (17).

Ettevõtlusega alustada ei soovinud 27 vastajat sagedamini toodi põhjusena välja huvipuudus (12). Üksikutel kordadel märgiti ka ideede puudumist ja seda, et ettevõtlusega alustamine on raske.

Huvitavamad ja olulisemad teemad ettevõtlusõppes

Märgiti eeskätt erinevaid õpetamise ja õppimise meetodeid. 17% vastajatest märkis, et kõik kursusel või programmis meeldis. Meeldinud meetoditest märgiti grupitöid (35), praktikat (28), (loov)ülesannete lahendamist (23), mänge (14) ning e-lahenduste ja õpitarkvara kasutamist (9). Ainult Junior Achievementi

programmis osalejate poolt märgiti meeldinud meetodite hulgas külaliste kutsumist (7), õpilaslaata (4) ja õpilasfirma loomist (4).

Metoodika ja õppe läbiviimise osas esitati ainult üksikuid ettepanekuid. Mõnel juhul märgiti liiga kiiret õpetamise tempot, liigset keerukust ja igavaid loenguid ning leiti, et teemade ring võiks olla laiem.

Olulisemad käsitletud teemad ettevõtlusõppes

Küsimus oli väga sagedasti vastamata jäetud (225 vastajat, 37%). Kõige sagedamini märgiti olulisematena finantskirjaoskuse ja rahaga seotud teemasid (93), ärimudeli ja äriplaani koostamist (24), koostööd (22), ettevõtte käivitamist/juhtimist (22), ettevõtluse üldpõhimõtteid (20), enesejuhtimist (18) ja suhtlemisega seotud teemasid (10).

Kõige olulisemaks peetud teemad vastajate gruppide lõikes (juhul, kui märgiti rohkem kui 10% vastajate poolt) on esitatud tabelis 5.5.

Tabel 5.5 Kõige olulisemaks peetud teemad vastajate gruppide lõikes (juhul kui märgiti rohkem, kui 10% vastajate poolt), (n=225)

	Vastajaid	Kõige olulisemaks peetud teema	Märkimisi	%[1]
Põhikool, Ettevõtlik Kool	**59**	Finantskirjaoskus ja raha	13	22%
Põhikool, Junior Achievement	**68**	Finantskirjaoskus ja raha	22	32%
Põhikool, tavaõpe	**53**	Finantskirjaoskus ja raha	9	17%
Gümnaasium, Junior Achievement	**166**	Finantskirjaoskus ja raha	38	23%
Gümnaasium, tavaõpe	**12**	Finantskirjaoskus ja raha	4	33%
Kutseõpe keskhariduse baasil	**32**	Koostööoskused	5	16%
Kutseõpe põhihariduse baasil	**34**	-		
Kõrgkool, magistriõpe	**24**	-		
Kõrgkool, bakalaureuseõpe	**158**	Ärimudeli ja äriplaani koostamine	23	15%
KOKKU	**606**	Finantskirjaoskus ja raha	93	15%

[1] märkimiste osakaal vastanute arvust

Õppijate jaoks ebaolulised teemad

Ebaolulisi teemasid, mida valdavalt märgitud oleks, ei esinenud. Kolmandik vastajatest (206) väitis, et nende jaoks ebahuvitavaid teemasid ei olnud. Sarnane tendents ilmnes kõigi vastajate gruppide korral, keskmisest veidi sagedamini põhikooli õpilaste seas.

Üksikutel juhtudel oli ebahuvitavate teemadena loetletud raha ja maksud (18), enesearen g (12), suhtlemine (5). Üksikutel juhtudel oli märgitud ka nö valdkonnaväliseid teemasid: eesti keel, kehaline kasvatus, filosoofia, informaatika.

Ettevõtluspädevusete paranemine ettevõtlusõppe läbimise tulemusena

Siin võeti kodeerimise aluseks **ettevõtluspädevuse mudel**. Juhul kui märgitud olulist teemat ei saanud üheselt pädevusmudeli alapädevuste alla kodeerida, loodi uus kood.

Analüüsi tulemusena tekkis 35 koodi, sh 17 pädevusmudeli alapädevust või alapädevuste grupp (kõik, va eetilisus ja jätkusuutlikkus), 15 uut koodi, mis jagati pädevusmudeli alapädevuste gruppide vahel lähtuvalt mudeli alapädevuste kirjeldustes (Arro jt, 2018) olevast infost. Lisaks loodi kolm koodi "Ei oska vastata", "Ei olnud midagi olulist", "Kõik oli oluline". Kokkuvõtlik ülevaade analüüsi tulemustest on esitatud tabelis 5.6.

Tabel 5.6 Ettevõtluspädevuste paranemine ettevõtlusõppe läbimise tulemusena, (n=606)

Haridustase	Sagedamini märgitud (absoluutne, *top* 5 sageduse järjekorras)	Sagedamini märgitud (keskmisega võrreldes)	Vähem märgitud (keskmisega võrreldes)
Põhikool	Loovus, motivatsioon, enesekindlus, sotsiaalsete olukordade lahendamine, enesejuhtimine	Visadus, motivatsioon	Enesekindlus, koostöö, probleemilahendus
Gümnaasium	Sotsiaalsete olukordade lahendamine, enesekindlus, loovus, enesejuhtimine, Finantskirjaoskus	Emotsioonidega toimetulek, sotsiaalsete olukordade lahendamine, finantskirjaoskus	Motivatsioon, loovus
Kutseõpe	Enesekindlus, sotsiaalsete olukordade lahendamine, enesejuhtimine, koostöö, motivatsioon	Enesekindlus, koostöö	Loovus, probleemilahendus
Kõrgharidus	Loovus, enesekindlus, probleemilahendus, enesejuhtimine, koostöö	Probleemilahendus, loovus, analüüsioskus, ettevõtlikkus	Emotsioonidega toimetulek, suhtlemine, finantskirjaoskus

Rõhuasetustest. Kõige sagedamini esines „enesejuhtimise“ (33%) ja „väärtust loova mõtlemise ja lahenduste leidmisega“ (28%) seotud märksõnu. Oluliselt vähem oli „äriideede elluviimisega“ (13%) seotud märksõnu. Koodide „ei tea“ ja „ei olnud midagi olulist“ sagedus oli kokku 5%.

Kõrghariduse omandajad (sh magistriõppes) märkisid enam kui 40% juhtudest „väärtust loova mõtlemine ja lahenduste leidmisega“ seotud märksõnu. Kutseõppes esines oluliselt vähem „äriideede elluviimisega“ (7%) seotud koode ning vastuseid „ei tea“ ja „ei olnud midagi olulist“ (8%). „Ei tea“ ja „ei olnud midagi olulist“ vastasid keskmisest olulisest sagedamini (11%) ka põhikooli õpilased. Muus osas ei olnud õppetasemest tulenevaid erisusi.

Kutsekoolides õppijad olid ehk mõnevõrra kriitilisemad, näiteks isegi seisukoht: „Ei näe, et ettevõtlusõpe sellisel kujul, nagu seda pakutakse (ka kõrgkoolides) oluliselt pädevusi parandab, kuna pakutav ei ole reaalse elu ja õpilaste vajaduste ning huvidega eriti seotud“.

Vähemalt osade põhikooli õpilaste jaoks oli ettevõtlusõpe olnud raske/arusaamatu või siis oli küsimustikku liiga keeruline täita. Nagu eespool märgitud, oli nende hulgas kõige suurem vastuse „ei tea“ osakaal, esines nö teemast mööda vastamisi „paranes lauamängude mängimine“, „õpetaja kuulamine, lugemine, vastamine“, „mis asi on ettevõtluspädevus“.

Ettevõtluspädevuse mudeli terminoloogia on paljudele õppijatele keeruline, eriti põhikooli õpilastele. Võrreldes mudeli terminoloogiaga on kasutatud mõistet „motivatsioon“, „autonoomse motivatsiooni“ asemel, „enesekontroll“ „emotsioonidega toimetuleku“ asemel ja „enesekindlus“ osaliselt „arenguuskumuse“ asemel. Samuti kasutati vastajate poolt väga sagedasti mõistet „sotsiaalsed võimed“, mis mingis osas võib viidata isegi arenguuskumuse puudumisele.

Peamised järeldused

1. Kõrvuti ettevõtluspädevuse mudeli rakendamisega õppijate enesehindamise vahendina on ettevõtlusõppe protsessis oluline mõista, kuidas õppijad ise sõnastavad nende jaoks olulisi pädevusi, ja mõista nende ootusi pädevuste kujundamiseks oluliste teemade käsitlemisel.

2. Ettevõtlusega alustamise valmiduse hindamisel tuleb arvestada õppijate vanust.

3. Õppeprotsessis on oluline rakendada õppijaid aktiviseerivaid loovust ja ettevõtlikku probleemide lahendamist toetavaid meetodeid.

4. Õppijad teadvustavad finantskirjaoskuse olulisust, õppeprotsessis on vaja selgitada selle seost teiste ettevõtluspädevuste arendamisega.

5. Kutsehariduses on vaja leida viise ettevõtlusõppe motivatsiooni seostamiseks omandatava erialaga.

6. PROGRAMMI STARTER KÄSITLEMINE UURINGUTES

6.1 Meetod ja valim

Programmi STARTER mõju on analüüsitud seostades andmeid, mis on saadud programmi juhendajate fookusgrupi intervjuude tulemustest ning osalejate seas läbi viidud kolmest *online*-küsitlusest:

- Osalejate enesehindamise küsitlus enne programmi läbimist toimus märtsis 2020 ning osalejate enesehindamise küsitlus pärast programmi läbimist mais 2020.
- Õpimotivatsiooni küsitlus (12 küsimust) pärast programmi läbimist, mis toimus mais 2020 uuringuga *Pre-Incubation Program STARTER: Effectiveness Analysi*s samaaegselt.
- Tagasiside küsitlus (4 küsimust) pärast programmi läbimist, mis toimus mais 2020 uuringuga *Pre-Incubation Program STARTER: Effectiveness Analysis* samaaegselt.

Enesehindamise küsitlusele vastas enne programmi STARTER algust 67 osalejat, pärast programmi läbimist 77 osalejat ning nende hulgas oli 39 sellist osalejat, kes täitsid küsimustikud nii enne kui pärast programmis osalemist. Õpimotivatsiooni ja tagasiside küsimustikele vastas 74 osalejat.

Tulenevalt programmi STARTER eripärast erinesid õpimotivatsiooni ja tagasiside küsimused mõnevõrra neist, mida esitati üld, kutse- ja kõrgkoolide õppuritele. Seejuures toimusid küsitlused uuringuga *Pre-Incubation Program STARTER: Effectiveness Analysis* samaaegselt, et vältida dubleerivaid küsimustikke kahe uuringu raames. Küsimustikud STARTER tiimide liikmetele olid inglise keelsed.

Fookusgrupi intervjuud programmi juhtidega viidi läbi mais 2020 Zoom'i keskkonnas eesti keeles. Isikute nimed ja kontaktid, keda kutsuda fookusgrupi intervjuule, edastas uuringu koordinaator. 18. mail osales 4 inimest (intervjuu pikkus oli 1 tund 11 minutit) ja 19. mail osales 6 inimest (intervjuu pikkus oli 1 tund ja 21 minutit). Osalejatest seitse tegutses nii STARTERi tiimi juhendaja kui programmi töö korraldajana, kolm aga ainult juhendajana. Kaks intervjueeritut osales varasemalt ka kõrgkooli õppejõudude individuaalintervjuudes.

Intervjuud salvestati ja transkribeeriti sõna-sõnaliselt.

6.2 Programmi STARTER juhendajate fookusgruppide tulemused

Käsitleme fookusgruppide uuringu tulemusi programmi STARTERi kohta eraldi, sest tegu oli intensiivse programmiga, mille sihiks oli õppida meeskonnas äriidee arenduse ja selle rakendamiseks vajaliku äriplaani koostamist toetavate töötubade kaudu, lisaks ei ole programmis osalemine õppijatele kohustuslik.

Programmi juhendajate ettevalmistus ettevõtlusõppeks

Paljud intervjueeritud on osalenud erinevatel koolitustel, nende hulgas on nii lühiajalisi koolitusi kui ka koolitusi, milles on osaletud kraadiõppe raames. Edu ja Tegu programmi raames pakutavatel koolitustel osalemist nimetas kolmandik.

Enamik fookusgrupi intervjuudel osalejatest on juhendanud nii STARTERi programmi tiime kui ka sarnaseid tudengite meeskondi ning mõned on aastaid tegelenud ettevõtluse õpetamisega. Kõige pikem kogemus ulatub paarikümne aastani, enamiku kogemus jääb suurusjärku viis kuni kuus aastat. Ühe osalenu väitel ta ettevõtluse õpetamisega ei tegele.

Paljud tõid välja ettevõtlus- ja töökogemuse tähtsust enda ettevõtluskoolitajaks saamisel. Umbes pool STARTERi tiimide juhendajatest mainis enda tegevust ettevõtjana kas praegu või varem. Fookusgrupi intervjuude läbiviimise ajal tegutses ettevõtjana kolmandik. Ettevõtluses, ettevõtjana tegutsemine on (olnud) pigem teatud eluperioodil ja osaajaliselt toimuv tegevus mitmete tegevuste ja projektide hulgas, mitte täisajaline tegevus.

Ettevõtluspädevuste õpetamine ja ettevõtluspädevusmudeli rakendamine

STARTERi tiimide juhendajad eristasid oma tegevuses kolme eesmärki. Neid tähtsuse järgi järjekorda seadmata võib öelda, et STARTERi tiimide juhendajate kolm peamist eesmärki on:

1) Osalejate ettevõtlikkuse arendamine laiemas plaanis, mitte keskendumine sellele, et osalejast saaks ettevõtja ja/või tööandja. Ettevõtlikkus võib avalduda ka palgatöötajana, ettevõtjaks mittesaamist ei tule lugeda ebaõnnestumiseks.
2) Osalejatel arusaama kujundamist, et nad võivad tegutseda ettevõtjatena vähemalt mingil perioodil ja vähemalt osaajaliselt, so tegutseda mitte ainult palgatöötajana.
3) Ettevõtlusalaste "tööriistade", st baasteadmiste, oskuste ja ka esmaste kogemuste andmine osalejatele, mis aitaksid nendel oma erialaseid oskusi ja ideid kommertsialiseerida.

Konkreetsetest alapädevustest rääkides tõid STARTERi tiimide juhendajad välja olulisemana sotsiaalsete olukordade lahendamise. Et sotsiaalsete olukordade lahendamise alla kuulub ka algatamine ja koostöö ning siia võib paigutada ka meeskonnatöö oskused, siis loetleti just seda alapädevust kõige enam. Lisaks nimetati väärtust loova mõtlemise alapädevust ja probleemilahendust umbes võrdselt, ning äriideede elluviimise alapädevust. Enesejuhtimise alapädevust ei mainitud.

Fookusgruppides osalejad nägid alapädevusi olemuslikult seotuna – eduks on vaja kõikide olemasolu vähemalt mingil tasemel. Alapädevuste eristamine on pigem analüütilise tähendusega, sisuliselt on oluline ettevõtluspädevuse kui terviku arendamine.

Ettevõtlusõppe õppemeetodite ja õppeülesannete kasutamine

STARTERi juhendajad on kasutanud paljusid erinevaid meetodeid. Rõhk on väga selgelt meetodite eelistamisel ja **praktiliste tegevuste** kasutamisel. Mitmed juhendajad on seadnud enda jaoks eesmärgiks osalejatele ise tegutsemise rohkete võimaluste loomise. Osalt on valiku põhjus juhendajate sõnul ka osalejate eelistuses, sest tudengid ei taha passiivselt kuulata loenguid, vaid tahavad ise tegutseda. Samas on tegevustesse integreeritud ka traditsiooniline loeng. Loengu pika versiooni kasutamist ei mainitud, küll aga kasutatakse lühiloenguid sissejuhatusena töötubadesse ja rühmatöödesse. Fookusgruppides oli juttu pikast loengust ka selles tähenduses, et STARTERi tiimidele loeng ei sobi. Küll võiks pikk loeng sobida spetsiifiliste teemade sügavama käsitluse puhul, nagu näiteks info intellektuaalomandi kaitse kohta. Juhendajad annavad osalejatele ka iseseisva töö ülesandeid kirjanduse läbitöötamiseks.

STARTERi gruppide juhendajad kasutavad peamiselt aktiivõppe meetodeid, kuigi ka loengutel ja iseseiseval tööl kirjandusega on oma koht. Peamiseks tegevuse vormiks on töötuba, kus toimuvad erinevate ülesannete lahendamine rühmatööna kohapeal ning iseseisva töö tulemuste esitlused ja kaitsmised. Äriplaani koostamine, mis on kõige olulisem tegevus ja ka tulemus, toimub enamasti meeskonnatööna. Töötubadesse ja rühmade tegevusse üldisemalt kaasatakse praktikuid ja eksperte. Rühmade juhendajad usuvad, et nende meetodid on tulemuslikud, sest tänu ise tegutsemisele äriplaani arendamisel saavad tiimide liikmed asjakohaseid kogemusi ja just see arendabki ettevõtluspädevust, kuigi ettevõtluspädevuse arengut toetavad ka teised õppemeetodid.

Samuti annavad juhendajad tagasisidet nii varem ettevalmistatud töödele, kui kohapeal töötubades valmivatele äriplaani komponentidele.

Sisuliselt olulisem tegevus – **äriplaani koostamine** – toimub enamasti meeskonnatööna, mis erineb töötubades toimuvast rühmatööst oma ulatuselt ja iseloomult selle poolest, et töötoad moodustavad ühe osa meeskonnatööst, mis on mitmetahulisem ja pikem. Töötubadesse ja töörühmade tegevusse üldisemalt kaasatakse praktikuid ja eksperte. Praktikute kaasamine töötubadesse annab tegevusele teise värvingu – osalejad näevad ja saavad suhelda inimestega, kes praktiliselt on ellu viinud mingi projekti, kaasanud raha, jõudnud üsna kaugele oma idee kommertsialiseerimisega. Praktikud osalevad ka mentorite rollis, seejuures juhendajad peavad kasulikuks nii nendelt saadavaid konkreetseid nõuandeid kui ka praktikuga kokkupuute kogemust. Kokkupuudete õnnestumiseks on oluline luua füüsiliselt olukord, kus STARTERi tiimides osalejad kohtuvad vahetult mentoritega.

Juhendajad nimetasid õppemeetodite hulgas ka viidete andmist iseseisvaks tööks, iseseisvalt mingi teemaga tutvumist, tagasiside andmist, äriplaani ja selle osade iseseisvat koostamist. Rühmade juhendajad on valinud need meetodid oma kogemuste põhjal ja usuvad, et just need meetodid on tulemuslikud.

Peamine põhjendus õppemeetodite valimiseks osutab aktiivsele osalemisele peamise mehhanismina – tänu ise tegutsemisele äriplaani arendamisel saavad rühmade liikmed asjakohaseid kogemusi ja just see arendabki ettevõtluspädevusi. Ettevõtluspädevuste arengut toetavad ka teised õppemeetodid: tagasiside juhendajalt ja/või praktikutelt, sisend praktikutelt, äriplaani ning selle osade esitlus ja kaitsmine, juhendaja poolt suunatud ja toetatud reflektsioon tegevuse ja tulemuste üle, loeng teadmiste edasi andmiseks.

Ettevõtlusõppe tulemuste hindamine

Programmis STARTER kasutatakse **mitteeristavat hindamist**. Üldiselt ei ole nõudmised arvestuse saamiseks eriti kõrged ja praktiliselt kõik, kes on osalenud programmis, saavad arvestuse. Konkreetsemalt arvestavad juhendajad kolme aspekti:

1) Töötubades kohal käimine ja aktiivselt osalemine. Just töötubades on võimalik osaleda spetsiaalselt disainitud ja ettevalmistatud tegevustes ning saada arendavaid kogemusi ja oskusi, mistõttu pidasid juhendajad osalemist väga oluliseks.
2) Võime arutleda äriplaani üle, põhjendada seatud eesmärke ja tehtud valikud. Selles avalduvad teadmised ja oskused, mida on arendatud ettekande ettevalmistamisel.
3) Kursuse lõpuks koostatud äriplaan, mida kaitstakse žürii ees. Tähtsad on nii esitatud plaan, kui esitamine ja kaitsmine, millest esimene näitab teadmiste ja oskuste taset, teine aga võimet seda veenvalt esitada ja kaitsta.

Kaitstav äriplaan ei pea olema valmis, vaid peab olema olemas mingisse etappi viidud lahendus ning tiimi liikmed peavad oskama põhjendada, miks ja kuidas nad midagi tegid. On oluline, et ükski juhendaja ei toonud välja läbikukkumisi ehk sisuliselt kõik osalejad saavad arvestuse kirja. Samas on selge, et tiimid ei ole võrdsed ja ka tiimide sees on aktiivsemad ja passiivsemad osalejad.

Programmi STARTER tiimide juhendajad nägid hindamist pigem ühe tagasiside andmise viisina kui teadmiste ja oskuste taseme kindlaks tegemisena. Tagasisidet anti nii jooksvalt töötubades kui ka äriidee esitamisel ja kaitsmisel programmi lõpus žürii ees, mis koosneb inimestest, kes konkreetseid tiime ei juhendanud.

Äriplaani hindamisel on kriteeriumiteks: probleemi defineerimine ja olemasolu; lahendus sellele probleemile; turu olemasolu; meeskonna pädevus; esitlusoskus. Kuigi programmi jooksul valmiv ei pea olema kaugele arendatud valmis lahendus, peab olema olemas mingisse etappi viidud lahendus ning tiimi liikmed peavad oskama ja suutma selgitada, miks ja kuidas nad midagi tegid. Juhendajad peavad oluliseks, et oleks tagatud kõikide ühes rühmas osalejate aktiivsus. Tagasisidet antakse nii rühmale tervikuna, kui igale selle liikmele.

Ükski juhendaja ei toonud välja ebaõnnestumisi. Toodi küll välja seda, et tiimid ei ole võrdsed ja osade tiimide liikmed on paremad teistest oma oskuste ja teadmiste poolest ning vastavalt on paremad ka nende tulemused. Võistluses seatakse tiimid järjekorda ja parimad saavad auhinnad.

6.3 Programmis STARTER osalejate enesehindamise küsitlus

Enne ja pärast programmi läbimist enesehindamise küsitlusele vastanute vastuseid analüüsides võib öelda, et enamiku küsimuste puhul osalejate endi poolt enda pädevuste, teadmiste ja hoiakute tasemetele antud hinnangud enne ja pärast programmi läbimist ei ole statistiliselt erinevad[3]. Statistiliselt olulised on erinevused järgnevate küsimuste ja küsimuste blokkide osas:

[3] Paired-samples t-test, n=39.

- Algatamine[4] – vastajate hinnanguil selle pädevuse tase langes.
- Koostöö[5] – vastajate hinnanguil selle pädevuse tase kasvas.
- Arusaam terviklikust ettevõtlusprotsessist – vastajate hinnanguil tase kasvas.
- Oskused ärivõimaluse äratundmiseks – vastajate hinnanguil selle oskuse tase kasvas.
- Oskused äriidee ja -kontseptsiooni loomiseks – vastajate hinnanguil selle oskuse tase kasvas.
- Oskused toote või teenuse arendamiseks ja turule viimiseks – vastajate hinnanguil selle oskuse tase kasvas.
- Oskused eelarveid ja finantsanalüüse koostada – vastajate hinnanguil selle oskuse tase kasvas.
- Oskused selle kohta, kuidas mõjutavad ettevõtte turu- ja tasuvuse analüüsi tulemused (esialgset) ärikontseptsiooni – vastajate hinnanguil selle oskuse tase kasvas.

Enne ja pärast programmi saadud enesehindamise tulemuste võrdlus näitab, et programmis osalejad olid enda pädevuste suhtes varasemast kriitilisemad, kuigi enamasti olid need erinevused statistiliselt mitteolulised. See tähendab, et vastajate hinnanguil olid nende pädevuste ja oskuste tasemed pärast programmis STARTER osalemist mõnevõrra madalamad kui enne. Taolist erinevust võib seletada sellega, et praktilise tegevuse kogemus, mille osalejad said programmis STARTER, andis alust ümber hinnata oma oskuste taset. Sellega vastuolus ei ole väide, et osalejate tegelik pädevuste tase samal ajal võis tõusta. Küsitlustes nähtud hinnangute langus võib summeeruda kahest muutusest: a) enesehinnangu langus ning b) oskuste kasv. Andmed ei võimalda seda teemat lähemalt uurida ning seetõttu peab piirduma edasiseks uurimistööks oletuste ja hüpoteeside sõnastamisega.

6.4 Programmis STARTER osalejate õpimotivatsiooni küsitlus

Õpimotivatsiooni küsitluse täpsem metoodika on kirjeldatud ptk 4.1 ning küsimustik on esitatud lisas 6. Õpimotivatsiooni kohta antud vastuste keskmised on toodud joonisel 6.1 ja võrdlus teiste haridustasemetega on toodud tabelis 4.1.

On näha kaks suurt kategooriat vastuste keskmiste põhjal:

- Peamiselt ettevõtluse ja ettevõtlusõppega seotud rahulolu. Nende hulka kuuluvad rahulolu uute huvipakkuvate teadmiste saamisest, ettevõtluse kohta õppimisest, keeruliste ülesannete lahendamisest, saavutustest ja vajadus endale tõestada, et ollakse suuteline ettevõtlusoskusi omandama. Vastavasse kategooriasse kuuluvate väidete vastuste absoluutväärtused on kõrged (7-pallisel skaalal $4{,}97 \leq M \leq 5{,}68$).
- Peamiselt karjääri, töökoha ja teenistusega seotud motiivid. Nende hulka kuuluvad soov palju raha teenida, soov teha häid karjäärivalikuid tulevikus, soov saada prestiižne töökoht, suuremad võimalused leida tööd huvipakkuvas valdkonnas ja tugevate emotsioonide kogemine oma ideede jagamisel. Vastavasse kategooriasse kuuluvate väidete vastuste absoluutväärtused on 7-pallisel skaalal keskmised ($4{,}15 \leq M \leq 4{,}70$). Antud karjääri kategoorias on kaks teistest erinevat uskumust –

[4] Kolmest küsimusest koostatud liitindeks (a) Kui on võimalus olla kuskile aktiivselt kaasatud, siis kasutan seda viivitamatult; b) Tavaliselt olen edasiviivate muutuste poolt; c) Uskudes oma ideesse liigun edasi vaatamata takistustele.)

[5] Kolmest küsimusest koostatud liitindeks (a) Kohtlen kõiki grupikaaslasi võrdsete meeskonnaliikmetena; b) Teen jõupingutusi, et kaasata koostöösse grupi teisi liikmeid; c) Olen võimeline koostööd tegema erinevate inimestega.

soov saada ettevõtjaks on kõrge (M=5,45) ja programmis osaleja ei suudaks leida tulevikus tasuvat tööd ilma ettevõtlushariduseta on väikseim (M=2,00).

Tegemist ei ole teineteist välistavate vastustega, pigem vastupidi. Nii võib öelda, et osalejaid motiveeris eelkõige huvi ja rahuolu valdkonna suhtes kui ka terendavad karjääriperspektiivid. Erinevused erinevate motiivide populaarsuses ei ole kuigi suured. Ainus erand on arvamus, et ilma ettevõtluskoolituseta ei leitaks tulevikus piisavalt hea sissetulekuga töökohta (M=2,00).

Joonis 6.1 Programmis STARTER osalenute õpimotivatsiooni uuring (n=74)

Ka STARTERis osalejate õpimotivatsiooni võrdlus teiste ettevõtlusõppes osalejatega (vt alapunkt 4.2) näitas, et STARTERis osalejaid motiveerib teistest rohkem teadmiste laiendamine õppijat huvitavatel aladel, eneseteostus ja soov saada tulevikus ettevõtjaks.

6.5 Programmis osalejate tagasiside küsitlus

Tagasiside küsitluse täpsem metoodika on kirjeldatud ptk 5.1 ning küsimustik on esitatud lisas 6.

Esimesena uuriti vastajatelt, millised käsitletud teemad olid STARTERi programmis osaleja jaoks kõige olulisemad.

Hinnates programmi jooksul käsitletud teemade tähtsust, on kõige olulisem tulemus see, et vastajatele tundusid peaaegu kõik variandid ühesuguse tähtsusega (joonis 6.2). Kolmele küsimusele antud hinnangute keskmised on võrdsed (4,1) ja ka neljas (4,0), viies (3,9) ja kuues (3,8) on üksteisega väga lähedased. Vaid rahanduse teema on teistest veidi rohkem erinev – sellele antud hinnangute keskmine on 3,5.

Siit tuleb ka vastus küsimusele, milliseid teemasid peeti vähetähtsateks – võib öelda, et selles võrdluses neid ei olegi. Siiski, nende seitsme teema hulgast hinnati kõige madalama tähtsusega arengut ettevõtte rahanduse ja finantsjuhtimisega seotud oskuste ja teadmiste valdkonnas.

Joonis 6.2 Programmis STARTER käsitletud teemade olulisus osalejate hinnangul (n=74)

Teiseks, vastused küsimusele „Mis Sulle programmis meeldis?“ sisaldasid suures osas informatsiooni teemal, mida osaleja enda arvates õppis programmis osalemise jooksul. Analüüsides vastuseid saab välja tuua kolm oskuste rühma, mida nimetasid suhteliselt paljud:

- äriidee ja äriplaani analüüsimise oskused;
- meeskonnatöö ja koostöö oskused ning kogemus;
- kohtumised mentoritega, spetsialistidega ja nendelt saadud nõuanded ning tagasiside.

Lisaks nendele kolmele oskuste ja pädevuste rühmale on veel mitu valdkonda, mis vastustes esile tulid. Siia kuuluvad:

- Kokkupuuted praktilise ettevõtlusega ja saadud kogemused, kuidas see toimib igapäevases elus.
- Kokkupuuted teiste osalejatega meeskonnatöös, kontaktide teke.
- Inspireeriv atmosfäär.
- Spontaanselt väljendatud rahulolu programmis osalemisega.
- *Pitch*, oma äriplaani esitlemine ja kaitsmine.
- Kohtumised ja töötoad.
- Muud kogemused ja omandatud oskused, arvamused nende kohta.

Kolmanda küsimuse, „Mida võiks edaspidi teha teisiti?“, vastuste sisu analüüsil tekkis mitu kategooriat. Esiteks kategooria “Midagi ei oleks teinud teisiti”. Need vastused olid paljude, kuigi mitte kõikide, vastajate puhul seotud vastusega, et kevadel 2020 mõjutas STARTERi programmi läbiviimist oluliselt COVID-19 pandeemia. Kevad 2020 oli erakordne ka programmi korraldamise vaatenurgast, mistõttu ilmselt ka arvamused teemal “Mida võiks edaspidi teha teisiti?” erinesid tavaoludes läbiviidud programmile antud hinnangutest. Seetõttu ei saa ka vastuseid sellele küsimusele otseselt laiendada tavaolukorra jaoks, vaid neid tuleks tõlgendada pandeemia poolt tingitud eriolukorra kontekstis.

Osalejatest mitmed soovisid vahetuid kokkupuuteid nii omavahel kui ettevõtetega. Kuigi see ei olnud arusaadavatel põhjustel võimalik, näitab taoline soov siiski vahetute kokkupuudete suurt tähtsust. Ilmselt on selle kategooria olemasolu tingitud STARTERi tavapärasest erinevast korraldusest. COVID-19 pandeemiaga oli seotud ka soov, et kommunikatsioon oleks võinud olla parem.

Mentoritega seotud vastuste kategoorias avaldati arvamust, et mentorid ja eksperdid peaksid olema paremini valitud, peaksid olema paremini kättesaadavad, peaksid andma paremat tagasisidet. Need arvamused ilmselt ei ole seotud pandeemiaga.

Kategooriasse „Muu“ liigitatud vastused olid antud peamiselt õppetegevuse korraldamise kohta. Sellesse suurde kategooriasse liigitatud vastused olid sedavõrd erinevad, et nende hulgas alamkategooriate moodustamine ei tundunud otstarbekas.

Neljanda küsimuse („Kas oled valmis alustama ettevõtlusega?“) vastanutest 67% on valmis proovima ettevõtlust, lisaks nendele vastasid 7%, et nad juba tegutsevad ettevõtjana (joonis 6.3). Kas tegemist on osa- või täisajalise ettevõtlusega, kas üksikettevõtja või tööandjaga, ja kui pikk on tegevus olnud, seda küsitlusest ei selgu.

Joonis 6.3 Vastajate valmisolek ettevõtlusega alustamiseks (n=74)

Need, kes vastasid, et juba ongi ettevõtjad, tõid põhjustena välja: vabaduse; mugavustsoonist väljumise; vastutuse selle eest, mida ise oled teinud; ühe konkreetse ettevõtte laiendamise; kaks vastajat jätsid põhjenduse andmata.

Nende hulgas, kes kavatsesid ettevõtlusega alustada, tõi enamik välja mitu põhjust. Samas täiesti konkreetse põhjuse tõi välja neli vastajat, teiste vastused olid üsna üldised. Enamik põhjendusi on võimalik kokku võtta suhteliselt abstraktse soovina tegutseda ettevõtjana, ilma konkreetsemat põhjust välja toomata (32 vastust). Lisaks sellele on rohkem mainitud soov muuta maailma paremaks paigaks (10 vastust), programmis STARTER osalemine (9), soov olla ise enda boss, olla vaba (5), soov luua töökohti (4), uuendada (3) ja teenida raha (3).

Miks aga osad STARTER programmis osalejad ei soovi ettevõtlusega alustada? Analüüs näitab, et toodud põhjused jagunevad kahte praktiliselt ühesuurusesse kategooriasse. 10 vastajat kuulub kategooriasse, mille liikmetele on iseloomulik keeldumine isiklike eelistuste, isiksuseomadused ja/või olukorra baasil. Näiteks kuuluvad siia kategooriasse need, kes on vastanud, et pooleliolevate õpingute tõttu ei saa ettevõtlusega tegeleda, ei talu riski, liiga suur oht kaotada raha ja aega. Üheksa vastajat kuulub kategooriasse, mida iseloomustavad vastused programmis osalemise ja sealt omandatud ettevõtluspädevuse kohta. Peamised välja toodud põhjused on vähesed oskused, hea idee puudumine, vajadus juurde õppida ettevõtluse kohta. Kui reeglina vastajad ei märkinud konkreetselt programmi STARTER, siis üks vastaja ütles, et STARTERi *online*-versioon ei arendanud piisavalt ettevõtluspädevust.

Programmi STARTER osalejate küsitlustulemuste seostamine juhendajate fookusgruppidest saadud informatsiooniga võimaldab järeldada, et osalejad saavad programmist uudse ja nauditava õppekogemuse ja väärtuslikku teavet ettevõtlispraktikutelt ja mentoritelt. Programmi STARTER edasi arendamiseks soovitame rakendada loovustehnikaid ja mentoreid viisil, mis toetab algatamist, usku enda ideesse ja takistuste ületamist. Need tiimid, kes on valmis STARTERis väljaarendatud äriplaani koheselt rakendama asuma, vajaksid täiendavat abi ja tagasidet mentoritelt ka STARTERi ajaliselt kokkusurutud õpitubade tsüklile järgnevas tegevuses. Nad vajavad abi ka edasise äriarenduse finantseerimise võimaluste otsingul.

Peamised järeldused

COVID-19 pandeemia tõttu on STARTERi küsitlusuuringu tulemused mõnevõrra teistsugused kui nad oleksid olnud tavapärastes oludes. Olukord on mõjutanud programmi STARTER tugevasti, kuna programmi tegevustes on suur osakaal tegevustel, kus inimesed peaksid vahetult kokku puutuma, nii meeskonnatöös kui õppetöös; vahetud kokkupuuted on selle programmi üks alustalasid. Selles osas ei peaks muutusi toimuma, kuigi COVID-19 mõjude tõttu võib tunduda kaalumist väärt asendada osa kontakttunde interneti kaudu toimuva tegevusega ka siis, kui pandeemia eelsed olud on taastunud.

Programmi STARTER juhendajate fookusgrupi intervjuude alusel on peamised järeldused ja ettepanekud:

1. Paljude STARTERi gruppide juhendajate peamine eesmärk on osalejate ettevõtlikkuse arendamine laiemas plaanis, mitte keskendumine sellele, et osalejast saaks ettevõtja, tööandja. Samuti soovivad nad osalejatele anda ettevõtlusalaste "tööriistade", st baasteadmiste, oskuste ja ka esmaste kogemuste komplekti, mis aitaks neil oma erialal olla ettevõtlikum. Kuna osa programmi STARTER tulijatest on huvitatud enda ettevõtte loomisest juba õpingute jooksul, tuleks STARTERi intensiivsest ajakava piires nende vajadusi arvestades rakendada täiendavaid mentoreid ja valmistada tiime ette ettevõtluskiirendites osalemiseks.

2. Sotsiaalsete olukordade lahendamist peeti kõige olulisemaks alapädevuseks. Ka väärtust loovat mõtlemist, probleemilahendust ning äriideede elluviimise alapädevust peeti oluliseks. STARTERis ja teistes tiimipõhistes ettevõtlusõppe vormides on oluline õppijatele selgitada, et lisaks koostatud äriplaanile on oluline ka tiimi liikmete loovuse rakendamise ja konfliktiolukordade lahendamise oskuse arendamine

3. Lähtudes tiimi liikmete erinevast aktiivsusest on soovitatav rakendada tiimisisest üksteise panuse vastastikust hindamist.

4. Fookusgruppide intervjuudest selgus, et ettevõtluspädevuse mudelit otseselt ei kasutata, seda peetakse pigem toetavaks materjaliks. Ettevõtluspädevuse mudel võiks STARTER'i metoodikas leida süsteemset rakendamist programmi sisenevate tiimide tugevate ja nõrkade külgede hindamisel õpitubade kavandamisel nii juhendajate poolt kui ka tiimide liikmete endi õpivajaduste enesehinnangu teel.

5. Pöörata rohkem tähelepanu mentorite ja praktikute valikule nende kaasamisel. Praktikute kaasamine STARTERi tiimide tegevusse on ilmselgelt soovitud ja vajalik, kuid mitmed osalejad tõid välja asjaolu, et nendelt on raske tagasisidet saada, sest nad jätavad vastamata kirjalikult saadetud küsimustele. Selle probleemi lahendamiseks on ettepanek valida sellised mentorid, kes annaksid tagasisidet võimalikult suure tõenäosusega. Teiseks lahenduseks võiks olla mentorite täiendav instrueerimine ning nendele saadetavad meeldetuletused, et nad saadaksid tagasisidet.

6. Kuna juhendajate taust on väga erinev, siis üks soovitus on ühtlustada juhendajate tausta. See võiks kaasa tuua ka õppetegevuse mõningase ühtlustamise, mis samuti sai küsitluses tähelepanu.

7. UURINGUTE TULEMUSED JA ETTEPANEKUD HARIDUSTASEMETE LÕIKES

Antud peatükis esitatakse kokkuvõtlikult viie erineva uuringumeetodiga saadud tulemused haridustasemete lõikes (eraldi ka programm STARTER) olulisemad ettepanekud Haridus- ja Teadusministeeriumile, Haridus- ja Noorteametile ning ettevõtlusaineid läbi viivatele koolidele.

Kompleksuuringu tulemused uurimisküsimuste lõikes ning üldised soovitused ettevõtlusõppe arenduseks on esitatud kokkuvõtte peatükis.

7.1 Uuringute tulemused ja ettepanekud üldhariduse kohta

Üldhariduses mõistavad õpetajad ettevõtlusõpet eelkõige kui õpilaste ettevõtliku ellusuhtumise arendamist ja teadmiste jagamist majanduse toimimisest laiemalt. Õppe peamine eesmärk on tekitada huvi ettevõtluse ja majanduse vastu, et õppija sooviks ka edaspidi ettevõtlusoskuseid arendada. Väga oluliseks peetakse seejuures praktilise ettevõtluskogemuse andmist, et õppija saaks võimalikult realistliku ettekujutuse ettevõtlusest ja võiks seda kaaluda ühe võimaliku karjäärivalikuna.

Üldiselt kasutatakse ettevõtlusõppes **aktiivõppemeetodeid** (sh enim on levinud rühmatööd, (grupi)arutelud, rolli- ja simulatsioonimängud), mida on ka metoodilistes materjalides soovitatud (Edu ja Tegu, s.a.), seevastu teoreetilist loengu vormi kasutatakse vähem. Õpetuse aluseks on tihti Junior Achievementi erinevad õppeprogrammid, nt gümnaasiumis rakendatakse tulemuslikult õpilasfirma programmi. Tuuakse välja, et läbi **praktilise tegevuse** õpitakse kõige rohkem. Nooremas astmes esineb rohkem praktilisi ülesandeid ja projektõppe metoodikat (kooliprojekte, nt ürituste korraldamine loovtöö raames), vanemas kooliastmes kombineeritakse praktilist õpet loengu vormiga. Tulemuslikuks peetakse just koolivälisei tegevusi (nt õppekäigud, töötoad, õppepäevad), mille puhul on oluline tugi rahastusel Innove projektide kaudu.

Üldjuhul on üldhariduskoolide õpetajad teadlikud **ettevõtluspädevuse mudelist**, kuid kaugeltki mitte kõik ei lähtu sellest õppeprotsessis. Õpetajad ei ole põhjalikult tuttavad ettevõtluspädevuste mudeliga ja ei oska seda ka hästi ettevõtlusõppega siduda. Oluline on mudel paremini ja lihtsamalt lahti seletada ja integreerida ka riikliku ainekavaga. Lihtsustada võiks ka mudeli terminoloogiat ja metoodikat, eriti enesejuhtimise kategoorias. Õppe kavandamisel ja meetodite valikul näeme sageli palju initsiatiivikust, kuid väheseid pedagoogilisi oskusi.

Leitakse, et ettevõtluspädevuse mudel on seotud karjääripädevustega, nii **lõimitakse** karjääriõpetust ettevõtlusõppega. Usutakse, et kõik pädevused on olulised, omavahel seotud ja moodustavad terviku, ent neljanda astme puhul väärtustatakse enam enesejuhtimist. Gümnaasiumi ja põhikooli õpilased pidasid aga ülekaalukalt kõige olulisemaks finantskirjaoskust ja raha teemat. Mudeli parendusettepanekutena tuuakse välja mitmekesisuse (globaalse majanduse kontekstis), kriitilise mõtlemise ja (sotsiaal)meedia kasutamise

(sh meedia tarbimine ja reklaamide mõju) lisamist. Tuuakse välja ka keelelisi parendusettepanekuid – nt loovuse käsitlemine leidlikkusena ning metatunnetuse ümbersõnastamine ja lahti mõtestamine.

Ettevõtliku Kooli programmis osalenute ettevõtluspädevused on õppe tulemusena arenenud kõige enam arenguuskumuste osas, mis on ettevõtluspädevuse mudeli dimensioonidest kõige enam tõusnud. Äriideede elluviimise ja sotsiaalsete olukordade lahendamise osas on olnud areng väiksem. Kokkuvõttes erineb arusaam terviklikust ettevõtlusprotsessist õppe tulemusena väga oluliselt: Junior Achievementi õppeprogrammi läbijatel on see tõusnud kõige rohkem, Ettevõtliku Kooli õppijatel on see madalam, kuid siiski tõusnud. Koolides, kus Junior Achievementi ja Ettevõtliku Kooli programme ei rakendata, on õpilastel arusaam terviklikust ettevõtlusprotsessist pigem vähenenud.

Peamised põhjused, miks tahetakse ettevõtlusõppes osaleda, on üldhariduskoolide programmides läbivalt sarnased. Moodustub huvitav kombinatsioon motiveerivatest põhjustest – õppes osalemist tajutakse kohustuslikuna, kuid õpet nähakse samaaegselt kasulikuna tulevikus raha teenimisel ja karjäärivalikul ning ollakse rahul õppest saadavatest huvitavatest teadmistest. Junior Achievementi programmis osalejate õpimotivatsioon on valdavalt kõrgem kui mujal üldhariduses. Junior Achievementile järgneb õpimotivatsioonilt üldhariduskoolide tavaõpe ja seejärel Ettevõtlik Kool.

Üldhariduses eelistatakse **mitteeristavat hindamist** ja oluliseks peetakse kujundava hindamise kasutamist. Eristava hindamise kasutamisel on peamise põhjusena välja toodud õppekavaga seotud formaalsed nõuded, mis tingib ka testide ja kontrolltööde kasutamist, kuna muidu ei osata tulemusi mõõta.

Koolides, kus ettevõtlusõppega tegeletakse süstemaatiliselt, on leitud häid võimalusi õppe lõimimiseks. Vastavaid edulugusid võiks tutvustada ja juurutada laiemalt. Lõimitud õpe ei ole ainult ettevõtlusõppe küsimus, koolis võiks olla selle vastutavad õpetajad ja eelarvelised ressursid. Kui ettevõtlusõpetaja ei tööta koolis täiskoormusega, peaks ta olema võimalikult palju kaasatud ja informeeritud kooli tegemistest.

Õpetajad peavad väga oluliseks (piirkondlikku) **koostööd** ettevõtlusõpetajate vahel ning tunnevad puudust eelkõige ettevõtlusõppe metoodika ja praktilist ettevõtlust tutvustavate koolituste järele. Ettevõtlusõppes käsitletavate teemade osas nähakse vajadust finantskirjaoskuse **koolituste** järele.

Ettevõtlusõppe tulemuslikkuse hindamisel võib hea praktikana soovitada tähelepanu pööramist õpilasfirmade käekäigule ettevõtlusõppe järel, majandusolümpiaadidel ja rahvusvahelistel konkurssidel osalemisele, ning pikemas perspektiivis ka ettevõtjate suhtarvule vilistlaste seas. Ainult formaalsete hindamiskriteeriumite järgimine ei pruugi anda tegelikkusele vastavat ettekujutust ettevõtlusõppe tulemuslikkusest. Rohkem tähelepanu pöörata õpilastelt tagasiside küsimisele.

Väikestes koolides on probleemiks vahendite puudus õppevahendite soetamiseks (see on kindlasti laiem probleem kui ainult ettevõtlusõppes). Puudust tuntakse ka uutest õpikutest ja eriti töövihikutest.

Soovitakse HITSA Moodle´is olevate Edu ja Tegu materjalide täiendamist, sh praktiliste ülesannete lisamist.

Ettepanekud õppevara arenduseks:

1. Oluline on **siduda ettevõtluspädevuse mudel muude metoodiliste materjalidega** (eriti riiklikud õppekavad, õpikud, töövihikud). Praegu õpetajad küll teavad mudelit ja loevad seda enamasti kasulikuks ja vajalikuks, kuid praktiliselt õppe kavandamisel ja läbiviimisel seda enamasti ei kasuta. **Ettevõtlusepädevuse mudeli terminoloogia** vajab täiendavat läbitöötamist ja lihtsustamist, eriti enesejuhtimise kategoorias. Samuti võiks kaaluda lühikese mudelit tutvustava materjali loomist sihtgrupi ettevalmistusest sõltuvalt eraldi põhikooli õpilaste, gümnasistide ja õpetajate jaoks.

2. Õpetajad ootavad uusi või uuendatud õpikuid ja eriti (digitaalseid) töövihikuid. Olemasolevate õpikutega ollakse väga rahul, kuid tuuakse välja, et need on juba teatud teemade sisu osas üsna vananenud. Õppetööks paremini sobivate ja kasutatavate õpikutena nimetasid õpetajad peamiselt kahte gümnaasiumiõpikut – Junior Achievementi „Majandusõpik“ ning SA Teadlik Valik „Ettevõtlikkusest ettevõtluseni“, viimase juures hinnati eriti kõrgelt õpikuga kaasnevaid ülesandeid ja õpetajamaterjale. Eelolevat arvestades on efektiivseim lahendus täiendada vajadust õppematerjalide järele toetada kahe nimetatud õpiku ja töövihikute uuendamist ning digitaliseerimist.

3. Luua **õppevara ja koolituste keskkond (repositoorium)**, mis koondab erinevaid õppematerjale (õpetajamaterjalid, õpikud, töövihikud, videod, internetimaterjalid, mängud, artiklid jne), mida on võimalik õpetajatel jooksvalt uutega täiendada ja kus õpetajad saaksid omavahel kogemusi ja nõuandeid vahetada. Selline keskkond lihtsustaks ettevõtlusõpetajate tööd, tõstaks pikemas perspektiivis õppevara kvaliteeti ning eeldades, et see keskkond hakkaks paiknema Edu ja Tegu portaalis (egiidi all), aitaks kaasa ka ettevõtluspädevusmudeli laialdasemale tundmisele ja kasutamisele. Eeskujuks võiks olla eelmise EL rahastamisperioodi programmi PRIMUS kogemus õppevara loomise toetamisel ja repositooriumi loomisel. Repositooriumi loomisel näiteks on ka Tartu Ülikooli keskkond oma õppejõududele elektrooniliste materjalide ja õpiobjektide jagamiseks (www.ut.ee/et/oppimine/e-ope/oppejoule/repositoorium).

   Praegusel ajal on õpetajate materjalid saadavad väga erinevates keskkondades, nt e-koolikott.ee, opiq.ee, opiveeb.ee ja Harno Moodle. Materjalide koondamine aitaks õpetajatel lihtsamini materjale leida, süstematiseerida ning hoida ka kokku haldusressursse. Mistahes keskkonna loomisel on vajalike nende järjepidev uuendamine ja loomulikult ka keskkondade haldamiseks vajalike ressursside planeerimine. Planeerimisel on oluline kaugem vaade – mis saab siis, kui ettevõtlusõppe ja karjääriõppe programmi rahastamine Euroopa Liidu vahenditest lõpetakse.

Ettepanekud koolide ettevõtlusõppe arendamiseks:

1. Riiklikku õppekava kasutamist on märkinud küllalt vähesed vastanud. Pigem kasutatakse Junior Achievement programmi kava ja juhendmaterjale. Programmi Junior Achievement järgi õppijatel on õpimotivatsioon programmi lõpus kõrgem kui teiste programmide järgi õppinutel. Paljud õpetajad ütlesid, et nad koostatavad kava ise. **Uue riikliku õppekava väljatöötamine** nii põhikooli kui gümnaasiumi astmele võimaldaks õppekava paremini siduda nii Edu ja Tegu kui ka Junior

Achievementi olemasolevate materjalide ja metoodikaga. Kui õpetajad hakkavad riikliku õppekava täpsemalt järgima, siis loob see eeldused ka ettevõtlusõppe väljundi ühtlustamiseks. Praegu on ettevõtlusõppe enamasti valikaine ning sisu ja rõhuasetused on koolide lõikes väga erinevad.

2. Koolid (eriti väikesed) koolid vajavad **(finants)tuge** õppevara hankimisel ja ettevõtete külastuste korraldamisel ning piirkondliku ettevõtlusõpetajate koostöö toetamisel. Koolidelt oodatakse metoodilise ja tehnilise toe pakkumist, osakoormusega ettevõtlusõpetajate paremat kaasamist kooli tegevustesse ja kohati ka ettevõtlusõppe paremat lõimimist.

3. Kuna arvestatav osa ettevõtlusõpetajaid koolides on praktikud, siis neil puudub sageli pedagoogiline haridus, ja neil ei pruugi olla aega ega ka huvi õpetaja kutse omandamiseks formaalharidusena. Edu ja Tegu programmi raames võiks välja töötada just **õpetajahariduseta praktikutele** suunatud metoodilisi materjale ja korraldada vastavaid koolitusi. Olulised võiks siinkohal olla ka virtuaalkoolitused ja õppevideod, mis võimaldavad osalejatele efektiivsemat ajakasutust.

4. Õppurid erinevad õpimotivatsioonilt teineteisest suuresti, mistõttu on mõistlik moodustada rühmad **osalejate huvitatuse alusel** ja pakkuda õppuritele personaalset tuge. Kui üldhariduskoolis on kasutusel Junior Achievement programm, siis sealsete osalejate huvitatuse varieeruvus on mõnevõrra väiksem kui teistes programmides ja täiendav jagamine huvitatuse alusel ei pruugi anda täiendavat efekti.

7.2 Uuringute tulemused ja ettepanekud kutsehariduse kohta

Ettevõtluspädevuse mudel on õpetajate arvates hästi struktureeritud ning süsteemne ning kõik selle pädevusvaldkonnad ja alapädevused on õpetajate arvates põhimõtteliselt olulised. Samas praktikas konkreetseid pädevusvaldkondi ja alapädevusi meetodite teadliku valikuga ei seostata, pigem lähtutakse meetodite valikul kontekstist. Pädevusmudeli arenguvõimalusena näevad õpetajad selle lihtsustamist ja pakkumist etappidena või tasemetena. Üldiselt järgivad õpetajad õppetöös ettevõtluspädevuse mudelit.

Õpetajad peavad ettevõtlusõppes oluliseks ettevõtlikkuse toetamist ning julguse arendamist. **Õppe peamiseks eesmärgiks** ei peeta tulevaste ettevõtjate koolitamist, vaid pigem keskendutakse ettevõtlike töötajate kujundamisele. Samas kutsekooli eripärast lähtuvalt peetakse oluliseks, et õppijad omandaksid piisava teadmise, kuidas oma eriala valdkonnas ettevõtet asutada ja juhtida.

Õppe läbiviimisel kasutatakse erinevaid **lähenemisi ja meetodeid** sõltuvalt õppele seatud eesmärkidest, õppetasemest ja -vormist, õppegrupist (sh erialast), õppijate soovidest ja vajadustest, aga ka õppe planeeringust ja tundide mahust. Üldiselt väärtustatakse praktilist õpet, sh projektõpet, tegevuspõhist õppimist (nt Junior Achievementi õpilasfirmade programm) ning koostööd sidusrühmadega erinevate praktiliste tegevuste planeerimisel, mis võimaldab õppijatel siduda õpitut paremini päriseluga ja õpetajatel neid motiveerida. Õpetajad väärtustavad aktiivõppe meetodite kasutamist õppetöös ning õppijate kaasatust protsessis. Selleks kasutatakse palju arutelusid tundides, aga ka rühma- ja meeskonnatöid.

Kasutatavate **õppeülesannete ja meetodite valik** on väga lai – koostatakse erinevaid analüüse (nt SWOT ja PEST, konkurentsianalüüs, eneseanalüüsid), ärimudeleid ja äriplaane, lahendatakse praktilisi ülesandeid, analüüsitakse videoid, kasutatakse õppemänge jm. Meetodi valikul lähtuvad õpetajad eelkõige õppijate sihtrühma eripärast, arvestades õppe taset, vanust, eelnevat kogemust, õpitavat eriala, õppijate vajadusi ja motivatsiooni, õppegrupi heterogeensust ning grupidünaamikat. Meetodi valik sõltub ka õpetaja taustast ja ettevalmistusest ettevõtlusõppeks. Kuigi õpetajad kasutavad valdavalt õppijakeskseid, aktiviseerivaid, protsessipõhised, koostöiseid ja praktilisi õppemeetodeid, rühma- ja meeskonnatöö meetodeid ning projektõpet, ei väljenda nad valdavalt kasutatavate meetodite ja nende kombinatsioonide mõtestatud ja selget seostamist õpiväljunditega, mille saavutamist õppega taotletakse. Mõned õpetajad arendavad ettevõtluspädevuse mudeli alapädevusi teadlikult.

Ettevõtlusõpe kutsehariduses toimub valdavalt üldõpingute mooduli „Karjääri planeerimine ja ettevõtluse alused“, mahuga 6 EKAP, ühe õpiväljundi “Mõtestab oma rolli ettevõtluskeskkonnas.” raames ning toetab selle õpiväljundi saavutamist. Koolide õppekavadesse ei ole valdavalt sisse viidud Edu ja Tegu programmi raames loodud **ettevõtlusõppe baasmooduleid** ega spetsialiseeritud mooduleid tervikmoodulitena või lõimituna põhiõpingute moodulitesse. Mõningal määral on õppe planeerimisel ja rakendamisel kasutatud baasmoodulite näidisrakenduskavades toodut, nt õppe sisu, õppe- ja hindamismeetodeid ning hindamisülesandeid, soovitatavat õppevara, samuti metoodilisi materjale (nt õppija juhiseid, hindamismudeleid, töölehti jm), e-kursusi õpetajatele, digitaalset 4. taseme ettevõtlusõpikut.

Kutsekoolide õppurid ei lähtu ettevõtlusõppes osalemisel soovist saada ettevõtjaks või lootusest leida hästitasustatavat tööd. Nad on oma erialavaliku teinud ja ettevõtlusõpe tuleb neile kasuks, et olla ettevõtlik töötaja ja/või mõnes hilisemas karjääri faasis. Peamised motivaatorid õpingute ajal õppes osalemiseks on huvitavate teadmiste saamine, ühtlasi näevad, et ettevõtlusõppe kaudu võib tulevikus teenida rohkem raha.

Ettepanekud õppevara arenduseks:

1. Luua asja- ja ajakohaseid **õpiobjekte** ettevõtlusõppe toetamiseks. Paljud õpetajad otsivad materjale Internetist, vahel pigem juhuslikult, mistõttu oleks hea kasutada keskelt loodud õpiobjekte. Osa ettevõtlusõpet mõjutavaid valdkondi (nt turundus, äriseadustik) muutuvad kiiresti, seega õpetajad soovivad, et neid õppematerjale kaasajastaks sagedamini.

2. Koostada ettevõtlusõppe rakendamist toetav **õpik** teise, kolmanda ja viienda taseme kutseõppe jaoks. Õpik peaks sisaldama eelkõige **praktilisi õppeülesandeid ja juhtumeid**, mida analüüsida. Samuti koostada ettevõtlusõppe õpiku kasutamist toetavad **õpetajaraamatud** ning **-töövihikud** kõigile õppetasemetele. Kuna õpetajad peavad oluliseks **digitaalset õppevara**, peaksid loodavad õppematerjalid suures osas olema digitaalsed ja interaktiivsed.

3. Tuntakse vajadust õppevara ja õppematerjalide osas **erivajadustega õppijatele**. Koostada lihtsustatud õppekavalt tulnud õppijate jaoks sobiv **ettevõtlusõppe töövihik**, kuna lihtsustatud õppekavalt tulijale ja HEV õpilastele on väga raske leida kohandatud õppematerjale.

4. Koolid peaksid õpetajatele pakkuma enam metoodilist ja tehnoloogilist tuge **digitaalsete õppematerjalide kasutamisel** (sh OPIQ litsentsid).

5. Puudust tuntakse **eriala-spetsiifiliste videomaterjalide järele**, mida saaks kasutada ka distantsõppes, nt analüüsida töövõtteid nende alusel.

6. Uuendada ja täiustada õpetajatele mõeldud Edu ja Tegu programmi raames loodud **e-kursusi Moodle´i keskkonnas**.

7. Koguda tuleks ettevõtlusõppe häid praktikaid ja koostada koolide/õpetajate häid praktikaid, **nende käsitlevaid õppematerjale**.

8. Koostada **metoodilisi materjale** toetamaks õppijate enesejuhtimise oskuse arengut.

Ettepanekud ettevõtlusõppe täiendkoolituste arenduseks:

1. Pakkuda täienduskoolitusi, seminare kooli juhtkonnale, osakonnajuhatajatele, juhtõpetajatele ja kogu õpetajaskonnale, et toetada koolides laiemalt **ettevõtlikkuse, ettevõtluse, ettevõtlikkus- ja ettevõtluspädevuste ja ettevõtlusõppe mõtestamist** ja selle olulisuse mõistmise ning nende pädevuste süsteemse ja järjepideva arendamise toetamise vajadust kutseõppes.
Pakkuda metoodilisi täiendkoolitusi kutseõppeasutuste kõigile õpetajatele, mis toetavad **ettevõtlikkus- ja ettevõtluspädevuste lõimimist** kutseõppes.

2. Kuna on neid ettevõtjaid, kes ei näe ettevõtlusõppe vajadust, pakkuda täienduskoolitusi, seminare, ümarlaudu või muid tegevusi või töötada välja muid ettevõtjatele suunatud meetmeid selgitamaks ettevõtlusõppe olemust, eesmärke ja selle olulisust õppijate arengus ettevõtlikuks töötajaks või (sise)ettevõtjaks.

3. Pakkuda (ettevõtlus)õpetajatele **täienduskoolitusi** järgmistes **valdkondades**: finantskirjaoskus (teemad eelkõige maksude arvestamine, küberraha); turundus (teemad eelkõige turg, turunduskanalid, e-turundus), ettevõtluskeskkond, majandus, autoriõigus. Sagedamin pakkuda koolitusi, kus käsitletakse trende ja ajakohastatud teavet kiirelt muutuvate valdkondade kohta (nt seaduse- ja maksumuudatused, raamatupidamine, turundus, muutused/trendid ettevõtlus- ja majanduskeskkonnas).

4. Pakkuda ettevõtlusõpetajatele välja täiendkoolitusi, mis toetavad **ettevõtlusõppe rakendamist** (nt õppe sisu ja õppe- ning hindamismeetodid). Teemadena näiteks uued suunad ettevõtlusõppes; uued võimalused ettevõtluse õpetamisel; meetodid ettevõtlusõppes; tänapäevase ettevõtlusõppe õppevara väljatöötamine; ettevõtlusõppega noorteni jõudmine; ettevõtlusõppe eestvedamine koolis; parimad/tänapäevased kogemused ettevõtlusõppes; ettevõtlusõppe mooduli rakendamine, sh finantside osa õpetamine; ettevõtlusõpe hariduslike erivajadustega (HEV) õppijatele. Koolitustel peaks ühe rõhuasetusena olema kasutatavate meetodite mõtestatud seostamist pädevustega, mille arengut taotletakse. Pakkuda mooduli „Õpitee ja töö muutuvas keskkonnas“ rakendamise koolitusi. Pakkuda ajakohaseid koolitusi digivahendite

kohta, mida tunnis praktiliselt rakendada. Koolituste puhul hinnatakse praktilisust omandamaks meetodeid, mida reaalselt rakendada. Seetõttu soovitakse meetodeid koolitustel osalejate peal praktiliselt läbi proovida.

5. Luua **ettevõtlusõppe mentorsüsteem** toetamaks alustavaid ettevõtlusõpetajaid või ettevõtlusõpet lõimida soovivaid õpetajaid või ettevõtlusõpet koolis eest vedavaid õpetajaid.

6. Kuna õpetajad peavad koostööd õpetajate vahel ettevõtlusõppe edasise arengu seisukohast äärmiselt oluliseks, kutsuda ellu **õpetajate koostööd toetavaid tegevusi**, näiteks võrgustikud, regulaarsed arendus- ja koostööseminarid, töötoad, õpitoad, õpiringid peamise eesmärgiga jagada õppematerjale ja metoodikaid.

7. Toetada **koolide ühiseid algatusi/tegevusi** ettevõtlusõppe arendamisel.

Ettepanekud koolidele:

1. Pakkuda **koolisiseseid või regiooni koolide ühiseid** täienduskoolitusi, seminare kooli juhtkonnale, osakonnajuhatajatele juhtõpetajatele, kogu õpetajaskonnale, mis toetaksid ettevõtlikkuse, ettevõtluse, ettevõtlikkus- ja ettevõtluspädevuste ja ettevõtlusõppe mõtestamist ja selle olulisuse mõistmise ning nende pädevuste süsteemse ja järjepideva arendamise toetamise vajadust kutseõppes.

2. Ellu kutsuda **koolisiseseid tegevusi** (nt koolitusi, töötube, koostööseminare, kogemuskohvikuid vms) kutseõppeasutuste kõigile õpetajatele, mis toetavad ettevõtlikkus- ja ettevõtluspädevuste rakendamist ja lõimimist kutseõppes.

3. Luua ettevõtlusõppe **koolisisene mentorsüsteem** toetamaks alustavaid ettevõtlusõpetajaid või ettevõtlusõpet lõimida soovivaid õpetajaid või ettevõtlusõpet koolis eest vedavaid õpetajaid.

7.3 Uuringute tulemused ja ettepanekud kõrghariduse ning programmi STARTER kohta

Uuringute tulemuste seostamisel ja tõlgendamisel kõrghariduse jaoks tuleb arvestada, et kõrghariduses on **õppekavade valik** väga mitmekesine ja ka õppijad lähtuvad enda erialastest valikutest, mille seostatud ettevõtlusega on majandus- ja ettevõtluserialadel otsene, paljudel erialadel aga õppija vaates kaudsem. Kõrghariduses on ettevõtlusõppesse kaasatud ka välisriikide üliõpilasi, kelle hinnanguid õppeprotsessile võivad mõjutada alalistest Eesti elanikest erinev kultuuritaust, varasem õppekogemus enda kodumaal ja hoiakud Eesti ettevõtluskeskkonna suhtes. Kõrghariduses on samas alust eeldada, et õppijatel on olemas varasemalt üld- või kutseharidusega omandatud enesejuhtimise oskused ja varasemate haridustasemetega võrreldes parem valmisolek teha valikuid ettevõtlusega seotud enesearendamise võimaluste, sh valik- ja vabaainete vahel. See võib olla põhjuseks, miks osa intervjueeritud õppejõududest leidis, et nemad **enesejuhtimisega** seotud ettevõtluspädevustega ei tegele. Samas on viimastel aastatel ka kõrghariduses

kasvanud huvi üliõpilastele kootsingu ja mentorite pakkumise vastu, mis toetab üliõpilaste enesejuhtimist ja enesearendamise radade valikut.

Ka üliõpilaste vastused õpimotivatsiooni ja ettevõtlusõppe mõju käsitlenud küsimustele näitasid, et üliõpilased teadvustavad üldhariduses ja kutsehariduses õppijatest rohkem enesejuhtimise olulisust. Näiteks tähtsustasid üliõpilased huvitavatest valdkondadest teadmiste saamise kõrval eneseületamist ja ettevalmistumist karjääriks. Nad märkisid väärtust loova mõtlemise ja lahenduste leidmisega seotud märksõnu, mis näitab nende soovi ühiskonnale ja tarbijatele väärtust luua. Uuringu tulemustest võib järeldada, et arvestades Eesti siseturu piiratust, on innovaatiliste ja maailma muutvate äriideede arendamiseks ja rakendamiseks oluline Eesti üliõpilaste ja siin õppivate ning Eestis õppima asumisest huvitatud välisüliõpilaste vahel, ettevõtlusõppe ja rahvusvahelise äri ainevaldkondade lõimimine

Õppejõudude intervjuudest ilmnes nende pikaajaline kogemus ja paljudel juhtudel seotus praktikaga. Kõrghariduses õpetavatel õppejõududel on kõige enam ettevõtluskogemust, kuna osa neist on ise ettevõtjad või on neil on olnud ettevõtteid varem.

Kõrghariduses on olnud palju ettevõtlusega ja ettevõtete juhtimisega seotud **ärikoolitusi**, mida õppejõud on ise saanud enesearendamiseks valida. Siia kuuluvad muuhulgas EASi ja Eesti Kaubandus-Tööstuskoja seminarid. Edu ja Tegu koolitustel osalenute osakaal on samuti märkimisväärne. Intervjuudest ei selgunud, millises osas on viimaste aastate ärikoolitused täiendanud Edu ja Tegu programmis loodud moodulitest ja õppematerjalidest kätte saadavat teavet. Intervjueeritud õppejõud olid enamuses aastatepikkuse õpetamise kogemusega. Seetõttu väärib ettevõtlusõppe arendamisel tähelepanu, kuidas tagada teabesiire erinevate ettevõtlusõppes osalevate vanuserühmade vahel, sh professorite kui moodulite juhtivõppejõudude ja doktorantide kui uute ettevõtluse valdkondade ning ärimudelite uurijate vahel.

Asjaolu, et mitmed intervjueeritud ei olnud teadlikud **ettevõtluspädevuse mudeli** olemasolust viitab vajadusele seda mudelit ja mudeli rakendamiseks olemasolevaid mooduleid ja õppematerjale tutvustada viisil, mis tagaks ka nende ettevõtlusõppega seotud kõrghariduse õppejõudude teavitamise, kes Edu ja Tegu tegevustes vahetult ei osale. Tuleb arvestada asjaoluga, et ülikoolide õppejõud on kaasatud paljudesse rahvusvahelistesse uurimis- ja arendusvõrgustikesse ning projektidesse ja seetõttu ei saa neilt eeldada Edu ja Tegu raames loodud käsitluste omaksvõttu lõpliku tõena, vaid neid tuleks kaasata pädevusmudeli edasiarendamisesse ja erinevate erialade muutuvate õppekavadega kohandamise pidevasse protsessi.

Ettevõtlusõppejõudude arusaamad ettevõtlusest ning selle õpetamisest varieeruvad märkimisväärselt. Kui seada eesmärgiks õppejõudude puhul ettevõtluspädevuse mudeli parem tundmine ning kasutamine ettevõtlusõppes, on selleks vajalik ettevõtluspädevuse mudeli analüüs ja uuendamine, vajadusel ümberdefineerimine, sest praegusel kujul pidasid paljud kõrgkoolide õppejõud mudelit mitteadekvaatseks.

Oluline on pädevusmudeli edasiarendamisel eristada kohalikku ja rahvusvahelist ettevõtlust ning suuri investeeringuid eeldavat ettevõtlus ja ettevõtlust, mis tähendab iseendale tööandjaks olekut. Iseendale tööandjaks olekuks võib anda hea sisendi kutseharidus, aga ka kõrghariduses erinevatel erialadele omandavad konsultantidele ja ekspertidele vajalikud teadmised ja oskused. Rahatarkust käsitledes vajaksid täpsemat avamist ettevõtlusega seotud riskid ja ettevõtjate ning investorite koostöö.

Kõrghariduses eeldataks õppejõududelt suuremat panust teadus- ja arendustöösse, mis võimaldab neil Edu ja Tegu **mooduleid** ning õppematerjale konkreetse õppeasutuse ja õppekava vajadustele kohandada, kuid samas vähendab nende soovi teiste õppejõudude poolt Edu ja Tegu programm raames loodud mooduleid

algsel kujul rakendada. Pedagoogilise erihariduse puudumist kompenseerib mingil määral osalemine erinevates täienduskoolitustes. Üliõpilaste erialavalikuid ja nende edasisi võimalikke karjääriteid arvestades on arusaadav, et õppejõud näevad ühe olulise eesmärgina aidata üliõpilastel selgusele jõuda, kas neis on ettevõtjana tegutsemise eeldusi.

Äriideede analüüsi kogemuse andmine on eesmärk, mille paremale saavutamisele aitab kaasa interdistsiplinaarne lähenemine, erinevate erialade ja ainete, näiteks tehnoloogia, disaini ja turunduse valdkonna seostamine, mis osadel juhtudel on võimalik sama kõrgkooli piires, teistel juhtudel aga eeldab kõrgkoolide koostööd. Intervjueeritute huvi sotsiaalsete oskuste ja meeskonnatöö arendamise vallas saab paremini arvestada sellistes meeskondades, milles osalevad erinevate erialade üliõpilased nii äriideede väljapakkumise, analüüsi kui ka nende rakendamiseks vajaliku äriplaani koostamise faasis. Äriideede elluviimise pädevuse arendamine tegevusõppe kaudu eeldab erialast ja ettevõtlusvaldkonnast sõltuvate ressursside leidmist. Seetõttu on kõrghariduse tasandil finantskirjaoskuse õpetamisel olulised ka ettevõtte loomiseks vajalike laenude ja investeeringute saamiseks vajalikud pädevused. Iduettevõtete loomise ja arendamise kontekstis on äriarenduseks vajalike investeeringute ja nõustamise üheks eelduseks ettevõtte asutajate ja investorite-äriinglite koostöö, millega seotud õpivajadusi käsitleb Edu ja Tegu raames toimunud uurimisprojekti raport (Elenurm jt., 2017). Finantsteadmisi, äriplaani ja sotsiaalseid oskusi saab ettevõtlusõppes käsitleda omavahel seostatult, kuid see eeldab õppedistsipliinide vaheliste barjääride ületamist.

Üld- ja kutsehariduses kasutatavate **meetoditega** võrreldes on kõrghariduses teatavaid erinevusi. Kõrghariduses on ettevõtlusõppe keskmes koostööna äriplaani koostamine, selle esitlemine ja kaitsmine. Äriplaani koostamine on enamasti ettevõtlusõppe telg ja seda kasutavad kõikide kõrgkoolide õppejõud. Erinevad ülesanded, nt keskkonna analüüs, väärtuspakkumise väljatöötamine, turundusplaani koostamine, finantsplaan, on samas äriplaani koostamise erinevad etapid ja moodustavad kokku äriplaani. Osa intervjueeritavate jaoks oli äriplaani koostamine õppeaine, teiste jaoks aga õppemeetod. Äriplaani koostamist saabki ettevõtlusõppe kontekstis käsitleda erinevalt. Kui sihiks on õppida ettevõtluse jaoks, tähendab see äriplaani koostamise metoodika rakendamise treenimist niisuguse äriidee näitel, mida üliõpilasel ei ole kavas asuda praktikasse rakendama. Selline äriidee võib olla harjutamiseks ette antud ka õpikus või Edu ja Tegu moodulis. Kui tegemist on õppimisega praktilise ettevõtluse kaudu, nt tudengiettevõtte loomisele suunatud õppeaines või STARTER programmis, siis muutub oluliseks äriplaani koostamise ja elluviimise seostamine ning selleks rahaliste, inimressursside ja muude ressursside tegelik leidmine. Sel juhul võib olla oluline äriplaanile keskenduva ettevõtlusõppe suurem **lõimimine** ainetega, mis käsitlevad äriarenduseks vajalike ressursside hankimist ja tingimuste loomist.

Intervjueeritud õppejõud on pidanud oluliseks rühmatöö ja meeskonnatöö eristamist. Rühmatöö rakendamisel võib rühmade koosseisu varieerida, et anda õppijatele erinevaid sotsiaalsete oskuste arendamiseks vajalikke suhtluskogemusi. Meeskonnatööd käsitletakse pikemaajalise koostööprotsessina, mida saab seostada õppimisega praktilise ettevõtluse kaudu. Intervjueeritud õppejõud on märkinud, et meeskonna erinevate arengufaaside läbimiseks on semester liiga lühike aeg. See on ilmnenud ka STARTER programm intensiivse ajagraafiku puhul, mida on olnud raske sobitada erinevate ülikoolide tunniplaanidega. Õppejõud on rõhutanud konkreetsete juhtumite analüüsi ja praktikute kaasamist ettevõtlusõppesse. Siit ilmneb võimalus Eesti ettevõtlusõppe edasiseks arendamiseks sel teel, et toetatakse erinevate ülikoolide koostöös Eesti ettevõtjate õppekaasuste koostamisel, seostades seda ka Eesti ettevõtete rahvusvahelistumise kogemustega.

Õppurite tagasiside uuring näitas, et vaatamata kõrghariduses toimivate õpikäsitluste mitmekesisusele ja pedagoogilise eriharidusega õppejõudude vähesele osakaalule teiste erialade ettevõtlusainete õppejõudude hulgas, olid ettevõtlusõppe **õpiväljundid** üliõpilastele arusaadavamad kui üldhariduses või kutsehariduses. Üliõpilased hindasid positiivsemalt ka õppimise keskkonna ja õppematerjalide toetust õpiväljundite saavutamisele ning õpetajate poolt antud tagasisidet ja enesejuhtimise parandamist ettevõtlusõppe tulemusena. Sotsiaalsete olukordade lahendamisega seotud pädevuste paranemise edestasid programmile STARTER antud hinnangud napilt kõrghariduse keskmist hinnangut. Loova mõtlemise arendamisele, visaduse ja motivatsiooni paranemisele antud hinnangute puhul aga edestas kõrghariduse keskmine mõnevõrra STARTERis osalemisele antud hinnanguid.

Ka õppijate enesehindamise analüüsi uuringust ilmnes, et ettevõtluspädevuse mudeli dimensioonide lõikes andis ettevõtlusõppe läbimine üliõpilastele positiivsema tulemuse eetilisuse ja jätkusuutlikkuse ning ärivõimaluste avastamise osas, kuigi intervjuudes neid sihte ei rõhutatud. Vastavalt õppejõudude intervjuudes rõhutatule, oli suurem positiivne mõju ka arusaamale terviklikust õppeprotsessist. Samas emotsioonidega toimetuleku ja koostöö osas andsid ettevõtlusõppes saavutatud nihkele positiivsema hinnangu üldhariduskoolide õpilased. Sedalaadi enesehinnangute puhul tuleb siiski arvestada ka vanuse ja osa üliõpilaste töökogemuse mõju enesehinnangu andjate emotsionaalsele küpsusele ja valmisolekule mõtestada enda õpingute tulemusi kategooriates, mis üldhariduse tasandil või kutseõppe osalejatele võivad jääda liialt abstraktseteks mõisteteks.

Õppejõududega tehtud intervjuudes ei rõhutatud jätkusuutlikkusega seotud pädevust, kuid ebaõnnestumiste analüüs praktilise ettevõtluse näidete abil aitaks seda pädevust arendada, mis on eriti oluline COVID-19 mõjul muutuvas majanduskeskkonnas. Fookusgruppides toimunud aruteludes käsitleti üksikõppejõudude intervjuudega võrreldes süvendatult äriplaani koostamise protsessi ja selle seoseid õpiväljunditega.

Õppejõudude intervjuude tulemuste võrdlemisel fookusgruppide arutelude tulemustega tuli veelgi enam esile äriplaani koostamise keskne roll nii tegevusena kui ka lõpptulemusena, mida mõned fookusgrupis osalejad käsitlesid ettevõtlusõppe peamise eesmärgina. Kuid ettevõtluspädevuse mudelist lähtudes ei peegelda äriplaani koostamine ja kaitsmine eraldi õppeprotsessina kõiki ettevõtlikuks eluhoiakuks vajalikke pädevusi ega toeta täielikult neid terviklikus ettevõtlusprotsessis vajalikke oskusi, mida omandatakse toote või teenuse prototüübi valideerimise ja sellest lähtuva praktilise äriarenduse käigus. Äriplaani koostamist tuleks lõimida disainmõtlemisest ja tehnoloogilisest arendust saadud õppetundidega. Seda võimaldab erinevate erialade üliõpilaste kaasamine ettevõtlusmeeskondadesse, milleks annab võimaluse programm STARTER. Seejuures on õppekorralduslikuks väljakutseks STARTERi ajakava kokku sobitamine nende ettevõtlusainete ajakavaga, mis toimuvad erinevates kõrgkoolides ja võivad anda sisendi programmi STARTER. Samas mõnel juhul kordas STARTER kõrgkoolide õppekavades käsitletut. Kui käsitleda STARTERi interdistsiplinaarse praktilise ettevõtluse kaudu õppimise võimalusena nendele üliõpilastele, kes soovivad juba õpingut käigus alustada tegeliku ettevõtlusega, on programm STARTER ajaliselt väga kokku surutud, võrreldes nende ülikoolide õppekavadega, kus tudengiettevõtte loomine ja arendamine toimub mitme semestri vältel.

Teoreetiliste teadmiste kontroll toimub eksami ja testide või eksamiprojektide vormis. Lõpphindamisel hinnatakse õpiväljundite saavutamist. Kõrghariduses vajab teistest haridustasemetest eraldi mõtestamist teoreetilise ja praktilise osa hindamine ettevõtlusõppe raames tehtud projektitöös. Paljud äriharidusе omandajad rõhutavad praktilise osa tähtsust, kuid tuleb arvestada ka osa kõrghariduse omandajate sooviga

doktorantuuris jätkata ja teadustööks vajalikke oskusi omandada. Mõnel juhul on seetõttu otstarbekas senisest enam kasutada individuaalset lähenemist, nt õppija endale seatud eesmärkide täitmise hindamist.

Spetsiifilistest õppematerjalidest ja -vahendistest on puudust tundnud vaid vähesed õppejõud ja pigem on olukord selline, et võimalusi on palju ja küsimus on selles, milliseid õppemeetodeid ja -vara kasutada, kuidas sobivaid õppematerjale leida ja välja valida. Ettepanek on soodustada kõrgkoolide võimalusi tagada õppejõududele need õppevahendid, mida nad peavad vajalikeks. Lihtsustada tuleks ka Edu ja Tegu õppematerjalide veebikeskkonnas leidmist ja kasutuselevõttu, sh kasutajaks registreerimist.

Koolitusi osa intervjueeritud kõrghariduse õppejõududest enda hinnangul ei vaja; osad soovivad võimalusel osaleda ja mõni intervjueeritu teadis selgelt enda nõrku kohti, mida pidas oluliseks parandada. Konkreetsete valdkondadena, milles soovitakse end täiendada, nimetati järgnevaid: uued arengud ettevõtluses, uued teadmised ning arusaamad ettevõtluses toimuvast, ka ettevõtlus üldiselt; digipädevus, sealhulgas e-loengute muutmine köitvamaks; kootsimine; empaatiavõime ja tudengite parem mõistmine; oskus rühmatöös diskussiooni arendada, ettevõtlusõppe metoodikad.

Ettepanekud õppevara arenduseks:

1. Leida **digilahendus**, mis võimaldab kaasata laiemat ringi õppejõude ettevõtluspädevuse mudeli valideerimisse ja pidevasse täiendamisesse lähtudes muutuvast ettevõtluskeskkonnast ja erinevate erialade jaoks oluliste ettevõtlusvaldkondade spetsiifikast. Ettevõtluspädevuse mudelist lähtuvalt on juba koostatud küsimustik, mida saab rakendada üliõpilaste enesehindamise metoodikas ettevõtlusainetes ja tegelikus ettevõtluses osalevatelt üliõpilastelt regulaarse tagasiside kogumise vahendina, et sel teel mudelit täpsustada ja täiendada. Enesehindamise metoodikat saab täiendada näidete ja minikaasustega, et saavutada ettevõtluspädevuse mudelist lähtuva õppevara pidev täiendamine.

2. Kõrghariduses kasutatakse ettevõtlusõppes õpikute kõrval palju teadusartikleid ja rahvusvahelistest õpikeskkondadest kättesaadavaid materjale. Nende materjalide laiem kasutamine eeldab Web of Science ja teiste ettevõtlusõppega seotud **rahvusvaheliste teadmusbaaside kättesaadavust** kõigile Eesti kõrgkoolidele sõltumata nende omandivormist.

3. Arendada välja täiendavaid **ettevõtlusõppe materjale**, mis tutvustavad Eestis õppivatele või siia õppima tulemist kaaluvatele välisriikide üliõpilastele Eesti ettevõtluskeskkonda ja koostöövõimalusi Eesti ettevõtjatega.

4. Luua **kõrgkoolide koostöös veebipõhine ettevõtluskursus**, kus saaksid koos osaleda välisriikide üliõpilased ja Eesti üliõpilased, kes on huvitatud rahvusvahelise haardega innovaatiliste iduettevõtte ühises loomisest ja arendamisest. Selline kursus võimaldaks ühtlasi välja selekteerida Eesti ettevõtetele vajalikke välisriikide talente veel enne, kui nad Eestisse õppima saabuvad ja leida nende õppemaksude tasumiseks ja erialase praktika korraldamiseks Eesti ettevõtete hulgast sponsoreid.

Ettepanekud ettevõtlusõppe täiendkoolituste arenduseks:

1. Kõrghariduses teadus- ja arendustöös tegevate ettevõtlusõppejõudude enesetäiendus toimub ka rahvusvahelistel teaduskonverentsidel ning rahvusvahelistes teadus- ja arendustöö programmides, kus osalevad välisriikide ülikoolid. Edu ja Tegu programm jätkutegevustes võiks erinevate kõrgkoolide

õppejõude motiveerida jagama nende enesetäienduse vormide kaudu saadud teavet teiste Eesti kõrgkoolide õppejõududega veebipõhises õppivas kogukonnas.

2. Kuna paljudel kõrghariduses osalevatel ettevõtlusõppejõududel puudub pedagoogiline eriharidus, tuleks jätkuvalt korraldada kõrgkoolide vahelisi **ettevõtluspedagoogika** seminare, kuhu võiks kaasata ka ettevõtjaid-praktikuid, kes on huvitatud kõrgkoolides külalisõppejõududena ettevõtlust õpetama. Üheks prioriteediks võiks olla õppejõudude digioskuste, aga ka empaatiavõime arendamine, et nad saaksid üliõpilasi paremini kootsida ja nõustada neile sobiva enesearendamis raja leidmisel ettevõtluseks ja enesejuhtimise pädevuse arendamisel.

3. Kavandada Eesti ettevõtlusõppe edasiarendamise programmi tegevusi, mis aitaksid õppejõududel oma ettevõtlusõppepädevust paremini hinnata, teadvustada oma tugevaid ja arendamist vajavaid külgi. Selleks on vaja kirjeldada üksikasjalikult ettevõtlusõppejõudude endi ettevõtlusõppepädevuse profiile (luua sellekohane tüpoloogia, mis arvestab ettevõtlusvaldkondade eripära ja seoseid teiste kõrgkoolis õpetatavate erialadega) ning vastavalt sellele plaanida tegevusi ettevõtlusõppe alapädevuste arendamiseks. Et plaanida sobivaid koolitusi ning tegevusi koolituste tulemuslikkuse hindamiseks ja selle põhjal koolituste kava uuendamiseks, tuleks ettevõtlusõppejõudude küsitlusi korraldada perioodiliselt.

Ettepanekud kõrgkoolidele:

1. **Täiendavalt analüüsida**, miks õppejõud ei kasuta Edu ja Tegu ettevõtluspädevuse mudelit. Seada eesmärgiks õppejõudude puhul ettevõtluspädevuse mudeli parem tundmine ning kasutamine ettevõtlusõppes, sest paljud juhendajad ei kasuta seda. Selleks võib olla vajalik ettevõtluspädevuse mudeli analüüs ja uuendamine, sest praegusel kujul pidasid paljud kõrgkoolide õppejõud mudelit mitteadekvaatseks.

2. Leida senisest parem **õppekorralduslik lahendus** erinevatest kõrgkoolidest programmi STARTER just nende üliõpilaste kaasamiseks, kes tahavad ennast interdistsiplinaarses tiimitöös äriidee välja arendamisel ja rakendamisel juba õpingute vältel proovile panna.

3. Arendada välja **protseduur**, kuidas erinevate ettevõtlusõppe kogemustega õppijad saaksid lülituda programmi STARTER nii, et minimiseerida nende varasemas ettevõtlusõppe saadud teadmiste kordamist ja suurendada STARTERi programmis erinevate Eesti kõrgkoolide ja erialade üliõpilaste ühistiimide osakaalu. Pikendada kõrgkoolide kokkuleppel STARTERi programmide **ajalist kestvust**, et rohkem tiime suudaks STARTER programmi vältel jõuda praktilise ettevõtlusega alustamiseni.

4. Kasutada võimalusi **ettevõtlusõppe lõimimiseks** erinevate erialade ja haridustasemete vahel. Selgitada erinevate kõrgkoolide ühiste ettevõtlusõppe moodulite ja valikainete laiema rakendamise võimalused.

5. Rakendada üliõpilasi õpilasettevõtete **mentoritena** ja arvestada sellist tegevust ainepunktide arvestuses ettevõtlusvaldkonna praktikana.

KOKKUVÕTE

Käesolev kompleksuuring, milles kasutati viit uurimismeetodit (vt ptk 1.3), viidi läbi perioodil 2019.a septembrist 2020.a detsembrini.

Uuringu peamised läbiviijad olid Eesti Ettevõtluskõrgkooli Mainor (EEK) ja Tallinna Ülikooli (TLÜ) uurijad. Kaasatud olid ka programmi Edu ja Tegu partnerid Innove, JA Eesti, Ettevõtlik Kool, TalTech ning ettevõtlusõpet 2019/20 õppeaastal rakendanud üldharidus-, kutse- ja kõrgkoolid ja programm STARTER.

Teostatud kompleksuuring võimaldas saada süstemaatilise ülevaate sellest, kuidas on Eestis ettevõtlusõpet, sh ettevõtluspädevuse arendamist ettevõtlusõppes rakendatud.

Uuringu **eesmärk** oli välja selgitada, mil määral toetavad ettevõtlusõppes rakendatud ettevõtlusõppe moodulid ja programmid (STARTER, JA Eesti Õpilasfirma, Ettevõtlik Kool) ning kasutatavad õppemeetodid ettevõtluspädevuse (sh ettevõtlikkuse) kujunemist, õpimotivatsiooni ja moodulite õpiväljundite saavutamist üld-, kutse- ja kõrghariduses (sh õpetajahariduses).

Alljärgnevalt on kokkuvõttena välja toodud püstitatud uurimisülesannetest lähtuvalt **uuringu olulisemad tulemused ja ettepanekud** ettevõtlusõppe moodulite ja programmide täiendamiseks, õpetajakoolituse ja metoodilise materjali täiendamiseks, täienduskoolituste pakkumiseks ning ettevõtlusõppe poliitika kujundamiseks.

Ettevõtluspädevuste tõlgendamine

Ettevõtluspädevuse mudelit peeti õpetajate poolt enamasti terviklikuks ja õnnestunuks. Siiski on mitmed vastajad leidnud, et mudel on liiga keeruline või liiga keerulise terminoloogiaga (eraldi on keerulise mõistena korduvalt välja toodud metatunnetus). Mudeli kasutamine sõltub õpetajate hinnangul paljuski konkreetsest grupist ja teemadest. Õpetajad, kes kasutavad mudelit järjepidevalt nii õppe kavandamisel kui ka tundide ettevalmistamisel ja läbiviimisel, tõid põhjendusena mudeli sobivuse seoste loomist erinevate teemade vahel ja tervikliku pildi pakkumist. Enamik vastajaid kasutavad mudelit osaliselt ja/või vahetevahel, näiteks kontrollimiseks, et kõik olulised teemad ikka käsitletud saaksid. Mudel on aidanud õpetajatel enda jaoks seoseid luua ja tervikut mõista.

Kutsehariduses tegutsevad ettevõtluse õpetajad peavad ettevõtluspädevuse mudelit hästi struktureerituks ning mudelis kirjeldatud pädevusvaldkondi ja alapädevusi olulisteks. Osade õpetajate arvates on mudel süsteemne ning piisav ja mudelis pole midagi liigset. Millise pädevuse arendamisele enam rõhku panna, sõltub õpetajate uskumuste kohaselt sihtrühmast ja kontekstist. Õpetajad toovad esile pädevuste vahelisi seoseid, nt seose loovuse ja probleemi lahendamise vahel. Mudel on aidanud õpetajatel end professionaalselt arendada ning mõtestada uusi mõisteid (nt arenguuskumus). Ettevõtluspädevuse mudeli arenguvõimalusena nähakse selle lihtsustamist ja pakkumist etappidena, tasemetena aga ka mõne pädevuse lisamist seoses ärikeskkonna muutumisega. Osa õpetajaid rõhutab ettevõtluspädevuse mudelit kasutades üldise ettevõtliku hoiaku arendamist, teised peavad oluliseks tervikliku ettevõtlusprotsessi mõistmist, et sellest ettevõtluse alustamisel lähtuda.

Mitmed ettevõtluspädevuse mudeli alapädevused, nagu loovus ja koostöö, leidsid mõistmist ja samasuunalist tõlgendamist kõigil haridustasanditel, kuigi loovuse mõiste konkreetne rakendus erineb loomeettevõtluses ja standardiseeritumaid rakendusi ning suuremat regulatsioonide arvestamist eeldavates ettevõtlusvaldkondades. Oluliste ettevõtluspädevustest on kõige sagedamini rõhutatud enesejuhtimise ja sotsiaalsete oskustega seotud pädevusi. Enesejuhtimist ja sotsiaalsete olukordade lahendamise pädevusi peeti eriti oluliseks üldhariduses, vähem rõhutasid seda kõrghariduse õppejõud. Väärtusloome ja äriideede elluviimisega seotud pädevused on veidi vähem tähelepanu leidnud. Enamasti loetletakse õppes rohkem tähelepanu saanud alapädevusi, tõlgendusi esitamata. Üldiselt seostataksegi omavahel ühe kategooria alapädevusi, erandiks on loovus, mis sageli seostatakse enesejuhtimise kategooriaga. Üksikud õpetajad on seoste loomisel lähtunud mõnest üksikust nende jaoks kõige olulisemast (ala)pädevusest (nt koostöö, ettevõtlikkus, äriideede elluviimine) ning püüdnud kõik teised pädevused sellega seostada. Äriideede elluviimise pädevusvaldkonna alapädevusi seovad õpetajad teiste pädevustega, näiteks keskkonna mõistmine, mis on õpetajate arvates seotud probleemide ja neist tulenevate ärivõimaluste mõistmisega ning õppija enda võimaluste nägemise ja oma koha leidmisega; finantskirjaoskust seostatakse ärieetikaga (nt maksude tasumise temaatikaga). Äriideede elluviimise alapädevusi peetakse oluliseks täiskasvanud õppijate puhul ja nende arendamist võimalikuks suurema mahuga ettevõtlusõppes. Väärtust loova mõtlemise ja lahenduste leidmise pädevusvaldkonna alapädevused on õpetajate uskumuses omavahel seotud, samas probleemilahenduse alapädevust peetakse õppijaile keeruliseks. Usutakse, et just õpilasfirma või üliõpilasettevõtte programmis saab tegelikult arendada loovust, probleemi lahendamise oskust, koostööd ja algatusvõimet. Loovust peavad mitmed õpetajad äärmiselt oluliseks ning seotuks loova mõtlemisega, ideede genereerimisega, kastist välja mõtlemisega. Sotsiaalsete protsesside juhtimise pädevusvaldkonna alapädevuste arendamine on õpetajate arvamuse kohaselt teatud sihtrühmade puhul keerulisem, näiteks erivajadustega õppijate puhul. Algatamist tõlgendatakse kui julgust riskida, proovida midagi ette võtta ja ebaõnnestumisi mitte karta. Suhtlemisoskust tõlgendavad õpetajad eelkõige kui julgust suhelda, eneseväljendusoskust ja avatud olekut, milleta on keeruline ettevõtluses edu saavutada.

Erinevate haridustasemete kohta intervjuude ja küsitluste abil kogutud andmete analüüsist võib teisalt järeldada, et kõige erinevamad tõlgendused ilmnevad mõnede enesejuhtimisega seotud pädevuste ja äriideede elluviimisega seotud pädevuste osas. Enesejuhtimist seostavad õpetajad nii ajajuhtimisega kui ka enesehindamisega. On ootuspärane, et metatunnetuse tähendust mõistavad erinevalt pedagoogilise eriharidusega õpetajad ja ettevõtlusõppes osalevad praktikud või tehnoloogia valdkonna õppejõud, kelle igapäevane erialane uurimis- ja arendustegevus ei keskendu niivõrd eneseanalüüsile, enda tugevuste ja nõrkuste mõistmise süvendamisele. Nende jaoks ei ole igapäevases töös peamine enda ja kolleegide vaimse potentsiaali hindamine ning iseenda mõtlemisprotsesside reflekteerimine. See peegeldus ka kõrghariduse õppejõudude intervjuudes, kus osa intervjueeritutest ei näinud nende poolt rakendatava ettevõtlusõppe otsest seost enesejuhtimise pädevuse arendamisega. Mitmed enesejuhtimise alapädevused omandavad erinevatel haridustasanditel erineva tähenduse. Põhihariduses võib ettevõtlikkuse arendamist seostuda autonoomse otsustamisega ja enda otsuste põhjendamisega tegevustes, mille mõju ilmneb kiiresti ja vahetult või emotsioonide juhtimisega vahetunnil õpilaste vahel tekkinud konfliktides. Gümnaasiumis ja kõrghariduses avaldub autonoomne otsustamine pikemaajaliste tagajärgedega valikutes, seahulgas edasise haridustee läbimõeldud valikus ja otsusega, kas ettevõtlik hoiak peaks leidma rakendust praktilises ettevõtluses juba lähiajal või pikemas perspektiivis.

Ettevõtlusõppes osalemise mõju enesehinnangute kokkuvõttest ilmes, et õppijad ei tunnetanud metatunnetuse ja arenguuskumuse osas ettevõtlusõppe tulemusena positiivset nihet. Kuid selle hinnangu põhjuseks võib olla ka nende pädevuste kui abstraktset mõtlemist eeldavate kategooriate käsitlemise keerukus sedalaadi küsitlustes. Kui õppija ei mõiste reflekteerimise tähendust, siis on temalt raske eeldada, et ta suudaks reflekteerida, kuidas mingi õppetegevus on tema reflekteerimisvõimet parandanud. Ilmselt tuleb pädevusmudeli edasiarendamiseks ja mõistetavuse suurendamiseks tuua rohkem näiteid ja koostada praktilisi harjutusi, mis selgitaksid õppija tugevuste ja nõrkuste analüüsi ning enda mõtlemisprotsesside reflekteerimise eripära erinevatel haridustasemetel.

STARTERis osalejate puhul võib algatamise pädevuse parendamisele antud tagasihoidlikku hinnangut seletada asjaoluga, et selles praktilise äriarenduse protsessis osalejat mõistsid, et algatatud ideest rakenduseni jõudmine on keerulisem kui nad protsessi alguses eeldasid. Õppurite tagasiside uuringust ilmnes, et kõrghariduse tasandil, aga ka gümnaasiumis ja keskhariduse baasil kutsehariduses osalejad pidasid ettevõtlusõppe õpiväljundeid selgemaks ja arusaadavamaks kui põhikooli õpilased.

Kuna õpiväljundeid saab tuletada pädevusmudelist, siis näitab see, et pädevusmudel ettevõtlusõppe orientiirina on lihtsamini rakendatav kõrgematel haridustasanditel. Samas ilmnes, et nendel haridustasanditel tuleks see paremini seostada karjäärimudeliga, et toetada edasist karjääriteede valikut. Ettevõtlusõppe rakendamisel õppijatega, kes seisavad karjäärivaliku ees, millest üheks võimaluseks on ka praktilise ettevõtlusega alustamine, tekib otsesem vajadus keskenduda sellisele loovusele, mille tulemusel tekkinud äriideid saaks ressursside vajadust arvestades asuda ellu viima. Sellel enesearendamise etapil omandab finantskirjaoskus investeeringute kaasamise kontekstis ettevõtluspädevusena teistsuguse tähenduse kui algkooli õpilase jaoks oluline oskus enda taskurahaga toime tulla.

Mida kõrgem haridustase, seda enam seostub ettevõtluspädevuste mõistmine otseste karjäärivalikutega. Ettevõtluspädevuse mudeli edasiarendamisel ja selle mõistmise süvendamisel on oluline arvestada nii vanuselisi iseärasusi mudeli sisu avamisel kui ka selle kohandamist erinevat innovaatilisuse astmega ja investeerimisvajadusega individuaalsetele ja koosloomisele toetuvatele ettevõtlusvormidele ja äriarenduse suundadele. Konkreetse erialaga tegelevate kõrghariduse õppejõudude jaoks on ettevõtluspädevuse mudel parimal juhul tööriistakast, teatud oskused ja teadmised, millest võib olla kasu mõne erialase idee kommertsialiseerimisel. Igas tegevusvaldkonnas on ettevõtlusel oma spetsiifika ning seda tuleb ettevõtlusõppes arvestada.

Õppemeetodite kasutamine

Individuaalintervjuudest ja fookusgrupi intervjuudest ilmnes õppemeetodite mitmekesisus ja õpetajate ning õppejõudude soov kaasata õppijaid aktiivsesse suhtlusesse, mängudesse ja simulatsiooniharjutustesse, rühmatöösse ja pikamaajalist meeskonnatööd eeldavatesse projektidesse. Märgiti ka videote vaatamist, ettevõtluskonverentse ja õpilaslaatasid.

Tervikliku õppemetoodikaga eristuvad Junior Achievementi raames loodavad õpilasfirmad ja programm STARTER. STARTERis osalejad tõid kõige selgemini välja ka nende jaoks olulised teema, millele vastasid

ka õppemeetodid: toote või teenuse disain, ärimudelite arendamine ja ideede genereerimine; meeskonna kujundamine.

Programmi STARTER tulemuslikkuse edasiseks suurendamiseks võiks kaaluda selle kalendaarse kestvuse pikendamist, et tegeliku äriarendusega programmi lõpuks kaugemale jõuda. Ettevõtte loomise protsessi kaudu toimuva õppimise võimalusi piirab see, milliseid investeeringuid konkreetne äriarendus eeldab ja kui suured riskid nendega kaasnevad.

Õppemeetodite kasutamine sõltub nii haridusastmest kui ka sellest, kas õppejõudude peamine eesmärk ettevõtlusõppes on üliõpilaste ettevõtlikkuse arendamine või nende koolitamine ettevõtjateks. Arvestatakse õppegrupi heterogeensust, sest eriti kõrghariduses või kutsehariduses võib õpperühmas olla nii neid, kes pole valmis ettevõtlusega alustama ja ka neid, kellel on kõrge motivatsioon oma ettevõtte loomiseks või kes juba tegelevad ettevõtlusega. See mõjutab äriplaani koostamise kui õppemeetodi sisu. Äriplaani koostamine oli üks levinumaid tegevusi ettevõtlusõppes. Selle peamine eesmärk on anda osalejatele realistlik ettekujutus erinevatest etappidest, mis tuleb läbida oma idee kommertsialiseerimisel. Lisaks tervikliku äriplaani koostamisele lastakse tudengitel arendada välja äriplaani erinevaid etappe ja aspekte ning teha nende kohta esitlus ja esitatud ideed kaitsta. Selle kasutamise eesmärke on mitu: anda tudengitele koostöökogemus; äriplaani (osa) arendamise ja oma äriidee analüüsimise kogemus; oma töö tulemuse esitlemise ning kaitsmise kogemus. Äriidee esitlused ja kaitsmised viiakse reeglina läbi aruteluseminaridel, kus on oluline kohta tagasiside andmisel õppejõu poolt.

Ettevõtlikkus saab avalduda ka palgatöötajana või osa-ajaliselt ettevõtjana tegutsedes mingil eluperioodil. Sellest vaatenurgast ettevõtlusõppe meetodeid valides on olulised pigem koostööoskused rühmas ja meeskonnas ning oma erialase idee turundamise oskused, mitte niivõrd ettevõtte loomise ja käigushoidmise võime tervikuna. Meetodite valik sõltub ka õpetaja ettevalmistusest ja hoiakutest ning õppijate motivatsioon, haridusasutuse rahalistest võimalused ja ettevõtlusõppe osakaalust õppekavas.

Ettevõtluskogemusega õpetajad eelistavad meetodite valikul sagedamini ettevõtluskeskkonnaga seotud praktilisi meetodeid (praktilised ülesanded, arutelud ettevõtluse edulugude ja ebaõnnestumiste üle, õpilasfirmad jms). Praktilise ettevõtluskogemuseta õpetajad eelistavad traditsioonilisemaid lähenemisviise nagu loengud, kirjalikud tööd, videote vaatamine. Kõik kasutavad aktiivselt rühmatöid, külaliste kutsumist ja ettevõtete külastamist. Praktikute kaasamine õppetöösse on populaarne, seda on teinud enamik õpetajaid ja kõrghariduse õppejõude. Rakendatakse nii kogenud ettevõtjaid ja ka ettevõtluse tugisüsteemi kuuluvate elukutsete esindajaid, kelle modereerimine on kursuse põhiõpetajale arvestatav töökoormus. Kaasamine on toimunud erinevates vormides: õppejõud on kutsunud praktikuid loenguid pidama, on korraldanud projektide tagasisidestamist praktikute osavõtul, on loodud mentoritega koostöövõimalusi üliõpilastele, korraldanud ettevõtte külastamist. Praktikute kaasamisel on kaks peamist kasutegurit. Esiteks, praktikute osalemine ja ettevõtete töö nägemine annab õppuritele parema tunnetuse protsessidest ja olukordadest, mis toimuvad ettevõtete tegevuses ja teiseks, praktikute osalemine muudab nende jaoks veenvamaks õppejõudude poolt edasi antu, see ei jää tudengite jaoks pelgalt teoreetiliseks teadmiseks.

Ettevõtlusõppe arengu takistustena nähakse kõige sagedamini õppevara, eriti konkreetseid harjutusi ja näiteid pakkuvate metoodiliste materjalide puudumist, õppijate motivatsiooni, õpetaja enda väheseid kogemusi/oskusi, kuid ka ajapiiranguid, formaalseid nõudeid ja kooli rahalisi võimalusi, näiteks koolist kaugemal asuvates suuremates keskustes olevate ettevõtete külastamiseks. Ettevõtlusõppes kasutab enamik intervjueeritud õpetajaid õppijakeskseid, õppijaid aktiviseerivaid, protsessipõhised, koostöiseid ja praktilisi õppemeetodeid, mis õpetajate kogemuste kohaselt on kõige tulemuslikumad ja õppijaid motiveerivamad.

Ettevõtlusõppe arendamiseks ei oodatud esmajoones mitte tervikmooduleid, vaid selliseid kaasusi ja harjutusi, mille hulgast saaks ise valida konkreetsesse õppeprotsessi sobivaid tööriistu. Rõhutati ka edulugude ja ebaõnnestumiste esitamist ning analüüsi. Mõned õpetajad toovad koostöiste meetodite kasutamisel väljakutsena õppijate sotsiaalsed oskused ja õppegrupi dünaamika. Projektõpet peetakse väga oluliseks, kuid ka selle rakendamisel näevad õpetajad takistusi, näiteks väiksearvulisi õppegruppe, sagedat puudumist, ajapiiranguid ja ebasobivat õppekorraldust. Ettevõtlusõppe võimalusi avardaks intervjueeritute arvates ettevõtete külastamiseks mõeldud õppereiside ja muu klassiruumist väljaspool toimivate õppemeetodite parem rahastamine. Ettevõtlusõppe toeks sooviti rohkem konkreetseid harjutusi, mida saaks kohe kasutusele võtta.

Õppejõud teevad selgelt vahet rühmatööl ja meeskonnatööl: kui rühmatöö on piiratud ajas ja ruumis (nt ühe kohtumise või töötoa jooksul toimuvad tegevused), siis meeskonnatöö on pikema aja jooksul (nt mingi projekti elluviimiseks kuluvate kuude või ka semestri jooksul) toimuv koostöö rühma liikmete vahel. Meeskonnatöö kasutamise peamine eesmärk on anda osalejatele meeskonna moodustamise, rollide ja tööjaotuse kujunemise, konfliktide tekkimise ja ületamise ning tulemuseni jõudmise kogemus. Edu ja Tegu ettevõtluspädevuse mudeli terminites on tegemist peamiselt koostööoskuse ja teiste sotsiaalsete oskuste arengu toetamisega.

Õpetajad nimetasid meetodeid ja nende kombinatsioone, mida nad sageli kasutavad: arutelud ja diskussioonid, rollimängud, ajurünnakud jt ideede genereerimise meetodid, analüüsi- sh eneseanalüüsi meetodid (nt SWOT-, PEST-analüüs), juhtumiuuringud, mudeldamine (nt ärimudelit), esitlemise meetodid. Mitmed õpetajad kasutavad kompleksseid, praktilisi meetodeid, õppimist ettevõtluskogemuse omandamise kaudu ning mõned ka ettevõtlusmänge või õpilasfirma metoodikat. Õpilasfirmat sooviks õpetajad enam kasutada, kui õppekorraldus ja õppemaht seda võimaldaksid. Intervjuudest ilmneb Junior Achievementi mõju. Osa õpetajaid kasutab traditsioonilisi õpetajakeskseid meetodeid (sh esitlusi õpetaja poolt), loenguid (sh külalisesinejaid), kuid rõhutavad, et ka teooriaõppes püüavad nad tuua võimalikult palju elulisi ja praktilisi näiteid, sh lähtuvalt õppijate erialast. Ettevõtlusõppes kasutatakse ka õppijate iseseisvat tööd, meetoditena nimetatakse näiteks uurimistööd (nt ettevõtte rahastamise võimaluste kohta), terminite omandamist, tööd õppevideotega.

Valdavalt ei väljenda õpetajad kasutatavate meetodite ja nende kombinatsioonide mõtestatud ja selget seostamist ettevõtluspädevustega, mille arengut nad taotlevad. Pigem põhjendavad õpetajad erinevate meetodite kasutamist õppe mitmekesistamisega, õpilaste vajaduste ja soovide, motivatsiooni ja huvi ülalhoidmisega, aga näiteks ka kooli traditsiooniliste ürituste korraldamise ja rahastuse saanud projektide õppesse lõimimise vajadusega. Üksikud õpetajad valivad teadlikult metoodika, mis toetab ettevõtluspädevuse mudeli alapädevuste arendamist. Intervjueeritud õpetajad on loovad erinevate meetodite lõimimisel õppeprotsessi ja peavad oluliseks ka meediast kättesaadava teabe tutvustamist ettevõtlust mõjutava keskkonna muudatuste selgitamiseks Eestis ja mujal maailmas. Ühe konkreetse õpiku kasutamine on vähelevinud, pigem kasutatakse erinevaid tekste, näiteks artikleid. Individuaalsed ja kirjalikud erinevate teemade reflektsioonid on oma koha leidnud referaatide, esseede, analüüsivate ülevaadete koostamise näol. Nimetati ka õppimispäeviku pidamist, kuhu üliõpilane paneb kirja oma mõtted etteantud teemal.

Õpetajad kasutavad ja eelistavad enamasti mitteeristavat hindamist, kuna see sobib nende hinnangul ettevõtlusõppe eesmärkidega paremini ja paljud kasutatavad meetodid on sellised, mida eristavalt hinnata on keeruline. Eristavat hindamist kasutavad õpetajad viitavad sageli formaalsetele nõuetele, öeldes, et mitteeristav hindamine sobiks õppe sisust, eesmärkidest ja kasutatavatest meetoditest lähtudes paremini.

Ettevõtlusõppe moodulite ning programmide ja kasutatud õppemeetodite mõju õppijate ettevõtluspädevuse kujunemisele ja õpimotivatsioonile ettevõtlusõppe erinevates rakendusviisides

Edu ja Tegu õppemooduleid on aktiivselt rakendatud kutsehariduses. Edu ja Tegu programmi raames loodi aastatel 2016–2017 ettevõtlusõppe baasmoodulid ja nende näidisrakenduskavad kõigile kutsehariduse tasemetele (tase 2–5), milles kirjeldati oodatavad teadmised, oskused ja hoiakud, õppe sisu, õppe- ja hindamismeetodid ning hindamisülesanded, soovitatava õppevara loetelu. Samuti koostati mitmeid metoodilisi materjale (nt õppija juhiseid, hindamismudeleid, töölehti jm), e-kursusi õpetajatele ning digitaalne 4. taseme ettevõtlusõpik. Programmi raames loodud ettevõtlusõppe baasmooduleid testiti 2017/18 õa neljateistkümnes kutseõppeasutuses. Edu ja Tegu programmi raames loodi ka ettevõtlusõppe spetsialiseeritud moodulid teeninduse, tootmise ja loomemajandusega seotud erialade jaoks neljanda, sh kutsekeskharidusõppe ja viienda taseme kutseõppe õppekavade jaoks ning nende näidisrakenduskavad ja muid toetavaid metoodilisi materjale.

Kuigi koolidel on olnud alates 2018/19 õppeaastast võimalus üldõpingute mooduli kõrval õppekavadesse lülitada põhi- või valikõpingute tervikmoodulitena või lõimitult ettevõtlusõppe baasmoodulit ja spetsialiseeritud mooduleid, näitavad antud uuringu tulemused, et ettevõtlusõpe toimub endiselt valdavalt üldõpingute mooduli raames, toetades õpiväljundi "mõtestab oma rolli ettevõtluskeskkonnas" saavutamist. Üksikud koolid on küll mõnedesse õppekavadesse lülitanud erineva mahuga valikõpingute mooduli, mis baseerub ettevõtlusõppe baasmoodulil, kuid seda ei ole seni õppes rakendatud. Kutsehariduses rõhutasid intervjueeritud nii vajadust kohandada õppemeetodeid põhikooli baasil ja gümnaasiumi järel kutsehariduses õppijate erinevatele eelteadmistele kui ka õpitavatele erialadel, millest mõned on rohkem hüppelauaks iseendale tööandjaks saamisele kui teised.

Kõrghariduses tegeldakse baasmoodulist erinevate ettevõtlusmoodulite õpiväljundite saavutamisega sageli väljaspool ettevõtlusõppe ainet. Kõrghariduses peavad õppijad ettevõtlusõppe õpiväljundeid piisavalt selgeteks. Õppejõud on keskendunud peamiselt osadele ettevõtluse baasmooduli õpiväljunditele ja võib öelda, et ettevõtlusõppe kursusel osalejad saavutavad olulisel määral järgmised õpiväljundid: analüüsib ennast ja oma rolli meeskonnas ja ettevõtlusprotsessis; analüüsib ettevõtlusprotsesse ja ettevõtluskeskkonda ning selle mõju kavandatavale ettevõttele; kavandab ärimudeli lähtudes ettevõtluskeskkonna teguritest ja eetika põhimõtetest; esitab argumenteeritult ja veenvalt oma ideid, sealhulgas ärimudelit.

Rühmatöö arendab koostööoskusi, rühmatööst samm edasi on meeskonnatöö, mille jooksul saavad osalejad meeskonna moodustamise ja toimimise kogemuse. Esitluste tegemine ja oma ideede, äriplaani kaitsmine arendab nii esinemisoskust ja -kindlust, kui sunnib nendeks valmistudes konkreetse valdkonna teemad läbi töötama. Teiste erialadega lõimitud ettevõtlusõppe tulemusel suureneb osalejate suutlikkus tegutseda algatusvõimeliselt ja loovalt ehk suureneb nende ettevõtluspädevus enda ekspertteadmiste rakendamiseks. See on ressurss, mida nad saavad soovi korral rakendada enda erialaspetsiifilise konkreetse idee

kommertsialiseerimisel. Õppijate enesehinnangute keskmistest lähtudes saab välja tuua pädevused, millele ettevõtlusõppe mõju on olnud kõige positiivsem:

- Kõige suurem mõju on olnud üldise arusaama kasv terviklikust ettevõtlusprotsessist ja ettevõtluse olemusest üldse (enne õppimist 2,90, pärast 3,61).
- Konkreetsete ettevõtluspädevuste osas on enesekohased hinnangud parenenud eelkõige praktiliste teadmiste ja oskuste osas: äriideede elluviimine (+0,13) ning väärtust loov mõtlemine ja lahenduste leidmine (+0,11).
- Hoiakute, väärtuste ja isikuomadustega seotud pädevuste korral on muutused olnud väikesed või pole neid üldse toimunud. Erandiks on siin loovus (+0,14).
- Praktiline ettevõtlusõpe (nt programmis STARTER) võib tuua kaasa ka enesekohaste hinnangute langemise. Õppijad saavad aru, et nende algne hinnang ettevõtluspädevuste olemasolule oli pigem liiga optimistlik.

Konkreetsete pädevuste osas on enesekohased hinnangud parenenud eelkõige praktiliste teadmiste ja oskuste osas: äriideede elluviimine ning väärtust loov mõtlemine ja lahenduste leidmine. Hoiakute, väärtuste ja isikuomadustega seotud pädevuste korral on muutused olnud väikesed või pole neid üldse toimunud. Erandiks on siin loovus, motivatsioon ja sotsiaalsete olukordade lahendamine, mis on paranenud eelkõige põhikoolis. Ettevõtlusõppes osalemise motivatsioon, mis avaldub õppimisest saadavas naudingus, soovis oma ideid jagada, teadmisi laiendada ja karjääri valida ning ettevõtjaks saada on kõige kõrgem kõrghariduses ja programmis STARTER. Huvi ettevõtlusega alustamise vastu on tõusnud pigem nendel, kellel vastav motivatsiooni on juba varem olemas olnud (eelkõige programmis STARTER osalejad).

Üldhariduskoolides, kus ettevõtlusega tegelemise soov õppuritel õppe jooksul kahanes, on õppes tõenäoliselt keskendutud mitte ettevõtluse kui terviku käsitlemisele, vaid eelkõige finantskirjaoskuse ja planeerimise kompetentsidele. Samas on vastanute arv liiga väike, et saaks esitada kindlaid järeldusi.

Kõrgkoolides, kus ettevõtlusega tegelemise soov kasvas, on õppimise tulemusena kõige rohkem muutunud**:**

- rohkem tähelepanu probleemi lahendusele (ettevaatavalt): +0,41;
- rohkem on hakatud mõtlema jätkusuutlikkusele: +0,28;
- rohkem pööratakse tähelepanu info otsimisele ja seostele: +0,45.

Mõnevõrra rohkem on hakatud tähelepanu pöörama rahaasjadele, samas veidi vähem oluliseks on hakatud hindama suhtlemist.

Uuringust selgus Junior Achievementi õppematerjalide populaarsus üldhariduses. Edu ja Tegu moodulite rakendamise mõju on muudest ettevõtlusõppes kasutatavatest õppematerjalidest raske eristada, sest paljud intervjueeritud püüavad õppeprotsessile loovalt läheneda ja õppematerjale pidevalt uuendada, arvestades nii Eesti ettevõtluskeskkonna muutumist kui ka rahvusvahelisi trende. Tagasiside küsitlustest võib siiski järeldada, et erinevate õppeasutuste kaasatus moodulite loomisesse on tugevdanud koosööga seotud ettevõtluspädevust ning arusaamu terviklikust ettevõtlusprotsessist õppijate ja nende õpetajate ühise tegutsemise kaudu, näiteks programmis STARTER.

Edu ja Tegu moodulite populaarsust suurendaks nendes sisalduvate õppematerjalide ülevaatlikum kirjeldamine veebikeskkonnas ja lihtsam kättesaadavus, et neid muude ettevõtlusõppe materjalidega seostatult kasutada. Intervjuudes rõhutati õppevara ja -metoodika ühise keskkonna (uuringus ettepanekutes

nimetatud repositoorium) loomist, mille pidevaks täiendamiseks kõigil ettevõtlusõppes osalejatel oleksid võimalused ja motivatsioon. Edu ja Tegu ettevõtluspädevuse mudeli baasil saaks luua enesehindamise metoodika, mille rakendamise käigus ettevõtlusõppes osalejad ennast iga alapädevus lõikes koostatud küsimustiku alusel hindaksid. Samas toimuks enesehindamise käigus pädevuste rakendumise kohta näidete kogumine ja mudeli täiendamine.

Edu ja Tegu programmis loodud moodulite ja õpivara edasiarendamisel tuleks keskenduda nendele rakendustele, mis võimaldavad ettevõtlusõppe lõimimist erinevate erialade õppekavadesse ja koostööd Eesti ja välisriikide üliõpilaste vahel, et Eesti ettevõtluse innovaatilisust ja rahvusvahelist haaret tugevdada.

Ettevõtlusõppe moodulite ning programmide ja kasutatud õppemeetodite mõju terviklik hindamine peaks toimuma pikema perioodi jooksul. Praeguseks ei ole veel piisavaid andmeid, et eristada konkreetsete Edu ja Tegu moodulite mõju nendest ettevõtlusõppe sisenditest, mis on seotud Junior Achievementi kogemusega või ettevõtlike õpetajate poolt muudest allikatest saadud õppematerjalide ja meetodite rakendamisega. Õppijate ettevõtluspädevuse kujunemist ettevõtlusõppe erinevates rakendusviisides tuleks ettevõtlusõppele vahetult järgnenud tagasiside küsitlustele lisaks hinnata mõne aasta möödudes selle järgi, kui ettevõtlikult ettevõtlusõppe läbinud noored ja vanemad õppurid enda tööd ja elu on suutnud korraldada.

Kompleksuuringust tuletatud soovitused ettevõtlusõppe poliitika kujundamiseks kõikidel haridustasemetel

Arvestades kompleksuuringu tulemusi, kus eelkõige õpetajate individuaal- ja fookusgrupi intervjuudest selgus, kuivõrd ebaühtlane on koolides antav ettevõtlus- ja majandusõppe tase, sh õpetajate teadmiste, õppe sisu, kestvuse, kasutatavate materjalide, õppevara ostmise võimaluste, ettevõtete külastamise võimaluse jms osas, toovad autorid välja uuringu tulemustest tuletatud ettepanekud ettevõtlusõppe arendamiseks ja ettevõtlusõppe poliitika kujundamiseks.

Tulenevalt õpetajate erinevast ettevalmistusest on nende arusaam ettevõtlusest erinev. Ettevalmistuse ja õppekava mahu erinevustest tingituna erinevad oluliselt ka õpetajate seatud ettevõtlusõppe eesmärgid ning saavutatavad tulemused. Esineb ka koole, kus ettevõtlusõppes rakendatavad programmid on klasside/ aastakäikude lõikes erinevad. Koolides, kus alustatakse ettevõtlusainet algklassides, on erinevus samuti suur, sest osa õpetajaid lähtub tegelikkuses ettevõtlikkuspädevustest, teised aga ettevõtluspädevustest, sealjuures paljud õpetajad ei tee nendel pädevustel sisulist vahet. Kasutada olevate ressursside erinevus, mis tuleneb koolide asukohast, erinevast materiaalsest olukorrast ja koolijuhtide erinevast suhtumisest ettevõtlusainesse, tingib õpilaste äärmiselt ebaühtlase ettevõtlusalase teadmiste taseme ja ettevalmistuse tulevikuks.

Ülaltoodut arvestades on peamised soovitused ettevõtlusõppe poliitika kujundamiseks:

1. Praegu on ettevõtlusõppe üldhariduskoolides ja kutsekoolides enamasti valikaine ning õppe sisu ja rõhuasetused on koolide lõikes väga erinevad. Ettevõtlusõpet koolides tuleks **ühtlustada üleriigiliselt**, alustades põhikooli riikliku õppekava, gümnaasiumi riikliku õppekava ning kutseõppekavade kompleksest kaasajastamisest. Täpsemad alused, millisel kooliastmel peaks ettevõtluspädevuste omandamisega alustama, peaks andma vastavates ametkondades läbiviidavad arutelud.

2. Üld-, kutse- ja kõrghariduses ettevõtlusõppesse kaasatud õppijate arusaamade, õpimotivatsiooni ja ettevõtluspädevuse mudeli rakendamisel saadud andmete võrdlemine osutab vajadusele **diferentseerida ettevõtluspädevuse mudeli rakendamist haridustee erinevatel etappidel** ja samas otsida võimalusi erinevatel haridustasemetel toimuva ettevõtlusõppe paremaks seostamiseks. Ettevõtluspädevuse mudeli rakendamisel peaks samuti lähtuma õppijate tasemest – nooremas kooliastmes keskenduda enesejuhtimisele ja sotsiaalsete olukordade lahendamisele ning vanemas astmes väärtust loovale mõtlemisele ja lahenduste leidmisele ning seejärel äriideede elluviimisele.

3. Põhihariduse tasandil seostuvad ettevõtlusõppe võimalused eeskätt algatusvõime ja suhtlusoskuste arendamisega laste vahel ning loovuse rakendamisega lastelt eeldatavate oskuste omandamiseks indiviidina ja rühmas. Soovituslik on aga **esimeses kooliastmes keskenduda esmajoones ettevõtlikkuspädevustele** ehk siis mitte rõhutama õppes äritegemist, ning ettevõtluspädevuste omandamise eesmärk tuua sisse teises ja kolmandas kooliastmes. Juba algklassides ettevõtluslaatade alustamisega võib osadel õpilastel ja ka lastevanematel tekkida vastuseis ettevõtlusõppe suhtes (seda hüpoteesi on mõistlik kontrollida ka vastavate uuringutega). Peamine argument on aga, et seoses elukoha või kooli vahetamisega tekib suur ebavõrdsus õpilaste ettevõtluspädevustes – osa koole on liitunud Ettevõtliku Kooli või Junior Achievementi õpilas- ja minifirma programmiga, kuid teistes koolides puudub isegi õpetaja, kellel endal oleks vastavad pädevused. See tähendab, et ettevõtlusõppega alustajad ei jõua oma klassikaaslastele järgi, ning vastupidi – osadel õppijatel tekib tänu varasemale õppekogemusele motivatsiooni puudus. Samas võiks mini-mini õpilasfirmade tegevust toetada huvihariduse raames.

4. Kolmandas kooliastmes peaksid õpilased saama ka **ühtsed baasteadmised majandusõppes ja karjääriõppes** – selleks, et mõista majanduse toimimist ning seada isiklikke eesmärke – kas siis edasi minnes õppima kutsekooli või gümnaasiumisse. Õpetatavate teadmiste eristumine toimuks alles gümnaasiumis ja kutseõppes. Sellel tasandil on oluline nii uute ärivõimaluste avastamine kui ka planeerimise ja laiemalt ettevõtlusprotsessi ja majanduskeskkonna seoste mõistmine ning finantskirjaoskuse alused. Keskhariduses on laiemad võimalused tegevuse kaudu õppimiseks sellistes õpilasfirmades, mis ei eelda ulatuslikke investeeringuid. Valikkursus õpilasfirma peaks olema läbitud hiljemalt 11. klassis, kuna programm on õppijatele liiga suur koormus gümnaasiumi lõpuklassis ning siis säilib võimalus ka pikemalt õpilasfirmat arendada.

5. Ettevõtlusõppe aine maht erineb koolide lõikes väga oluliselt ning ka õppetöö toimub erinevatel perioodidel – osades koolides võetakse aine läbi ühel õppeaastal, osades on jaotatud mitmele õppeaastale. **Ettevõtlusõppe muutmine** gümnaasiumides ja kutsekoolides valikaine/valikkursuse asemel **kohustuslikuks aineks/ kursuseks** võimaldab senisest paremini planeerida õppe mahtu, kaasajastada olemasolevaid või välja töötada uusi õppematerjale (tellimine vastavalt riiklikule õppekavale) ning annaks ka tõuke õpetajatele täiendava kutse omandamise võimaldamiseks ehk majandus- ja ettevõtlusõpetajate koolitamiseks (nt Tallinna Ülikoolis). Ettepanek põhineb uuringust saadud teadmisel, et õpetajate ettevõtlusalane haridustase on väga ebaühtlane – eelteadmised õpetama asudes kas puuduvad üldse või hoopis ollakse ettevõtjana tegutsenud mitukümmend aastat. Seega ettevõtlust annavad õpetajad, kellel puudub kas ettevõtluse alane kompetents või pedagoogi alane kompetents. Mõlemat kompetentsi omavad vaid üksikud üldharidus- ja kutsekoolide õpetajad.

6. Erinevate haridustasandite seostamiseks võiks kõrghariduse õppekavades ettevõtluspraktika üheks vormiks olla üliõpilaste rakendamine kutsehariduse ja üldhariduse ettevõtlusõppes loodud **õpilasfirma mentorina**.

7. Õpetajate intervjuudest ja fookusgruppidest on ilmnenud Junior Achievement'i programmi ja selle õppematerjalide populaarsus. Ettevõtluspädevuse mudeli rakendusi võiks senisest enam seostada Junior Achievementi programmis saadud kogemustega. Ettevõtluspädevuse mudeli tutvustamisele ja kasutamisele õppeprotsessis aitab kaasa praeguseks Edu ja Tegu programmi raames väljatöötatud ettevõtluspädevuse enesehindamise vahend, mille rakendamiseks on koostatud veebipõhine enesehindamise küsimustik. Seda veebilahendust võiks edaspidi täiendada võimalusega ettevõtluspädevuste avaldumise näidete kohta verbaalseid selgitusi lisades ja **luua seos mudeli rakendamise töövahendi ning repositooriumi vahel**.

8. Ettevõtlusõppe materjalide ühtne keskkond **repositoorium peaks olema avatud** õppekaasuste ja uute metoodikate lisamiseks nii, et neid saaks seostada ettevõtluspädevuse mudeli vastavate dimensioonidega. Õpetajaid ja õppejõude tuleks motiveerida repositooriumit täiendama ja seal kasutatud õppevara kohta tagasisidet andma ning nende jaoks väärtuslike õppematerjalide autoreid tuleks tunnustada.

9. Arenevas ühiskonnas peaks **ettevõtluspädevuse mudelit pidevalt täiendama** ja selle rakendamise uute valdkondade ja neisse sobivate ettevõtlusõppe meetodite kohta teavet koguma, sest ka ettevõtluse sisu ja ettevõtlikkuse avaldumisvormid muutuvad ajas.

10. Ettevõtlusõppe arendamise jätkusuutlikkuse tagamiseks muutuvas globaalses keskkonnas ja õppijate ette valmistamiseks innovaatilises ning rahvusvaheliselt konkurentsivõimelises ettevõtluses edu saavutamiseks on oluline **Edu ja Tegu jätkuprogrammi kavandamine**. See jätkuprogramm peaks ettevõtluspädevuse mudelit edasi arendama ja õppematerjalidega ning päevuste rakendamist selgitavate kaasustega ja kogemuspõhiste näidetega täiendama, arvestades erineva vanuse ja kogemusega õppijate vajadusi ning erinevate ettevõtlusvaldkondade eripära. Ettevõtluspädevuse arendamine peaks toetama Eesti ettevõtete eksporti ja rahvusvaheliste ettevõtlustiimide rakendamist osana ettevõtluse ökosüsteemist. Edu ja Tegu jätkuprogrammi osaks võiks olla täiendavad uuringud, et selgitada ettevõtlusõppe ja ettevõtluspädevuse mudeli rakendamise pikaajalist mõju.

KASUTATUD ALLIKAD

Arro, G., Jaani, J., Loogma, K., Malleus, E. (2018) Ettevõtlikkuse ja ettevõtlusõppe süsteemne arendamine Eestis, programmi raamdokument. Külastatud aadressil https://xn--ettevtluspe-jfbe.ee/wp-content/uploads/2018/12/Raamdokument_web_3.pdf

Arro, G., Malleus, E., Jaani, J., Olvik, A. (2018) Üldhariduskoolide ettevõtlikkusprogrammide mõju uuring 2016-2018. Külastatud aadressil https://xn--ettevtluspe-jfbe.ee/wp-content/uploads/2018/12/M%C3%B5juuuringu-aruanne_18.07.2018.pdf

Bacigalupo, M., Kampylis, P., Punie, Y., Van den Brande, G. (2016) *EntreComp: The Entrepreneurship Competence Framework*. Luxembourg: Publication Office of the European Union; EUR 27939 EN; doi:10.2791/593884

Dewey, J. (1938/ 1963). *Experience and education.* The Kappa Delta Pi Lecture Series. London, New York: Collier MacMillan Publishers

Braun V, Clarke V (2006) *Using thematic analysis in psychology*. Qual Res Psychol 3:77–101Series. London, New York: Collier MacMillan Publishers

Dewey, J. (1938/ 1963) *Experience and education*. The Kappa Delta Pi Lecture Series. London, New York: Collier MacMillan Publishers

The Entrepreneurship Competence Framework Impact of Enterpereneurship Education in Denmark (2014)

Eesti Arengufond (2015) Globaalne ettevõtlusmonitooring 2014. Eesti Raport. Külastatud aadressil http://www.arengufond.ee/wp-content/uploads/2015/11/GEM_2014_Eesti1.pdf

Euroopa Nõukogu (2018) Nõukogu soovitus, 22. mai 2018, võtmepädevuste kohta elukestvas õppes, Euroopa Liidu Teataja, C189, 1-13. Külastatud aadressil https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ET/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604(01)&from=EN

European Commission (2013) *Entrepreneurship 2020 action plan. Reigniting the entrepreneurial spirit in Europe, Brussels. COM (2012) 795 final.* Retrieved from http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2012:0795:FIN:en:PDF

European Parliament and EU Council (2006*) Recommendation on key competences for lifelong learning. Official Journal of the European Union*, 2006/962/EC, pp. 10-18. Retrieved from: http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:394:0010:0018:en:PDF (01.02.2016)

European Commision; EACEA; Euridyce (2016) *Entrepreneurship Education at School in Europe. Eurydice Report*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Retrieved from: https://webgate.ec.europa.eu/fpfis/mwikis/eurydice/images/4/45/195EN.pdf (16.04.2016)

European Commission (2010) Communication from the Commission "Europe 2020 A strategy for a smart, sustainable and inclusive growth"(COM (2010) 2020 final). European Commission, Brussels. Retrieved from: http://ec.europa.eu/europe2020/index_en.htm

European Commission (2012) *Report on the Results of Public Consultation on The Entrepreneurship 2020 Action Plan*. DG Enterprise and Industry. Retrieved from: http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/10378/attachments/1/translations/en/renditions/native (16.04.2016)

European Commission (EC); EACEA; Eurydice (2016) Entrepreneurship Education at School in Europe. Eurydice Report. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Retrieved from: https://webgate.ec.europa.eu/fpfis/mwikis/eurydice/images/4/45/195EN.pdf (02.09.2016)

European Commission, Joint Research Centre Institute for Prospective Technological Studies. (2015). *Final report of "Entrepreneurship Competence: An Overview of Existing Concepts, Policies and Initiatives*." Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2015. Retrieved from: https://ec.europa.eu/jrc ; https://ec.europa.eu/jrc/en/institutes/ipts

Ghezzi, A., & Cavallo, A. (2020) *Agile business model innovation in digital entrepreneurship: Lean startup approaches*. Journal of business research, *110*, 519-537.

Giorgi, A. (1997). *The theory, practice, and evaluation of the phenomenological method as a qualitative research*. Journal of Phenomenological Psychology, 28(2), 235–260. https://doi.org/10.1163/156916297X00103.

Guaya, F., Morinb, A., Litalienc, D., Valoisd, P., Vallerand, R. (2015) *Application of Exploratory Structural Equation Modeling to Evaluate the Academic Motivation Scale*. Retrieved from: https://core.ac.uk/download/pdf/192065159.pdf

Hofstede Insights (2020) Retrived from https://www.hofstede-insights.com/product/compare-countries/ (15.12.20)

Kallas, E., Loogma, K., Peterson, B., Rekkor, S., Titov, E., Õunapuu, T. (2018) Ettevõtlusõppe moodulite piloteerimine üld-, kutse- ja kõrghariduses. Külastatud aadressil https://xn--ettevtluspe-jfbe.ee/wp-content/uploads/2019/05/Raport_piloteerimine_final_2019.pdf

Kalmus, V.; Masso, A.; Linno, M. (2015). Sotsiaalse analüüsi meetodite ja metodoloogia õpibaas. Tartu Ülikool. Külastatud aadressil http://samm.ut.ee/kvalitatiivne-sisuanalyys

Kolb, D.A. (1984) *Experimental Learning. Experience as a source of Learning and Development*. Prentice Hall, New Jersey

Kolb, A. Y., & Kolb, D. A. (2005) *Learning styles and learning spaces: enhancing experiential learning in higher education*. Academy of Management Learning & Education, 4(2), 193–212. Retrieved from: http://www.jstor.org/stable/40214287

Kozlinska, I. (2016) *Evaluation of the outcomes of entrepreneurship education revisited evidence from Estonia and Latvia* (Doctoral dissertation), 416 p, Retrieved from: https://web-proxy.io/proxy/dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/54670/kozlinska_inna.pdf?sequence=5&isAllowed=y

Malleus, E., Kallaste, M., Mädamürk K., Venesaar, U. (2019) Ettevõtluspädevuse enesehindamise metoodika täiendamine ja rakendamine toetamaks õppija ja õpetaja/õppejõu arengut läbi teadlikkuse ja

teadmiste tõstmise ettevõtlikkusest ja ettevõtluspädevusest tervikuna (2019-2020). Aruanne 2019-2020 aasta tegevuste kohta.

McGuigan, J. (2016) *Practicing what we preach: entrepreneurship in entrepreneurship education*. Journal of Entrepreneurship Education Volume 19, Number 1, 2016

Mccallum, E., Weicht, R., Mcmullan, L. and Price, A. (2018) *EntreComp into Action - Get inspired, make it happen: A user guide to the European Entrepreneurship Competence Framework*, Bacigalupo, M. and O`keeffe, W. editor(s), EUR 29105 EN, Publications Office of the European Union, Luxembourg, ISBN 978-92-79-79360-8, doi:10.2760/574864, JRC109128.

ENUT, Naisettevõtluse edendamine ja kasvustrateegiad. Külastatud aadressil https://www.enut.ee/files/Naisettevotluse_edendamine_ENUT.pdf

O'Connor (2013) *A conceptual framework for entrepreneurship education policy: Meeting government and economic purposes*. Journal of Business Venturing 28 (2013) 546-563.

Revans, R.W. (1981) *The nature of action learning. Omega*, 9(1), 9–24. doi:10.1016/0305-0483(81)90061-X

Revans, R.W. (2011) *ABC of Action Learning*. England, Gower Publishing Limited.

Robert J. Vallerand, Luc G. Pelletier, Marc R. Blais, Nathalie M. Brière, Caroline B. Senécal, Évelyne F. Vallières, (2011) *Educational and Psychological Measurement*, vols. 52 and 53. Eesti keelde kohandanud Ingi Einaste ja Mari-Liis Mägi, 2011 toimetanud Jorgen Matsi, keelekorrektuuri teinud Laivi Laanemets.

Sieger, P., Fueglistaller, U., & Zellweger, T. (2014) *Student entrepreneurship across the globe: A look at intentions and activities.* St.Gallen: Swiss Research Institute of Small Business and Entrepreneurship at the University of St.Gallen (KMU-HSG). Retrieved from http://www.guesssurvey.org/resources/PDF_InterReports/GUESSS_INT_2013_REPORT.pdf

Täks, M., Tynjälä, P., Toding, M., Kukemelk, H., Venesaar, U (2014) *Engineering Students' Experiences*. In Studying Entrepreneurship, Journal of Engineering Education, Vol. 103, No. 4, pp. 573–598, http://wileyonlinelibrary.com/journal/jee

Tynjälä, P. (2008) *Perspectives into learning at the workplace*. Educational Research Review 3 (2008) 130-154 McGuigan, J. (2016). Practicing what we preach: entrepreneurship in entrepreneurship education. Journal of Entrepreneurship Education Volume 19, Number 1, 2016

Vallerand, R. Pelletier, L., Blais, M., Brière, N., Senécal, C., Vallières, E. (1992-1993) *Academic Motivation Scale (AMS-HS 28). High School Version Adapted from AMS*. Educational and Psychological Measurement, vols. 52 and 53. Retrieved from: https://www.lrcs.uqam.ca/wp-content/uploads/2017/08/HS-emes_en.pdf

Venesaar, U., Kallaste, M., & Küttim, M. (2014a) *Factors influencing students' venture creation process*. *Procedia – Social and Behavioral Sciences, 110*, 678–688.

Walter& Block - Walter, S. G., & Block, J. H. (2016) *Outcomes of entrepreneurship education: An institutional perspective*. Journal of Business Venturing, 31(2), 216–233.

Zahra, S. A., Wright, M., & Abdelgawad, S. G. (2014) Contextualization and the advancement of entrepreneurship research. *International Small Business Journal, 32*(5)

LISAD

Lisa 1. Uuringus esindatud koolid (õpetajad/õppejõud ja/või õppurid)

Üldhariduskoolid	
Adavere Põhikool	Pärnu Rääma Põhikool
Are Kool	Pärnu Sütevaka Humanitaargümnaasium
Aste Põhikool	Pärnu Ülejõe Põhikool
Haabneeme Kool	Rakvere Reaalgümnaasium
Heimtali Põhikool	Rakvere Täiskasvanute Gümnaasium
Hugo Treffneri Gümnaasium	Rapla Täiskasvanute Gümnaasium
Kanepi Gümnaasium	Rocca al Mare Kool
Kiili Gümnaasium	Rõngu Keskkool
Kohila Gümnaasium	Saku Gümnaasium
Adavere Põhikool	Sillamäe Gümnaasium
Kohtla-Nõmme Kool	Sindi Gümnaasium
Kullamaa Keskkool	Suure-Jaani Kool
Kuusalu Keskkool	Tallinna 21. Kool
Kuuste Kool	Tallinna 32. Keskkool
Luunja Keskkool	Tallinna Juudi Kool
Lüllemäe Põhikool	Tallinna Järveotsa Gümnaasium
Osula Põhikool	Tallinna Kunstigümnaasium
Palupera Põhikool	Tallinna Lilleküla Gümnaasium
Pirita Majandusgümnaasium	Tallinna Tehnikagümnaasium
Põltsamaa Ühisgümnaasium	Tartu Annelinna Gümnaasium
Põlva Gümnaasium	Tartu Kristjan Jaak Petersoni Gümnaasium
Põlva Kool	Valga Gümnaasium
Pärnu Koidula Gümnaasium	Valga Kaugõppegümnaasium

Kutsehariduskoolid	
Astangu Kutserehabilitatsiooni Keskus	Räpina Aianduskool
Georg Otsa nim. Tallinna Muusikakool	Tallinna Ehituskool
Haapsalu Kutsehariduskeskus	Tallinna Lasnamäe Mehaanikakool
Heino Helleri nim. Tartu Muusikakool	Tallinna Majanduskool
Ida-Virumaa Kutsehariduskeskus	Tallinna Polütehnikum
Järvamaa Kutsehariduskeskus	Tallinna Teeninduskool
Kehtna Kutsehariduskeskus	Tallinna Tervishoiu Kõrgkool
Kuressaare Ametikool	Tartu Kunstikool
Kuressaare Kutsehariduskeskus	Tartu Kutsehariduskeskus
Lasnamäe Mehaanikakool	Tartu Kõrgem Kunstikool Pallas
Luua Metsanduskool	Tartu Tervishoiu Kõrgkool
Olustvere Teenindus- ja Maamajanduskool	Valgamaa Kutsehariduskeskus
Pärnu Saksa Tehnoloogiakool	Viljandi Kutseõppekeskus
Pärnumaa Kutsehariduskeskus	Võrumaa Kutsehariduskeskus
Rakvere Ametikool	
Kõrgkoolid	
Eesti Ettevõtluskõrgkool Mainor (EEK)	Sisekaitseakadeemia (SKA)
Eesti Lennuakadeemia (ELA)	Tallinna Tehnikakõrgkool (TKTK)
Eesti Maaülikool (EMÜ)	Tallinna Tehnikaülikool (TalTech)
Eesti Mereakadeemia (EMERA)	Tallinna Tervishoiu Kõrgkool (TTK)
Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia (EMTA)	Tallinna Ülikool (TLÜ)
Eesti Kunstiakadeemia (EKA)	Tartu Ülikool (TÜ): Tartu Ülikooli Pärnu Kolledž, Tartu Ülikooli Narva Kolledž, Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia
Estonian Business School (EBS)	

Lisa 2. Üld- ja kutsehariduse õpetajate/ kõrghariduse õppejõudude individuaalintervjuu plaan

Individuaalintervjuude peamine eesmärk selgitada, milline on olnud ettevõtlusõpet rakendanud õpetajate kogemus selles protsessis sh peamised väljakutsed ja kuidas nad mõistavad ning tõlgendavad ettevõtluspädevusmudelit. Tulemuste põhjal saab teha ettepanekuid õpetajate täienduskoolituste ja õppematerjalide ning juhendite arendamiseks.

Intervjueerija kasutab abimaterjalina ettevõtluspädevuse mudelit.
Intervjuu pikkus maksimaalselt 30-40 minutit.

Intervjuu teemad/alaküsimused

Sissejuhatus: Palun rääkige, kuidas Teist sai ettevõtlusõpetaja/ettevõtlusõppejõud?
Milline on olnud Teie ettevalmistus ettevõtlusõpetajaks/- õppejõuks saamisel?

- iseõppija
- ülikooliõpingud
- erasektori koolitused
- koolitused Edu ja Tegu programmi raames (võimalusel palun täpsustada)
- enda ettevõtluskogemus
- muud erinevad kursused – missugused?

Kui kaua olete ettevõtlust õpetanud?

1. **Õpetaja taustast:**

- Palun rääkige, milline on Teie kogemus ettevõtluse õpetamisel.
- Milline on Teie enda ettevõtluskogemus?
- Millistes klassides (nt 7,8,9,10, 11, 12) olete ettevõtlust õpetanud?/Mis tasemetel olete õpetanud?

Järgnevad intervjuu küsimused käsitlevad seda, kuidas Te olete ettevõtlusõpet üldhariduses läbi viinud.

2. **Mida peate ettevõtlusõpet läbi viies silmas ettevõtluse all? Milline on ettevõtlusõpet läbi viies teie peamine eesmärk/taotlus?**

3. **Millistele ettevõtluspädevustele olete õpetuses kõige suuremat rõhku pööranud?**

Alguses esitada see avatud küsimusena. Seejärel kasutada Edu ja Tegu ettevõtluspädevusmudeli joonist.
Vihjeküsimused:

- Palun rääkige, kuidas Te ettevõtluspädevusmudelit mõistate?
- Kas või kuidas olete ettevõtluspädevusmudelit rakendanud või kavatsete rakendada?
- Mis tundub Teile mudelis kõige tähtsam/olulisem?

- Mida oleks vaja mudelis parendada /muuta? Palun põhjendage! – kui sisukas, siis kontakt

4. **Palun rääkige lähemalt, kuidas te ettevõtlusõpet olete rakendanud?**

Alguses esitada see avatud küsimusena. Alateemad, mida peab käsitlema:

- Kuidas olete õpet planeerinud (õppetegevused, õppeülesanded, hindamine jne)? Mis on plaanikohaselt läinud, mis mitte? Miks?
- Millised õpitulemused / õpiväljundid on õppijad saavutanud/pole saavutanud? Miks?
- Milliseid õppemeetodeid kasutate? Miks just neid?
- Kuivõrd olete kaasanud oma tundidesse/loengutesse ettevõtjaid/praktikuid? Kuidas see on õnnestunud? Mis on edu taganud, mis on komistuskivid ja takistused olnud?
- Kuidas toimub ettevõtlusõppe lõimimine Teie koolis/õppekavas? Kas ja mil määral oleks tuge ja abi teiste õpetajatega/õppejõududega koostööst, kuidas see võiks toimida?
- Kuidas olete teinud koostööd teiste õpetajatega/õppejõududega ja ettevõtetega ettevõtlusõppes? Kuidas võiks koostöö paremini toimida?

5. **Kuidas hindate õpilaste ettevõtlusõppe tulemusi?**

Alguses esitada see avatud küsimusena.

Vihjeküsimused:

- Milliseid hindamiskriteeriume ja meetodeid olete hindamisel kasutanud? Miks?
- Milliseid hindamisülesandeid olete kasutanud ja milliseid mitte? Miks?
- Kuidas kujuneb kokkuvõttev hinne või arvestatud/mittearvestatud?

6. **Millist õppevara olete kasutanud?**

Alguses esitada see avatud küsimusena.

Vihjeküsimused:

- Millistest ressurssidest ja õppevarast olete puudust tundnud?
- Kas ja millist õppevara olete ise välja töötanud – kontakt kui väga sisukas

7. **Kuidas Teie arvates arenesid ettevõtlusõppe tulemusel õppijate ettevõtlikkuspädevused?** „suutlikkus ideid luua ja neid ellu viia, kasutades omandatud teadmisi ja oskusi erinevates elu- ja tegevusvaldkondades; näha probleeme ja neis peituvaid võimalusi; seada eesmärke ja neid ellu viia; korraldada ühistegevusi, näidata initsiatiivi ja vastutada tulemuste eest; reageerida paindlikult muutustele ning võtta arukaid riske".

8. **Mida olete ise ettevõtlusõppe kogemusest õppinud? Mida peaks veel õppima?**

Alguses esitada see avatud küsimusena.

Vihjeküsimused:

- Kas ja milles olete end ebakindlalt tundnud? Miks?
- Millist tuge vajaksite?

9. **Milliseid koolitusi/seminare/töötubasid/kursuseid või toetavaid materjale oleks veel vaja (sh Edu ja Tegu programmilt) ettevõtluse tulemuslikumaks õpetamiseks?**

Lisa 3. Üld- ja kutsehariduse õpetajate/ kõrghariduse õppejõudude/ STARTER programmi juhendajate fookusgrupi intervjuu plaan

Intervjuu juhend

Programmi Edu ja tegu raames on välja töötatud ettevõtluspädevusmudel ja ettevõtlusõppe baas- ja spetsialiseerumismoodulid. Mooduleid rakendati katseliselt(piloteeriti) 2017/18 õppeaastal ja rakendatakse alates 2018/19 õppeaastast.

Intervjuude peamine eesmärk vastavalt lähteülesandele on selgitada, milline on olnud ettevõtlusõpet rakendanud õpetajate kogemus selles protsessis sh peamised väljakutsed ja kuidas nad mõistavad ning tõlgendavad ettevõtluspädevusmudelit. Tulemuste põhjal saab teha ettepanekuid õpetajate täienduskoolituste ja õppematerjalide ning juhendite arendamiseks.

Anonüümsuse kinnitus: intervjuudest tehakse audiosalvestused, mis transkribeeritakse, jättes kõik võimalikud nimed välja. Sellega tagatakse intervjuudel osalejate anonüümsus.

Intervjueerija kasutab abimaterjalina ettevõtluspädevuse mudelit.
Intervjuu pikkus maksimaalselt 60-70 minutit.

Intervjuu teemad/alaküsimused

Sissejuhatus: Palun rääkige, kuidas Teist sai ettevõtlusõpetaja.
Milline on olnud Teie ettevalmistus ettevõtlusõpetajaks/ ettevõtlusõppejõuks saamisel?

- iseõppija
- ülikooli/erasektori
- koolitused Edu ja Tegu programmi raames (võimalusel palun täpsustada)
- enda ettevõtluskogemus
- muud erinevad kursused – missugused?

Kui kaua olete ettevõtlust õpetanud?
Õpetaja taustast: Milline on teie kogemus ettevõtluse õpetamisel? Millist ettevõtlusõppe moodulit olete rakendanud? Millistele sihtrühmadele olete ettevõtlust õpetanud?

Järgenvad intervjuu küsimused käsitlevad seda, kuidas te ettevõtlusõpet olete läbi viinud.

1. **Mis on ettevõtlusõpet läbi viies teie peamine eesmärk/taotlus?**

2. **Millistele ettevõtluspädevustele olete õpetuses kõige suuremat rõhku pannud?**
   Alguses esitada see avatud küsimusena. Seejärel kasutada Edu ja Tegu ettevõtluspädevuse mudeli kaarti.

   Vihjeküsimused:
   - Palun rääkige, kuidas te ettevõtluspädevusmudelit mõistate?

- Kuidas te olete ettevõtluspädevusmudelit rakendanud või kavatsete rakendada?
- Mis on mudelis kõige tähtsam/olulisem?
- Mida oleks vaja mudelis (p)arendada /muuta? Palun põhjendage

3. **Kuidas te olete ettevõtlusõpet läbi viinud? Milliseid õppemeetodeid olete peamiselt kasutanud?**

Alguses esitada see avatud küsimusena. Alateemad, mida peab käsitlema:

- Miks ja kuidas olete kasutanud just neid meetodeid?
- Millised meetoditest on olnud tulemuslikud? Miks?
- Milliseid õppeülesandeid olete õppijatele andnud (klassis/ loengus/ iseseisvad ülesanded)?
- Kuidas on erinenud kasutatud meetodid ja õppeülesanded erinevate sihtgruppide puhul?
- Millises vahekorras on olnud teoreetiline ja praktiline õpe? Kuidas sooviksite seda vahekorda muuta?

4. **Kuidas olete hinnanud ettevõtlusõppe tulemusi?**

Alguses esitada see avatud küsimusena.

Vihjeküsimused:

- Milliseid hindamiskriteeriume ja meetodeid olete hindamisel kasutanud? Miks?
- Milliseid hindamisülesandeid olete kasutanud? Miks?
- Kuidas kujunes kokkuvõttev hinne?

5. **Milliseid koolitusi/ seminare/ töötubasid/ kursuseid või toetavaid materjale oleks veel vaja (sh Edu ja Tegu programmilt) ettevõtluse tulemuslikumaks õpetamiseks?**

Lisa 4. Enesehindamise küsimustik üldhariduskoolide ja kutsekoolide õppijatele

Teadmiste, oskuste ja hoiakute peale mõtlemine võimaldab teadvustada olulisi teemasid, mis mõjutavad teekonda õppija ettevõtlikkuse arendamisel. Selleks on loodud küsimustik, mis võimaldab kaardistada olulised ettevõtlikkusega seotud valdkonnad. Käesoleva küsimustikuga uurime ettevõtluspädevuse, sh ettevõtlikkuse kujunemisega seotud tegureid ja palume Sul anda oma hinnang ja avaldada arvamust erinevate teemade kohta. Küsitlus viiakse läbi Haridus- ja Teadusministeeriumi programmi „Ettevõtlikkuse ja ettevõtlusõppe süsteemne arendamine kõigil haridustasemetel" raames. Küsitluse andmeid kasutatakse ainult üldistuste tegemiseks ja küsimuste edasi arendamiseks ning seetõttu on tulemused konfidentsiaalsed. Küsimustikus palume küll ka sisestada enda nimi või välja mõeldud kood selleks, et siduda andmeid enne ja pärast õpet, kuid küsitluse tulemusi kasutatakse ainult kokkuvõtlikult üldistatud kujul tutvustamaks neid õpilastele ja õpetajatele.

Kuna küsimustik viiakse läbi enne ja pärast õppe läbimist, võivad osad teemad tunduda esimesel korral vastates keerukad, kuid püüa siiski küsimusi tähelepanelikult lugeda ning vastata nii nagu arvad. Juhul, kui Sul tekib küsimuste või vastuste kohta küsimusi (nt jääb midagi arusaamatuks) või muid kommentaare, siis palun kirjuta oma mõtted vabas vormis küsimustiku lõppu. Sellega aitad meid ka küsimustikku edasi arendada.

Palun loe ülesannete juhiseid väga põhjalikult läbi, sest küsimuste kaupa on need erinevad.

ETTEVÕTLUSPÄDEVUS

Skaala: 1 – ei nõustu üldse, 2 – pigem ei nõustu, 3 – nii ja naa, 4 – pigem nõustun, 5 – nõustun täiesti

1. Elus tuleb ikka ette olukordi, millel pole lihtsaid lahendusi ning me kõik mõtleme nendes olukordades veidi erinevalt. Meenuta, kuidas Sina sellistes olukordades tavaliselt mõtled ja otsuseid langetad? Hinda enda nõustumist/mitte nõustumist järgnevate väidetega.

- Tavaliselt analüüsin seda, mida ma selle olukorra kohta juba tean.
- Tavaliselt ma teadvustan, kuidas ma sellest olukorrast mõtlen (eelarvamused jm).
- Kui üks mõtlemisviis ei vii mind olukorra mõistmisele lähemale, mõtlen alternatiivsetele võimalustele.

2. Siin on ees rida väiteid, mis kirjeldavad inimeste mitmesuguseid omadusi. Palun hinda, kuivõrd üks või teine väide läheb kokku Sinu tegutsemise ja arvamusega.

- See, kel pole kaasasündinud eeldusi ei saavuta ettevõtluses edu ka kõvasti pingutades
- Ettevõtlikkus on omadus, mida ei saa õppimisega eriti muuta
- Ettevõtjaks saamiseks on vaja erilisi kaasasündinud eeldusi
- Usun oma võimesse olla loov
- Olen mitmeid kordi tõestanud, et saan hakkama ka keerukamate loovate ülesannetega

- Arvan, et saan hästi hakkama originaalsete ideede ja lahenduste pakkumisega

3. Teeme enda elus igapäevaselt mitmeid otsuseid (nt käitumine kaaslastega, erinevate pakkumiste vastu võtmine või tagasi lükkamine, erinevatel üritustel osalemine jne). Palume Sul siin hinnata, kuivõrd üks või teine väide läheb kokku Sinu tegutsemisega.

- Mu otsused peegeldavad minu jaoks olulisi väärtusi.
- Teen nii mõnegi otsuse seepärast, et mitte tunda end halvasti enda tegutsemise pärast.
- Teen mitmeid otsuseid seepärast, et vältida häbisse jäämist.
- Mu tegevustes peegeldub see, kes ma enda arvates tõeliselt olen.
- Teen, mida ma enda seisukohalt pean oluliseks ja ei lase end kergesti mõjutada.

4. Kujuta ette, et pead leidma lahenduse mõnele keerukamale probleemile ja hinda, kuivõrd järgnevad väited kirjeldavad Sinu tegutsemist probleemi lahendama asudes.

- Pööran ettevaatavalt tähelepanu asjaoludele, mis võivad kujuneda tulevikus probleemiks.
- Küsin endalt palju erinevaid küsimusi, et selgitada probleemi olemust.
- Kui mul on vaja leida lahendust probleemile, siis püüan leida kogu info, mis selleks lahenduseks on vaja.
- Et vältida valedele teemadele keskendumist, püüan probleemist põhjalikult aru saada, enne kui asun seda lahendama.
- Püüan probleemi hinnata mitmest vaatenurgast ja mõelda välja erinevaid lahendusi.
- Hindan hoolikalt ja põhjalikult, kas võimalikud lahendused vastavad kehtivatele normidele.
- Sobiva lahenduse valimise järel mõtlen välja selle rakendamise plaani.
- Kontrollin regulaarselt, kas plaanitud tegevused aitavad saavutada eesmärki.

5. Kuidas planeerid enda igapäevaseid tegevusi ning ka pikema eesmärgini jõudmist (nt soov lõpetada valitud kool). Palun hinda, kuivõrd need väited kirjeldavad Sind.

- Enda päeva planeerides sean ma ülesanded tähtsuse järjekorda.
- Olukorras, kus mul on palju teha, suudan keskenduda kõige olulisematele asjadele.
- Suuremad ülesanded jaotan väiksemateks osadeks.

6. Järgnevalt palume Sul vastata mõningatele jätkusuutlikkusega seotud väidetele. Jätkusuutlikkuse all mõeldakse siin loodushoidu, säästlikku tarbimist, taaskasutust jne. Jätkusuutlik ehk säästev areng tagab parema elukvaliteedi kooskõlas looduskeskkonna ja ühiskonnaga.

- Tean jätkusuutliku tegutsemise põhimõtteid.
- Oskan hästi tuvastada jätkusuutliku arengu võimalusi.
- Olen nõus muutma enda tegevusi jätkusuutlikkuse põhimõtete järgimiseks.
- Järgin jätkusuutlikkuse põhimõtteid oma igapäevastes tegevustes.

7. Palun mõtle oma kogemusele inimestega suhtlemisel ning hinda, kuivõrd alljärgnevad väited kehtivad Sinu kohta.

- Mulle meeldib kohtuda uute inimestega.

- Julgen teiste poole pöörduda, kui vajan abi.
- Olen tolerantne oma kaaslaste vigade suhtes.
- Uutes või muutunud olukordades jään rahulikuks ja saan vastuseisust üle.
- Suudan halbu tundeid teadlikult muuta olukorras, kui midagi läheb halvasti.
- Kui olen kellegi peale ärritunud, siis rahunen enne maha, kui asja arutama hakkan.

8. Palun hinda, kuivõrd järgnevad väited kehtivad Sinu kohta.

- Kui on võimalus olla kuskile aktiivselt kaasatud, siis kasutan seda viivitamatult.
- Tavaliselt olen edasiviivate muutuste poolt.
- Uskudes oma ideesse, liigun edasi vaatamata ettetulevatele takistustele.

9. Palun mõtle oma kogemusele grupis töötades. Palun hinda kuivõrd alljärgnevad väited kehtivad Sinu kohta.

- Kohtlen kõiki grupikaaslasi võrdsete meeskonnaliikmetena.
- Teen jõupingutusi, et kaasata koostöösse grupi teisi liikmeid.
- Olen võimeline koostööd tegema erinevate inimestega.

JÄRGNEVAS ESITATAKSE SULLE MÕNED KÜSIMUSED SEOSES ETTEVÕTLUSEGA. PALUN LOE NEID TÄHELEPANELIKULT JA VASTA NII, NAGU OSKAD.

10. Kujutle, et kaalud ettevõtlusega alustamist või igapäevaelus mõne idee rakendamist ja Sul on selleks vaja leida uusi võimalusi. Palun hinda, mil määral kirjeldavad järgnevad väited Sinu tegutsemist.

- Püüan infot otsides alati märgata uusi ärivõimalusi.
- Näen tihti seoseid eelnevalt mitteseotud valdkondade (aspektide)vahel.
- Oskan teha vahet väärtuslikel ja vähem väärtuslikel võimalustel.
- Oskan ära tunda veel kasutamata potentsiaalseid võimalusi ideede rakendamisel.

11. Ettevõtte loomist mõjutab ümbritsev keskkond (nt kultuuriline, poliitiline, majanduslik, looduslik). Palun märgi, mil määral nõustud järgmiste väidetega.

- Suudan määratleda keskkonna tegureid (poliitilisi, majanduslikke, sotsiaalseid, looduslikke) oma (äri)idee arendamiseks.
- Olen teadlik oma tulevase eriala/tegevusvaldkonna arengusuundadest.
- Mõistan, kuidas ettevõtjana ja/või igapäevaelus tegutseda keskkonda säästvalt.

12. Palun märgi, mil määral nõustud järgmiste väidetega rahaasjade korraldamise kohta.

- Panen kirja oma igapäevakulutused või pean eelarvet.
- Uurin erinevaid võimalusi, enne kui oma raha kasutama hakkan.
- Enne tegevusega alustamist mõtlen läbi, palju selleks raha kulub ja mis kasu sellest saan.
- Mulle on oluline jälgida majanduses toimuvat ja olla kursis majandusliku olukorraga laiemalt.

13. Palun hinda enda ettevõtlusalaseid teadmisi ja oskusi selleks, et läbida protsessi (toote/teenuse) idee sünnist ja arendamisest kuni turule jõudmise ning kasumi teenimiseni

1 – mul puudub arusaam terviklikust ettevõtlusprotsessist, …, 5 – mul on väga hea arusaam terviklikust ettevõtlusprotsessist, sest oman ettevõtluskogemust ettevõtlusprotsessi läbimisel

14. Kas oled mõelnud karjäärivalikuna ettevõtte asutamise peale või oled juba ettevõtjana tegutsenud? (Vali üks järgnevatest vastustest)

- Ei, mitte kunagi
- Jah, põgusalt
- Jah, korduvalt
- Jah, olen otsustanud hakata tulevikus ettevõtjaks
- Jah, mul on konkreetne plaan, mida teha oma ettevõtte asutamiseks
- Jah, olen juba hakanud ettevõtet asutama
- Jah, olen juba ettevõtja, tegutsen ühes ettevõttes
- Jah, olen juba asutanud mitu ettevõtet ja tegutsen aktiivselt vähemalt ühes nendest
- Olen olnud ettevõtja/tegutsenud õpilasfirmas aga see tegevus on lõppenud

ISIKUANDMED

Isikuandmed on konfidentsiaalsed ja neid kasutatakse andmete töötlemisel ainult üldistatult

Nimi (Ees- ja perenimi, või matrikli nr/kood)
Vanus
Sugu (N/M)
Rahvus (eestlane, venelane, muu)
Kool
Õpitav eriala (vastavad need, kellel on eriala või õppesuund
Millisel haridustasemel õpid?

- Kutsekool 4. tase (põhihariduse baasil)
- Kutsekool 5. tase (keskhariduse baasil)
- Gümnaasium
- Põhikool

Muu:

Kas Sul on peale õppimise regulaarne töökoht? Jah/Ei
Kas Teie vanemad on või on olnud ettevõtjad? (ema või isa) Jah/Ei
Kas Teil on teisi pereliikmeid (õde/vend, vanavanemad jt) kes on või on olnud ettevõtjad? Jah/Ei
Kas Teil on lähedasi sõpru, kes on või on olnud ettevõtjad? Jah/Ei

E-maili aadress (ei ole kohustuslik täita)

17. Palun märgi ristiga, mis alljärgnevast iseloomustab Sind (võimalik valida mitu vastust).

- Osalen hetkel ettevõtluskursusel/aines ja selle raames täidan küsimustikku
- Ma ei ole siiani ettevõtluskursusel/aines osalenud
- Olen varem osalenud vähemalt ühel ettevõtluskursusel/aines:
- Põhikoolis
- Gümnaasiumis
- Kutsekoolis

- Kõrgkoolis
- Täienduskoolitusel

18.1 Lõpuks palume Sul hinnata oma karjäärivaliku kavatsusi pärast kooli lõpetamist ja 5 aastat hiljem (võimalik valida mitu vastust)

- Asun palgatööle
- Asutan ettevõtte/jätkan ettevõtjana
- Jätkan pereettevõtet
- Lähen edasi õppima
- Muu:

18.2. Millise tööalase valiku plaanid teha 5 aastat peale õpinguid ?

Asun palgatööle
Asutan ettevõtte/ jätkan ettevõtjana
Jätkan pereettevõtet/ muu (täpsustage)
Lähen edasi õppima
Muu:

Märkused või küsimused küsimustiku kohta palun kirjuta vabas vormis allolevasse kasti

Täname!

Lisa 5. Enesehindamise küsimustik kõrghariduses õppijatele ning programmis STARTER osalejatele

Teadmiste, oskuste ja hoiakute peale mõtlemine võimaldab teadvustada olulisi teemasid, mis mõjutavad teekonda õppija ettevõtlikkuse arendamisel. Selleks on loodud küsimustik, mis võimaldab kaardistada õppija olulised ettevõtlikkusega seotud valdkonnad. Küsimustikku arendatakse Haridus- ja Teadusministeeriumi programmi „Ettevõtlikkuse ja ettevõtlusõppe süsteemne arendamine kõigil haridustasemetel" (Edu ja Tegu) raames. Käesoleva enesehindamise küsimustiku täitmisel palun avaldage oma arvamust ettevõtlikkust ja ettevõtlusalaseid hoiakuid, teadmisi ning oskusi käsitlevate teemade kohta, mis on olulised ettevõtluspädevuse mõistmisel ja arendamisel.

Enesehindamise küsimustik annab tagasisidet õppijale endale ja ka õppejõule selleks, et õppeprotsessi paremaks muuta. Õppejõud kasutab üliõpilaste küsitluse kokkuvõtlikke tulemusi üldistatud kujul, et õppeainet parimal moel läbi viia ja toetada õppijate ettevõtlikkuse arengut. Küsimustikku täidetakse õppe alguses ja lõpus ja ettevõtlusõppes on see osa õppeprotsessist.

Palun lugege väiteid põhjalikult ja püüdke neid hinnata iseenda seisukohalt. Siin ei ole õigeid ega valesid vastuseid, oleme huvitatud Teie isiklikust arvamusest. Kui Te soovite küsimusi või vastuseid kommenteerida pakkudest selleks võimalust küsimustikku edasi arendada, kirjutage palun oma mõtted vabas vormis küsimustiku lõpus olevasse kasti.

ETTEVÕTLUSPÄDEVUS

Skaala: 1 – ei nõustu üldse, 2 – pigem ei nõustu, 3 – nii ja naa, 4 – pigem nõustun, 5 – nõustun täiesti

1. Elus tuleb ikka ette olukordi, millel pole lihtsaid lahendusi. Kuidas Te sellistes olukordades tavaliselt mõtlete ja otsuseid langetate? Palun hinnake enda nõustumist/mittenõustumist järgmiste väidetega.

- Analüüsin seda, mida selle olukorra kohta juba tean
- Teadvustan, kuidas sellest olukorrast mõtlen (eelarvamused jm)
- Kui üks mõtlemisviis ei vii mind olukorra mõistmisele lähemale, mõtlen alternatiivsetele võimalustele

4. Alljärgnevalt esitame väiteid inimeste mitmesuguste omaduste kohta. Palun märkige iga väite puhul, mil määral Te sellega nõustute või mitte.

- See, kel pole kaasasündinud eeldusi ei saavuta ettevõtluses edu ka kõvasti pingutades
- Ettevõtlikkus on omadus, mida ei saa õppimisega eriti muuta
- Ettevõtjaks saamiseks on vaja erilisi kaasasündinud eeldusi
- Usun oma võimesse olla loov
- Olen mitmeid kordi tõestanud, et saan hakkama ka keerukamate loovate ülesannetega
- Arvan, et saan hästi hakkama originaalsete ideede ja lahenduste pakkumisega

5. **Teeme enda elus igapäevaselt mitmeid otsusi (nt töökoha valik, käitumine kaaslastega, erinevate pakkumiste vastu võtmine või tagasi lükkamine, erinevatel üritustel osalemine). Palun hinnake, kuivõrd üks või teine väide on kooskõlas Teie tegutsemisega**

- Teen nii mõnegi otsuse seepärast, et mitte tunda end halvasti enda tegutsemise pärast.
- Teen mitmeid otsuseid seepärast, et vältida häbisse jäämist.
- Mu tegevustes peegeldub see, kes ma enda arvates tõeliselt olen.
- Teen, mida ma enda seisukohalt pean oluliseks ja ei lase end kergesti mõjutada

4. Kujutage ette, et peate leidma lahenduse mingile keerukamale probleemile ning palun hinnake, kuivõrd järgnevad väited kirjeldavad Teie tegutsemist probleemi lahendama asudes.

- Pööran ettevaatavalt tähelepanu asjaoludele, mis võivad kujuneda tulevikus probleemiks
- Küsin endalt palju küsimusi, et selgitada probleemi olemust, et sellest põhjalikult aru saada
- Püüan probleemi hinnata mitmest vaatenurgast ja mõelda välja erinevaid lahendusi
- Sobiva lahenduse valimise järel mõtlen välja selle rakendamise plaani ja järjestan plaani elluviimiseks vajalikud tegevused

5. Kuidas planeerid enda igapäevaseid tegevusi ja ka kaugema eesmärgini jõudmist. Palun hinnake, kuivõrd need väited kirjeldavad Teid.

- Kontrollin regulaarselt, kas plaan võimaldab eesmärki saavutada
- Oma päeva planeerides sean ülesanded tähtsuse järjekorda
- Olukorras, kus mul on palju teha, suudan keskenduda kõige olulisematele asjadele
- Suuremad ülesanded jaotan väiksemateks osadeks

6. Järgnevalt palume Teil vastata mõningatele jätkusuutlikkusega seotud väidetele. Jätkusuutlikkuse all mõeldakse siin loodushoidu, säästlikku tarbimist, taaskasutust jne. Ettevõtte sotsiaalne vastutus tähendab, et äritegevuses võetakse arvesse majandustulemusi, seaduskuulekust, eetilist käitumist ja ühiskonna/kogukonna arengusse panustamist.

- Oskan hästi tuvastada jätkusuutliku arengu võimalusi
- Järgin jätkusuutlikkuse põhimõtteid oma igapäevastes tegevustes
- Olen nõus muutma enda tegevusi jätkusuutlikkuse põhimõtete järgimiseks
- Arvan, et sotsiaalselt vastutustundlik tegevus ja kasumlikkus on üheaegselt saavutatavad
- Arvan, et jätkusuutlikuks arenguks on ettevõtte sotsiaalne vastutus kriitilise tähtsusega

7. Palun mõelge oma kogemusele inimestega suhtlemisel ning hinnake, kuivõrd alljärgnevad väited kehtivad Teie kohta.

- Julgen teiste poole pöörduda, kui vajan abi
- Olen tolerantne oma kaaslaste vigade suhtes
- Mulle meeldib kohtuda uute inimestega
- Uutes või muutunud olukordades jään rahulikuks ja saan vastuseisust üle
- Suudan halbu tundeid teadlikult muuta olukorras, kui midagi läheb halvasti

- Kui olen kellegi peale ärritunud, siis rahunen enne maha, kui asja arutama hakkan

8. Palun hinnake, kuivõrd järgnevad väited kehtivad Teie kohta.

- Kui on võimalus olla kuskile aktiivselt kaasatud, siis kasutan seda viivitamatult
- Tavaliselt olen edasiviivate muutuste poolt
- Uskudes oma ideesse, liigun edasi vaatamata ettetulevatele takistustele

9. Palun mõelge oma kogemusele grupis töötades. Palun hinnake, kuivõrd alljärgnevad väited kehtivad Teie kohta.

- Kohtlen kõiki grupikaaslasi võrdsete meeskonnaliikmetena
- Teen jõupingutusi, et kaasata koostöösse grupi teisi liikmeid
- Olen võimeline koostööd tegema erinevate inimestega

JÄRGNEVAS ESITATAKSE TEILE MÕNED KÜSIMUSED SEOSES ETTEVÕTLUSEGA. PALUN LUGEGE NEID TÄHELEPANELIKULT JA VASTAKE TÄPSELT NII, NAGU OSKATE.

10. Kujutlege, et kaalute ettevõtlusega alustamist või igapäevaelus mõne idee rakendamist ja Teil on selleks vaja leida uusi võimalusi. Palun hinnake, mil määral kirjeldavad järgmised väited Teie tegutsemist.

- Püüan infot otsides alati märgata uusi ärivõimalusi
- Näen tihti seoseid eelnevalt mitteseotud valdkondade (aspektide)vahel
- Oskan teha vahet väärtuslikel ja vähem väärtuslikel võimalustel
- Oskan ära tunda veel kasutamata potentsiaalseid võimalusi ideede rakendamisel

11. Ettevõtte loomist mõjutab ümbritsev keskkond (nt poliitiline, majanduslik, looduslik). Palun hinnake, mil määral nõustute järgmiste väidetega.

- Suudan määratleda keskkonna tegureid (poliitilisi, majanduslikke, sotsiaalseid, looduslikke) oma (äri)idee arendamiseks
- Olen teadlik oma tulevase eriala/tegevusvaldkonna arengusuundadest
- Mõistan, kuidas ettevõtjana ja/või igapäevaelus tegutseda keskkonda säästvalt

12. Palun märkige, mil määral nõustute järgmiste väidetega rahaasjade korraldamise kohta.

- Hoian oma rahaasjadel hoolikalt silma peal
- Uurin erinevaid võimalusi, enne kui oma raha investeerin
- Enne tegevusega alustamist mõtlen läbi, palju selleks raha kulub ja mis kasu sellest saan
- Mulle on oluline jälgida majanduses toimuvat ja olla kursis majandusliku olukorraga laiemalt

13. Palun hinnake oma ettevõtlusalaseid teadmisi ja oskusi selleks, et läbida protsessi (toote/teenuse) idee sünnist ja arendamisest kuni turule jõudmise ning kasumi teenimiseni.

1 – mul puudub arusaam terviklikust ettevõtlusprotsessist, …, 5 – mul on väga hea arusaam terviklikust ettevõtlusprotsessist, sest oman ettevõtluskogemust ettevõtlusprotsessi läbimisel

15. Kas olete mõelnud karjäärivalikuna oma ettevõtte asutamise peale või olete juba ettevõtluses tegutsenud?(valige üks järgnevatest vastustest)

- Ei, mitte kunagi
- Jah, põgusalt
- Jah, korduvalt
- Jah, olen otsustanud hakata tulevikus ettevõtjaks
- Jah, mul on konkreetne plaan, mida teha oma ettevõtte asutamiseks
- Jah, olen juba hakanud ettevõtet asutama
- Jah, olen juba ettevõtja, tegutsen ühes ettevõttes
- Jah, olen juba asutanud mitu ettevõtet ja tegutsen aktiivselt vähemalt ühes nendest
- Olen kunagi olnud ettevõtja, aga äritegevus on praeguseks hetkeks lõppenud

ISIKUANDMED

Isikuandmed on konfidentsiaalsed ja neid kasutatakse andmete töötlemisel ainult üldistatult

Nimi (Ees- ja perenimi, või matrikli nr)
Vanus
Sugu (N/M, muu)
Rahvus (eestlane, venelane, muu)
Millisel haridustasemel õpite

- Bakalaureus
- Magister
- Rakenduskõrgkool
- Muu (palun täpsustage)

Kool

- Tallinna Tehnikaülikool
- Tallinna Tehnikaülikooli Mereakadeemia
- Eesti Ettevõtluskõrgkool Mainor
- Eesti Maaülikool
- Tallinna Majanduskool
- Tallinna Ülikool
- Tartu Ülikool
- EBS (Estonian Business School)
- Eesti Kunstiakadeemia
- Muu:

Õpitav eriala
Kas Teil on peale õppimise regulaarne töökoht? Jah/Ei
Kas Teie vanemad on või on olnud ettevõtjad? (ema või isa) Jah/Ei
Kas Teil on teisi pereliikmeid (õde/vend, vanavanemad jt) kes on või on olnud ettevõtjad? Jah/Ei
Kas Teil on lähedasi sõpru, kes on või on olnud ettevõtjad? Jah/Ei
E-maili aadress (ei ole kohustuslik täita)

17. Palun märkige, mis alljärgnevast iseloomustab teid (võimalik valida mitu vastust).

- Ma ei ole siiani (st varem) ettevõtluskursusel/aines osalenud
- Olen varem osalenud vähemalt ühel ettevõtluskursusel/aines: gümnaasiumis
- Põhikoolis
- Gümnaasiumis
- Kutsekoolis
- Kõrgkoolis
- Täienduskoolitusel
- Osalen hetkel ettevõtluskursusel ja selle raames täidan küsimustikku
- Ma õpin spetsiaalse ettevõtlusõppekava alusel

18. Lõpuks palume Teil hinnata oma karjäärivaliku kavatsusi pärast kooli lõpetamist ja 5 aastat hiljem (võimalik valida mitu vastust)

- Asun palgatööle
- Asutan ettevõtte/jätkan ettevõtjana
- Jätkan pereettevõtet
- Ei tea veel
- Muu (täpsustage)

18. 2. Millised on teie tööalased kavatsused 5 aastat pärast õpingute lõppu?
Asun palgatööle
Asutan ettevõtte/ jätkan ettevõtjana
Jätkan pereettevõtet/ muu (täpsustage)

Märkused või küsimused küsimustiku kohta palun kirjutage vabas vormis allolevasse kasti

Täname!

…….

(Eraldi blokk küsimustega ettevõtlusprotsessi kohta ettevõtluskursusel osalejatele 17. küsimuse juurde)

Palun hinnake oma ettevõtlusalaseid teadmisi ja oskusi järgneva viie alaküsimuse alusel.

17.1. Palun hinnake oma oskusi ärivõimaluse äratundmiseks
1 – mul puuduvad oskused ärivõimaluse äratundmiseks, …, 5 – mul on ettevõtlusprotsessi läbimise kogemusel põhinevad väga head oskused ärivõimaluste äratundmiseks.

17.2. Palun hinnake oma oskusi uue äriidee ja -kontseptsiooni loomiseks.
1 – mul puuduvad oskused uue äriidee ja -kontseptsiooni loomiseks, …, 5 – mul on ettevõtlusprotsessi läbimise kogemusel põhinevad väga head oskused uue äriidee ja -kontseptsiooni loomiseks.

17.3. Palun hinnake oma oskusi toote või teenuse arendamiseks ja turule viimiseks.
1– mul puuduvad oskused toote või teenuse arendamiseks ja turule viimiseks, ..., 5 – mul on ettevõtlusprotsessi läbimise kogemusel põhinevad väga head oskused toote või teenuse

arendamiseks ja turule viimiseks.

17.4. Palun hinnake oma oskust koostada eelarveid ja finantsanalüüse
1 – mul puudub oskus eelarveid ja finantsanalüüse koostada, ..., 5 – mul on ettevõtlusprotsessi läbimise kogemusel põhinev väga hea oskus eelarveid ja finantsanalüüse koostada.

17.5. Palun hinnake oma arusaama, kuidas mõjutavad ettevõtte turu- ja tasuvuse analüüsi tulemused (esialgset) ärikontseptsiooni
1 – mul puudub arusaam, kuidas ettevõtte turu- ja tasuvuse analüüsi tulemused mõjutavad (esialgset) ärikontseptsiooni, …, 5 – mul on ettevõtlusprotsessi läbimise kogemusel põhinev väga hea arusaam, kuidas ettevõtte turu- ja tasuvuse analüüsi tulemused mõjutavad (esialgset) ärikontseptsiooni.

Lisa 6. Õpimotivatsiooni küsimustik ja tagasiside küsimustik üldhariduskoolide, kutsekoolide, kõrgkoolide ja programmi STARTER osalejatele

Järgnevate küsimustega uurime Sinu motivatsiooni ja suhtumist ettevõtlusõppesse. Küsitluse andmeid kasutatakse ainult üldistuste tegemiseks ja küsimuste edasi arendamiseks ning seetõttu on tulemused konfidentsiaalsed.

Küsitlus viiakse läbi Haridus- ja Teadusministeeriumi programmi „Ettevõtlikkuse ja ettevõtlusõppe süsteemne arendamine kõigil haridustasemetel“ raames.

Küsimustikus palume Sul küll sisestada enda nimi selleks, et siduda andmeid, mida oled esitanud neljas erinevas küsitluses (enesehindamine enne ja pärast ettevõtlusõpet, õpimotivatsioon ja tagasiside). Kuid küsitluse tulemusi kasutatakse ainult kokkuvõtlikult üldistatud kujul tutvustamaks neid õpilastele ja õpetajatele.

ISIKUANDMED

Isikuandmed on konfidentsiaalsed ja neid kasutatakse andmete töötlemisel ainult üldistatult

Nimi (Ees- ja perenimi)
Vanus
Sugu
Vali üks järgnevatest vastustest
Naine
Mees
Kool

Õpitav eriala (vastavad need, kellel on eriala või õppesuund)

Millisel haridustasemel õpid?
Vali üks järgnevatest vastustest:

Põhikool
Gümnaasium

Kutsekool 4. tase (põhihariduse baasil)
Kutsekool 5. tase (keskhariduse baasil)

Bakalaureus
Magister
Muu

ÕPIMOTIVATSIOONI KÜSIMUSTIK

Pea meeles, et ei ole õigeid ega valesid vastuseid, kuid palun vasta nii täpselt kui võimalik. Küsimustele vastamiseks kasuta 7-pallilist skaalat.

Kui arvad, et väide on Sinu kohta täpselt õige, siis märgi 7, kui aga ei ole Sinu kohta üldse õige, märgi 1. Kui väide on Sinu kohta enam-vähem õige, siis leia number 2 ja 6 vahel, mis Sind kõige paremini iseloomustab.

1 – ei ole minu kohta üldse õige
7 – on minu kohta täpselt õige

1 2 3 4 5 6 7

Ma osalesin ettevõtlusõppes/ STARTERi programmis*, sest…

1. … ilma selleta ei leiaks ma tulevikus hästi tasustatavat tööd.
2. … ettevõtluse õppimine pakub mulle naudingut.
3. … ma arvan, et ettevõtlusõpe aitab mul paremini valmistuda karjääriks, mille tulevikus valin/ mille olen valinud.
4. … kogen tugevaid emotsioone, kui saan jagada oma ideid teistega.
5. … see oli õppekava osa ja seetõttu nagunii kohustuslik.
6. … soovin tulevikus saada prestiižikat ametikohta.
7. … soovin tulevikus saada ettevõtjaks.
8. … see annab mulle suurema võimaluse leida rakendust mulle huvi pakkuvas valdkonnas.
9. … eneseületamine tekitab minus heaolutunnet.
10. … tunnen end tähtsana, kui olen õpingutes edukas.
11. … tunnen rahulolu, kui laiendan oma teadmisi mind huvitavatel aladel.
12. … see aitab mul teha karjäärivalikul paremaid otsuseid.
13. … tahan endale tõestada, et olen võimeline omandama teadmisi/oskusi ettevõtlusest.
14. … tahan tulevikus teenida palju raha.
15. … õpingud võimaldavad mul jätkuvalt omandada teadmisi paljude asjade kohta, mis mind huvitavad.
16. …keeruliste ülesannetega hakkama saamine pakub mulle rahuldust.

(* **Märkus:** STARTER programmis osalejatelt ei küsitud vastuseid väidetele 3, 5, 10 ja 15)

TAGASISIDE KÜSIMUSTIK

Oled läbinud ettevõtlusõppe kursuse/ programmi. Sinu tagasiside on meile väga oluline, et edaspidi õpet ja õppekorraldust veelgi parendada. Sinu vastused on anonüümsed ning neid analüüsitakse õppegrupi tasandil. Palun selgita oma hinnanguid, et saaksime võimalikest parendusvajadustest täpselt aru.
(*Märkus: Programmis STARTER osalejatelt küsiti vaid tärniga märgitud küsimusi)

1.* Õpiväljundid olid Sinu jaoks selged ja arusaadavad.
1 2 3 4 5
Skaala: 1 – üldse mitte nõus; 5 – täiesti nõus

2.* Õppimise keskkond toetas õpiväljundite omandamist.
Õppe toimumise keskkonnaks on loengud, praktikumid, seminarid, e-õpe ja iseseisev õpe.
1 2 3 4 5
Skaala: 1 – üldse mitte nõus ; 5 – täiesti nõus

3.* Õppeaine/kursuse õppematerjalid toetasid õpiväljundite saavutamist.
1 2 3 4 5
Skaala: 1 – üldse mitte nõus; 5 – täiesti nõus

4.* Õppejõu/ õpetaja poolt antud tagasiside (kirjalik või suuline) toetas õppimist ehk Sa said aru, mida ja kuidas parandada, et jõuda parema tulemuseni.

1 2 3 4 5

Skaala – 1 üldse mitte nõus, 5 – täiesti nõus

5.1.* Sinu alljärgnevad ettevõtluspädevused (vt tabelis loetelu) paranesid Sinu hinnangul.

Skaala: 1 – üldse ei nõustu; 2 – pigem ei nõustu; 3 – nii ja naa; 4 – pigem nõustun; 5 – nõustun täiesti; 0 – ei oska vastata

	1	**2**	**3**	**4**	**5**	**0**
enesejuhtimine						
sotsiaalsete olukordade lahendamine						
väärtust loov mõtlemine ja lahenduste leidmine						
ettevõtlikkusega seonduvad pädevused (nt visadus, motivatsioon, sotsiaalsed võimed, enesekindlus, enesekontroll, loovus, tulevikku suunatus jm).						

6. Millised käsitletud teemad olid Sulle kõige olulisemad? Võimaluse korral palun põhjenda.

7. Millised teemad olid Sinu jaoks ebaolulised? Võimaluse korral palun põhjenda.

8. Kas mõni Sinu jaoks oluline teema puudus? Milline?

9. Mis Sulle kursusel / programmis meeldis? Mida võiks edaspidi teha teisiti?

10.* Kas oled valmis alustama ettevõtlusega? Miks?

Elluviija

Koostööpartnerid